

T A R T A L O M

▶	3	BECSY ANDRÁS Száguldunk, Sóhaj, Tetris, Magány	versek
▶	5	SZÁLINGER BALÁZS Mikes Kelemen kedvelt tisztását benövi az erdő, Mikes Kelemen öregkori dala	versek
▶	7	VÖRÖS ISTVÁN Lázadás, Talányos hiány	versek
▶	10	PATAK MÁRTA Tetraplégia	novella
▶	13	BÁLINT TAMÁS Máj hagymalekvárral: 32, 33.	versek
▶	15	TATÁR SÁNDOR Emlékkönyvbe, Légy hű, de ne, Környezettanulmány	versek
▶	18	BALOGH ROBERT Kukorica János was here	prózavers
▶	21	POÓS ZOLTÁN Amire nincs magyarázat – Gyomaendrőd	vers
▶	22	HAÁSZ JÁNOS Korrepetálás	novella
▶	25	BIERNACZKY SZILÁRD Reminiszcenciák	versek
▶	28	BALÁZS IMRE JÓZSEF A műhely elhagyása	versek
▶	29	HODOSSY GYULA Amikor sárgulni kezd, foltokban	vers
▶	31	SZABADOS ATTILA Vakond, Befalazott ablakok, Ki váltja meg?	versek
▶	33	FARKAS ARNOLD LEVENTE Postscriptum	próza
▶	35	ANDRÉ ANDRÁS Feltámadt szellő nyírka, A torkos gyík, Nagybeteg rigó	versek
▶	37	GYUKICS GÁBOR a zene eredete, érzékeny bőr, visszapörgetett idő	versek
▶	40	SIMON ADRI Ellentart, Csendpihe, John Bauer	versek
▶	43	SZILASI LÁSZLÓ Saját élet	regényrészlet
PAPÍRHAJÓ			
▶	49	FECSCKE CSABA A látszat csal, A nyár, A szomszéd	versek
▶	51	HOMA ESZTER Ikertitkok: Oviba menet, A péntek a mutikaké	gyerektörténetek

▶	55	SZEPESI DÓRA	A Varjúherceg – Beszélgetés Zalka Csenge Virággal	
▶	59	FENYŐ D. GYÖRGY	Bárki lehet versolvasó	kritika
MŰHELY				
▶	65	ABAFÁY-DEÁK CSILLAG	Az elmesélt idő	tanulmány
▶	69	KÖLÜS LAJOS	A múlt nyitott szemén át	tanulmány
▶	72	WEHNER TIBOR	A kastély és a kastély kertje – Az erdélyi Gernyeszeg művésztelepe	tanulmány
▶	77	GYARMATI GABRIELLA	A Munkácsy Mihály Múzeum új őrzői	jegyzet
*				
▶	79	FÁBIÁN ANNAMÁRIA	Meddig Shakespeare, honnantól magyar – a „magyarság” és „magyarítás” eszközei és lehetőségei Shakespeare darabjaiban	tanulmány
▶	86	PIKLI NATÁLIA	Rómeó és Júlia, amikor magyar: színpad, tanterem, könyvek és fordítások	tanulmány
SZÍNHÁZ				
▶	93	ELEK TIBOR	Shakespeare és Győrei Zsolt és Schlachtovszky Csaba	beszélgetés
FIGYELŐ				
▶	103	CSEHY ZOLTÁN	„Szüzek bennem a gondolatok” – Babiczky Tibor: Szapphó-paradigma	kritika
▶	106	KOSZTA GABRIELLA	Amiről a kék bálnák énekelnek – Nagy Attila: A kék bálna éneke	kritika
▶	109	BAKONYI ISTVÁN	Példás tisztelgés – Bíró József: Napszentület után	kritika
▶	111	SZABOLCSI VIKTÓRIA	A kerítésen innen és túl – Becsy András: Kert és ház	kritika
▶	114	SZIL ÁGNES	Egy talált tárgy megtisztítása – Székely László: „A jó mostoha történetét még nem írták meg...”	kritika
*				
▶	117	LACKFI JÁNOS	A NYÁJSZAGÚ FICKÓK ZSOLTÁRA	vers

hagydunk

hagydunk, megyünk 130 kilométer
per óra sebességgel a sztrádra, némán
éltet a motort, kiegyensúlyoztá
fen a lengésállapító, ötel az út,
kellene hőmérsékleten korrasodál a
tefloncsatlós, csak az út menti
fűz öntet meg főtünk, sokszor eppre
vissza, haza, hogy biztosan beájtuk-e
az ajtókat, áramtalanítottuk-e,
elzárduk-e a gázt, folypít-e a csapból
a víz, lehűtjük-e a szellőzőket és
égve hagyjuk-e a folyosón a villanyt,
hogy rendben van-e minden,
hogy rendben legyen
minden, ha már magunk mögött
hagyunk mindent.

Becsy A.

Száguldunk

Száguldunk, megyünk 130 kilométer per óra sebességgel a sztrádán, némán élvez a motor, kiegyensúlyozottá tesz a lengéscsillapító, ölel az öv, kellemes hőmérsékleten konzervál a légkondicionáló, csak az út menti fák örülnek meg tőlünk, rohannak egyre vissza, haza, hogy biztosan bezártuk-e az ajtókat, áramtalanítottunk-e, elzártuk-e a gázt, folyik-e a csapból a víz, lehúztuk-e a redőnyöket és égve hagytuk-e a folyosón a villanyt, hogy rendben van-e minden, hogy rendben legyen minden, ha már magunk mögött hagytunk mindent.

Sóhaj

Ki csinálta ezt
a világot, szedte-vet-
te teremtette?

Tetris

Akarsz-e játszani tetrisset, úgy, mint mikor karácsonyra hazamegyünk, mi, régi, vén, kisvárosi gyerekek, és a tágas utasterű, családi, ötajtós Toyota csomagtartója elé hordjuk a különböző méretű pakkokat: bőröndöket, spottáskákat, zacskókat, laptopokat, és méregetjük, hogy lenne célszerű bepakolni, melyik kerüljön melyik mellé, fölé, alá, vagy két nagyobb közé, hogy minél kevesebb helyet foglaljon el az egész, és ilyenkor kivesszük, átfordítjuk, beljebb toljuk, pakoljuk, újra kivesszük, újrarakjuk, hogy ez a málha egységes legyen, hogy mindannyiunk külön kis csomagja passzoljon a másikéhoz, hogy végre stimmeljünk, és egyszer csak hirtelen kész, hátrább lépünk, és ott van előttünk, kiraktuk a Rubik-kockát, s ilyenkor, karácsony tájékán beszállunk az ötajtós Toyotába, a tágas terünkben szétülünk, távol, az ablakokhoz, ahonnan jó lenne elszakadni, összébb húzódni egyszer, akarsz-e játszani tetrisset?

Magány

A fény magányos,
az árnyéknak legalább
van valakije.

Mikes Kelemen kedvelt tisztását benövi az erdő

Itt, a nőverőerdő közepén
Volt egy tisztás, ahova elhúzódtam
Önnel, Néném, levelet írni én,
S férfierőt ott mutattam, a szóban.

S ahogy szépen földízítettem Önt
A hátrahagyott otthoni nevekkel,
S minden vizet, hajlatot, hegytetőt
Önbe írtam, a rét eltűnt egy reggel.

A csirkelábnyomú halál füvet
Tépett ki, és a fák közelebb léptek,
Én meg mindent elvesztek, örület,
Amit belakhatna a régi élet.

Az a tisztás maga a képtelenség,
Hiszen, Néném, nem tudhatom a testét.

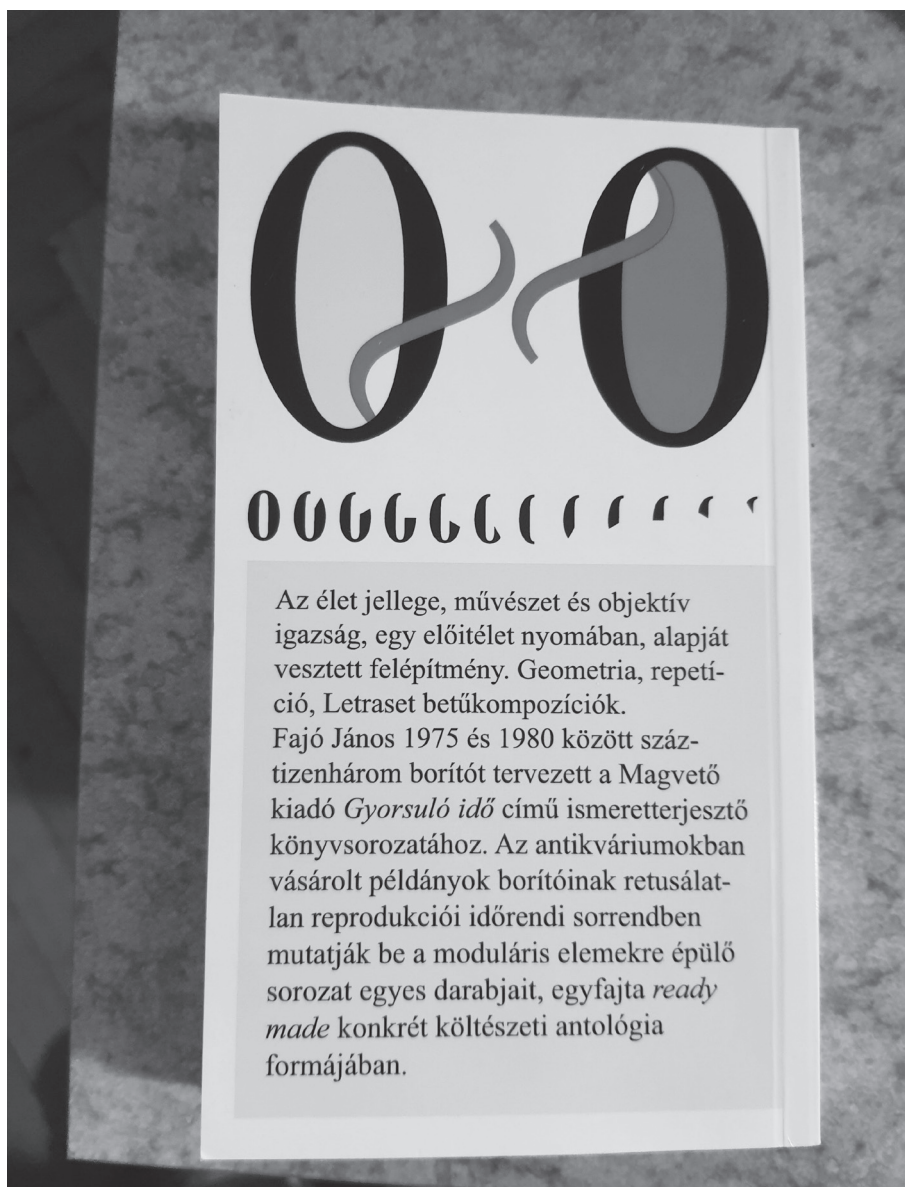
Mikes Kelemen öregkori dala

Menjünk el a gyönyörűszép tavaszba
Innen, Néném, jöjjön, hogy elsegít-
Sen, jelenjen meg álomban, és balga
Hitben, jaj csak jöjjön értem megint.

Elvárom kegyedtől, hogy itt Rodostó-
Ban, ha szívem, rongyos szívem, a szív
Valóban megfeszül, és egy utolsót
Dobban, megidézhesen valakit.

Ami nap van, mind a várakozásé.
 Magyarország a fiatalkorom
 Volt, s ma is tart, nem lettünk soha másé,
 Most is, nézze, milyen fiatalon

Kérem, hogy mondja meg, merre az arra.
 Menjünk el a gyönyörűszép tavaszba.

Gróf Ferenc *Konkrét idő* című kiállítása elé

Lázadás

Mostantól nem fogadom el
az elvárásokat,
nem érdekel, hogy lesz ebből siker,
és az se, mit szabad.
Ne mondja meg nekem senki, mi kell
a nagy költészethez, vagy épp
a célt hogy érem el: mivel?,
és a világ merre halad,
hogy mi a jobb, a szél vagy a közép –
mert szerencsére azt én sem tudom.
Nem igazodok ki átkokon,
a versek inkább imára hajznak.
Vagy mit tudom, lehet panasz,
mélységes bánatból jövő,
dadogásból összeálló szavak
elegye a vers, vagy annak
a sok mindennek, amik kimaradnak,
mikor válogatni kezd a jövő.

Mostantól csak elvárások szerint írok,
de nem találok meg az elvárásokat,
miket ugyan mindenki hajtogat,
és meg is szeg, keveset vagy sokat,
de merre vannak azok a papírok,
ahol mindez le is van írva?
Fejben összeszedni ki bírja?
Egy-két megkötés földereng,
a normaszegők legtöbb manírja,
elkedvetleníti a végtelent.

Képtelen vagyok összeszedni,
mi kell a jóhoz, és mi rossz,
milyen példát tilos követni,
ki követendő, ki gonosz,
úgy értem, hogy a versek világán belül,
bár azon kívül nincsen semmi,
ez végül mindig kiderül.

A közhelyek nem állnak össze
teljes világmagyarázattá,
de hirdetőjük persze közbe
kényszerzubbonyukat rád adná.
Bár, ha szeme volna, láthatná,
az egyenes egy kicsit mindig görbe,
a kör régóta látszat már,
és a rímtől szorul ökölbe,
a világ, amit épp átszabnál.

Látom, hogy mindenki teszi a dolgát,
és tudja is, hogy miért teszi.
Csupa rend, meddig a szem ellát,
a kérdés mégis kérdezi,
bár válasza sosincs neki,
mert válasz nem kérdésre jön,
kihasználja saját hatalmát,
már utána a szóözön.

Hatalmi játszma lesz a szóból?
Nem, nem! Legfeljebb eszköze lehet,
a szó nem tép ki a valóból
magától semmit, kellenek feltételek.
Elég, ha elrontod az életed,
és rögtön elégedett lesz veled
a világ, már nem pusztá hóbort
az, ahogyan elképzeled,
és akkor rögtön részesülsz a jóból.

Csakhogy nem részesülni kell,
a jót formálni, létrehozni,
aztán figyelni, hogy figyel,
hogyan műveli önmagát. Mivel
teszi a jót, ha ő a jó?
Magát fogja láttamozni?
Ártatlansága megható,
vagy az, ahogy nem illik a világba.
Ha eltűnik, az ellensége visszavárja,
míg itt van, mindenkinek ócska holmi,
meg se született, mégis árva,
egy néma tudja eldalolni.

Talányos hiány

Miféle átok ül rajtunk, ó,
mégis miféle átok,
miért olyan kevés világrajongó
lakja ma a világot?
Miért nem szereti mindenki
a könyvet és gyümölcsöt,
és ragaszkodik mégis önmagához?
A földanyát a pusztulási görcsök
rázzák, tisztán érezni.
Halálzsínórhoz köldök
az ember,
s jórégen nem Istennel
van összeköttetésben.
Nélküle élni már nem érdem,
az űrben kint a semmi rendel,
kisütteti a ti jövőtök,
megalszik sivatagi homokágyon,
vizet tesz elébe az ördög,
és azt mondja, hogy „élni vágyom”,
de az nekünk épp a halálvágy.
A szabadságot hétvégén bezárják,
viszont a rabság mindig szabadlábbon,
meghallod néha éjjel rekedt hangját,
megérthetetlen, mint egy álom,
vagy álomból épp a józanság.
Miféle átok ül rajtunk, jaj,
mégis, miféle átok,
talán az a legnagyobb baj,
hogy nincsenek ennél sehol se jobb világok?
Csak egy-két ország, vidék, falu,
de tükrük épp a múlt felé domború.
Sose voltak? Elpusztultak hamar?
Szétmosta őket egy nyári, vad zivatar,
vagy elvitte az őszi hidegháború,
lehullott a lombjuk, mégis sehol se avar,
telet meg pár éve senki se látott,
olyan, mint a te talányos hiányod,
kimondva Isten, elhallgatva átok.

Tetraplégia

Szólj meg, Gyuszikám, az Isten áldjon meg! Lehozom neked a csillagokat is az égről, jobban odafigyelek rád, mint a tulajdon édesanyád, és te már második napja meg se muksz! Mivel bántottalak meg, édes egy szerelmem? Mondd, mivel? Hát szabad ilyen tenni énvelem? Mondd, szabad? Nézz rám legalább, hadd lássam azt a gyönyörű seprű szempilládat! Megint nem mostad meg reggel, ugye? Nem mos szemet az én drága egyetlenem. Nem szeret szemet mosni. Na, fordulj szépen, szívem egyetlen szerelme, mert így nehéz lesz rád adnom a pelenkát.

Anci nővér negyvenöt-ötven közötti, csinos, vörösre festett hajú, energikus mozgású elvált asszony, két felnőtt gyerekkel. Válás óta tartós viszonyban él egy nős férfival, aki nem hagyta el miatta a családját, de Ancin nem is bánja, nem akar ő már új családot, jó neki így, ahogy van, egyedül. Időnként meglátogatja a gyerekeit, a szüleit, két-háromhetente találkozik a szeretőjével, egyébként pedig minden szabadidejét az otthonban tölti.

Olyan nyomorult itt mindenki, rátok fér egy kis derű! Mosolyogjatok, a jóistenit neki, nem vagytok se gárgyák, se nyomorékok, mibe kerül, hogy egy kicsit megerőltessétek a nevetőizmokat? Ezek a szerencsétlenek is mindjárt másképp néznek rátok! Ancin folyton korholja a váltótársát, aki mindig megnyúlt ábrázattal, karikás szemekkel fogadja, akár reggel hatkor, akár délután kettőkor vagy este tízkor váltja. Marcsikám, nem jó a hozzáállásod. Százszor mondtam már, nem helyes, ahogy te nézed ezt a dolgot. Az ember fel is köthetné magát az első fára, ha így gondolkodik, mint te. Minek rágódsz olyasmin, amin úgysem tudsz segíteni? Mondd, kinek segítesz vele, ha a vécében siratod Gyuszikát, mert annyira kiborulsz tőle, hogy pelenkáznod kell? Vissza tudod neki adni a fiatalságát, a férfiaságát? Hát akkor? Szegénynek tudomásul kell vennie, hogy így járt, és ezentúl ha tetszik, ha nem, így kell élnie az életét. Örökre bénán. Kötve hiszem, hogy Jézus még egyszer földre szállna, hogy meggyógyítsa. Úgyhogy légy szíves, embereld meg magad, Marcsikám, ne sirasd ezeket a szerencsétleneket, inkább mesélj nekik viccet, hogy jókedvre derüljenek. Hidd el nekem, nincs jobb érzés, mint amikor megnevetteted, akinek sírni volna kedve, és minden oka meg is lenne a sírásra.

Marcsi erre csak a vállát vonogatja, könnyű neked, látszik a szemében, hogy legszívesebben ezt mondaná, de nem teszi, inkább csak lerogyik a nővérszoba terebélyes karosszékebe, melyben az ügyeletes nővér kedvére szunyókálhat, amíg föl nem riasztja a berregés, ha valamelyik szoba lakójának éjszaka szüksége lenne rá. Átöltözni sincs kedve, annyira elfáradt. Tudja, hogy változtatnia kellene, különben időnap előtt tönkremegy ebben a munkában, csak azt nem tudja, hogyan kezdjen hozzá.

Nézd, szívem, nem tehetsz róla, hogy ilyen a világ. Arról sem, hogy Gyuszikát huszonegy éves korában a motorjával együtt maga alá gyűrte egy kamion az M7-esen. De még arról sem, hogy Juli néni, bár fizikát tanított egy jónevű pesti gimnáziumban, mégis agylágyulást kapott. Továbbá Jóska bácsi érszűkületes lábát sem terajtdad kéri majd számon, ha

egyszer eljön a számonkérés ideje. Azt viszont igenis rajtad, hogy mit tettél a boldogságodért, kedvesem. Úgyhogy légy szíves, állj föl abból a székből, indulj el a fürdőszobába, zuhanyozz le jó hideg vízben, attól mindjárt visszatér a pezsgés az ereidbe! Utána pedig irány az utca, sétálj le a Duna-partra, hallgasd a feketerigókat meg a gerléket, az majd meghozza az életkedvedet! Gyuszika miatt pedig ne fájjon a fejed, majd én gondjaimba veszem. Meg a többieket is. Ne félj, lesz itt olyan derű és kacagás, hogy harsogni fog a hegyoldal! A mai napot is megemlegetik! Nem búslakodni szegődtünk mi ide, édes kincsem, nem gondolod? Hát akkor? Föl a fejjel, irány a fürdőszoba, és látni se akarlak, sipirc, az utcára!

Anci nővér nem adja fel. Nem olyan fából faragták. Eltökélte, hogy addig kísérletezik Gyuszikánál, ameddig csak kell. Nem hagyja annyiban. Életet fog verni ebbe a fiúba.

Na, ide nézz, ki jött tehozzád, édes, szép szerelmem, egyetlen Gyuszikám! Mindig így lép be a fiú szobájának ajtaján, akármelyik napszakban indul is, hogy tisztába tegye. A te Ancikád, bizony, a te Ancikád. És miért jött? Hogy tisztába tegye azt az üde, szép testedet.

Gyula mosolyogna is, ha nem felejtett volna el mosolyogni az elmúlt másfél év alatt, de jószerivel minden érzéke cserben hagyta. Mintha a tudata meg az érzékelése valahol kívül lebegne a testén, és csak elvétve találkozna magával, akkor is csupán azért, hogy döbbenetn megtapasztalja, az a rút emberroncs nem más, mint ő. Nincs másik énje, ebbe kell visszaköltöznie, ha még élni akar. Ha még egyáltalán akar, mert józanabb pillanataiban ebben sem biztos.

Miután a puszta lélegzés már nem kíván egész embert, időnként gondolatföredékek szivárognak át a testén kívül lebegő tudatába, fura csereviszony alakult ki a teste meg a külső énje között, mely mintha onnan kívülről ösztökélné időnként a testét, mintha önmagát ostorozó ló módjára iparkodna haladásra bírni magát, mikor megérzi, hogy a gazdája számalomból, figyelmetlenségből vagy éppen szeretetből nem hajtja jobban, pedig tudja, hogy többre lenne képes. Olyankor legszívesebben addig ütné magát, amíg el nem fogy a lélegzete. Visszatért idegszállai pattanásig feszülnek, olyan erősen összpontosít a feladatra, hogy most meg kell mozdítania a lábát. Először a balt, aztán a jobbot. És úgy kell tennie, mint aki jár. Gondolatban legalább. Aztán a roppant igyekezetben a maradék ereje is elszáll, és mire fölébred, megint a testén kívülről észleli magát, ha egyáltalán észleli.

Anci nővér körülnéz. Behúzza a függönyöket, hogy a nyár késő délutáni napja ne tűzzön majd be a szobába. Most még nem süt be. Tesz-vesz a szobában, leporolja az éjjelilámpát a halványzöld kisszekrényen, betolja rendesen a fiókjait, körülnéz, mit lehetne még arrébb tenni, mivel fokozhatná némiképp a rendet ebben a szobában. Szereti, ha csillog-villog minden, mint a patikában. Nem is, inkább mint a lakodalmas házban, ahol a vőlegényt várják, aki hamarosan érkezik az első vőfélyvel, hogy kikérjék édesapjától a menyasszonyt.

Na, drága csillagom, itt vagyok. Megjöttem. Mindjárt megmosdatlak, és tisztába teszlek. Becsukom az ajtót is, szívem, jó? Ne lássanak be. Mutasd azt a gyönyörű fekete szemedet! Nézz rám, egyetlen szép szerelmem. Nyisd ki a szemed. Ne félj tőlem. Nem bántalak. Nézz rám, Gyuszikám, arany virágszálam!

Gyula lassan visszatér a testébe. Furcsa észlelés suhan át egy pillanatra benne. Ha kérdeznék, nem tudná megmondani, micsoda, olyasmi talán, mint amikor egy illat vagy egy íz rég elfelejtett gyermekkori élmény vagy álom nyomát idézi föl az emberben, és hiába erőlködik, sehogy sem tudja előhívni onnan mélyről, marad egy kósza, ám mégoly kellemes érzet, amelyet sóvárgó vágy vagy csöndes belenyugvás követ, és marad minden ott, ahol volt, a feledésben.

Anci nővér odaül Gyula mellé az ágyra, föltornyozza a párnáit, jobb kézzel átfogja a fiú derekát, és óvatosan felhúzza maga mellé. A fiú nyaka megbicsaklik, feje Anci nővér vál-

lára billen. A nővér a vállával is erősen tartja magán a fiú gyöngye testét, bal keze pedig alig érezhetően, milliméterről milliméterre haladva elindul lefelé a fiú mellkasán. Egy ponton visszafordul, nagyon lassan halad fölfelé, majd gombolni kezdi a fiú pizsamafelsőjét, közben a jobb kezével húzza egyre közelebb magához, és elfúló hangon, szinte suttogva beszél a fiú nyakába, miközben hosszú, vékony ujjával lassan, finom mozdulatokkal halad lefelé a fiú emelkedő és süllyedő mellkasán, ahogy gombolgatja a pizsamakabátját.

Ne félj tőlem, Gyuszikám! Nyisd ki azt a szép szemedet! Nézz rám, szívem. Gyere bátran közelebb. Nem bántalak. Csak pizsamát cserélünk.

Egy elmaradt vita helyett (fotó: Artmagazin)

Máj hagymalekvárral

– részlet –

32.

A nyugdíjas tanár úrnál nyugalom van, egyéb díjakból csak közüzemi, mégis van neki honnan jókedvet meríteni. Az árnyas teraszon, ha egymaga iszogathat, s mögötte madárdallal, susogással kíséri a kert, többet kívánni se mert.

Se vagyon, se örökös, nem is szól be senki, ha a portát felütné a gyom, s a közös dolgok intézését se veszi már hiába a nyakába. A palack míg kiürül, könnyen számot vethet, bár homály van a pohár körül, két korty az élet.

Házsártos felesége, a néhai Palatkai Pálné sipákoló hangjának már ekhója sem hallatszik, nem rágják fogai féregként az idegeit, béke van, idilli egyedüllét. Csak az a susogás ne erősödne néha fél az udvar végéből, a kis földkupac felől, melyet meghitt magánya minden évében – lelkiismeretét lekenyerezendő – az asszony kedvenc virágaival teleültet.

33.

Nagytakarítás. Időszerű a szemetet összeszedni, még egyszer, többé-kevésbé felületesen átnézve kikészíteni a kapu elé. Hajnalban jönnek érte.

Purgáláskor a közelmúlt emlékei, a mocsokkal,
mi rájuk rakódott, visszavonhatatlanul törlődnek.

Nem marad se visszhang, se lábnyom,
csak formátlan kupacok, végig az utcán.

Bútorok, levelek, képek, érdektelen vackok,
szétfeslett vagy megunt játékmackók,
eltörött használati tárgyak és bármi,
amit nem éri már meg visszaragasztgatni.

Minden lépésem tudatosan megfontoltam,
éjjel mégis csatakosan riadok fel,
de nem az el-nem-felejtett dolgok miatt:
nem tudom megkülönböztetni a kóbor állatok
hangját a guberálók öblös röhögéseitől
vagy szipogásaitól, két kétségbeesett
vagy reményteli kotorászás között.

Idegen nyelvre fordítva

Emlékkönyvbe

krónikás ének 2020...

Furcsa hírek (megbúvó hírreszelék az infó-dömpingben
elszórva): járvány, valahol, messze.

Ezek a kínaiak!

Minden szart megesznek. Lehetne több eszük!

A képernyő síkján látni viszont, zömmel (*zoommal*)
szerencsétlen kameraállásból, előnytelen megvilágítással,
torz digitális hanggal

ismerősöket és kollégákat.

Világvége-hangulat, vécépapír-felhalmozás.
(Már' aki elég szemfüles és gyors volt.)

A palackozva hazahozott kocsmá(pótlék)
– szerelmi szárnyvonalak forgalma letiltva –
összezártság kifelé vezető
villámhárító nélkül – a gyülemelő feszültség
agresszióban sül ki.

A Facebook-posztok és -kommentek slágere
(a legfuttatottabb celeb ma: Covid-19 –
koronás királya a virtuális agorának):
féktelen víruspara, vakcinairigység és
vírustagadás.

Lehúzott redőnyök előtt botorkálni,
maszkban (szoftos katasztrófafilm
lett volna ez még két éve),
járványjelentéstől járványjelentésig.

Rettenetes, sokkoló adatok. Találgatás,
kétségek malomkövei között: ›Elmúlik ez
a mi életünkben egyáltalán?‹

(Tanulság? Egy olyan speciesnek, amely
globálisan, iparszerűen, olajozott rutinnal
képes önsorsrontani??)

Légy hű, de ne

Matrica-évszakok
 az Úr csak ragasztgat
 verem a boldogság
 megástad magadnak
 Vagy éppen: napjaid
 nyeretlen sorsjegyek
 epében nem osztoz
 ki inna bort veled
 Dólsz önnön dugádba
 a fagyvi visszanyal
 lásd, van az életben
 egynéhány nagykanyar
 Éjente mustrálnak
 cinikus csillagok
 volt vajon bárki is
 kit sorsod izgatott?
 Zörög a bankszámla
 fonnyadt a sárhányó
 Benned egy kisgyerek
 retteg a sárkánytól
 Vény nélkül kapható
 sorsod 'mivel rontod
 tűröd fintorogva
 e szaros porondot
 Várnak lelkünk mélyén
 bombák s más fegyverek
 légy hű, de ne várjál
 megjöttem elmegek

(Az évszak-matricák
 kifogyhatatlanok
 Itt: mennyi idegen!
 lármájuk hallgatod
 Mind untabb pálya ez
 csikorgó tesztkörök
 – Mégis: *Ha ez se lesz?!*
 elmentem megjövök)

Kukorica János was here

Bari Károlynak

Egy tanyán laktunk. Tíz-tizenöt család?
Remegő kezű alkoholisták
és törekvő fiatalok.
Négytől hatig a bolt is kinyitott,
játszottunk a hangyákkal,
és akadt pár vödör homok,
azt túrtuk Pityuval ketten,
vasárnap Ildi is csatlakozott.
Néha elcsatangoltunk az útig,
de ha az ólak felől fújt a szél,
még a szemünket is csípte
a disznószar savanykás szaga.

Apám elletett, vagy herélt
ezerszám disznókat a telepen,
hatalmas ólak, rengeteg malac,
a malacból a herét ki kellett vágni,
hogy ne legyen bűdös a húsa,
s a tökét, a monyóját a szomszéd imádta,
apám szokta hozni neki kis szatyorban,
anyám nem szerette a malac tökét enni,
– Ündorító, vidd innen!
– De finnyás vagy!
Anyám apáca akart lenni talán,
többet imádkozott, mint hét falu,
apám olasznak adta ki magát,
göndör hajával csábítgatta a lányokat,
s hogy egymással mit akartak?
Ők sem tudták talán,
de mire kiderülhetett volna,
megtörtént a fogantatás:
az életfogytig tartó kapocs,
s apám, ki elájult a vér látványától,
malacokat hereberélt muszájból,
mert ez fizetett a legjobban.

A szomszéd szobából hallgattam,
 milyen lefejni a kanmalacok tejét kézzel,
 s inszeminálni a göbéket. Átkiabáltam,
 vagy csak képzeltem, hogy:
 Apa, milyen színű a kanmalac teje?
 Odalépett hozzám:
 Rózsaszínes. Te nem alszol, kisfiam?
 Sokáig simogatta a hátam.
 Talán vasárnap lehetett, aznap nem építkezett.

A pusztán, ha sár volt, a vonatig cuppogtunk a kukoricaföldön,
 minden lépéssel nehezült a cipőm. Apa megmutatta, így rúgjuk le a sarat,
 és nem leszünk koszosak. Ötkor keltettek, álmos szemekkel pislogtam,
 kispipimnek szólított anyám, apám kijavította: kiskakas.
 Elkukorékoltam az állomásig, de vitettem magam, félórát gyalog.
 A babakocsi háromévesen? Szántóföldön át? Szegény anyám cipelte
 édes gyermekét a sarjadó kukoricaföldön, s ha néha apám velünk tudott jönni,
 azt énekelte, hogy: „Az én nevem, az én nevem Kukorica, de Kukorica Jáááános!”
 Közben a sarat használta ritmushangszer gyanánt, ütemre cuppogott.
 Emlékszem a napra. Mindig azt kerestem. Mikor kel fel.
 A szürkület, amikor felragyog, ahogy a rózsaszíntől a narancsig,
 a semmilyenről a szívbe markoló barokkos oltárképig,
 a gigantikus felhőket felgyújtó jelenésig.
 Lemerevedtem a látványtól, anyám nógatott:
 Szedd a lábad, fiam, ha lekéssük, nem jön másik.
 Tehetetlenségében felkapott, s én addig ficeregtem,
 amíg újra bámulhattam válla fölött a felkelő napot.

Az állomáson a bakterek szerettek, az egyetlen kisfiút, aki szalutált nekik,
 aki boldog volt, ha lengethette a tárcsát, néha azt is megengedték,
 hogy a telefonba bemondjam: Az öt negyvenes személy rendben megérkezett!
 Utána anyámhoz kellett futnom a forgalmistától, s Gyuri bácsi a tárcsás kezével
 nekem külön is integetett! Meg volt mentve az a reggel: mert *a telefonba, anya!*
 És csak döcögött a vonat húsz percet, s az állomástól még meg kellett mászni
 a dombot, elfordulni a kenderfonó előtt, végigmasírozni a templom mellett,
 át a kis vasúti hídon, és már mindjárt ott az óvoda. Sosem szerettem ott.
 Műanyagpohárba adták a kakaót. A legtöbb fiú vadabb volt nálam,
 a kertben pár lánnyal játszottam, bekötötték a cipőm, hintáztattak is,
 vagy egyedül sétálgattam a kerítésnél, s vártam anyám, vártam, hogy jöjjön.
 Semmi mást nem akartam, mint hogy vége legyen.
 Hogy ne kelljen nagynak lennem.
 Hogy menjünk haza. Többször lement a nap,
 mire értem jött. Kapaszkodtam a kezébe,
 meneteltem mellette durcásan,
 negyedórán át büntettem az óvodáért,
 visszafelé végig a falun, a vonatig.
 Beledöcögünk a szürkületbe,

s mikor leszálltunk, már sötétben,
szemerklő esőben meneteltünk.
Már csak húsz percig, át a kukoricaföldön,
a bekötőúton át haza, apám még dolgozott,
vagy építette a városi házat éveken át,
anyám tüzet rakott, én beszéltem,
vagy a tévét bámultam,
s ahogy köpött a tévémaci,
vele aludtam el én is.

Erwin Panofsky: Az emberi arányok stílustörténete (fotó: Lukács Máté / ISBN könyv+galéria)

Amire nincs magyarázat

Gyomaendrőd

El lehet-e tévedni úgy, hogy évekig nem tudod, hol vagy? Már egy ideje a kisvárosban élsz, de a főtca boltsora sem ismerős. Nem akarod, hogy ismerős legyen, ahogy rád sem kíváncsi a megvilágított ég.

Nagyobb városok küldenék ide messzi fényeik, de idáig nem érnek el. A város önmagában áll, kívül mindenben. Innen mindenki menekül, de egyszer csak megérkezel, hogy soha ne érezd jól magad, mint a szél, az egymással szemben álló házak ablakai között.

A soványság itt fényűzés, a zavarod szintén. A drótok megfakultak az őszi fényben, álmaid megterhelik a tájat: szemben Endrőd enklávéja, ismeretlen vidék, maradsz *benn*, a kollégiumban, és négy évig ki sem mozdulsz.

A *koli* parkjában ülsz, a pirosra festett padon, és bámulod a járdát felnyomó fák gyökereit, a gyökerek kőlapok közé szorított kriptáit, télen pedig a salakpálya vöröses jegét, ami a semmibe visz, mint az út az állomástól a *kóterig*.

Van, amire sosem kapsz magyarázatot. Hogy kerültél ide? Vannak döntések, súlyos következményekkel, amik olyanok, mint a frontális ütközés. Sosem épülsz fel belőle, mindig sántítani fogsz.

És nem a verések miatt, mert az *egész* volt elviselhetetlen, amit nem is ajtók zártak el, súlyos lakatokkal, nem is egy rafinált számzár. Csak az ablakhoz tapadó, nyirkos függöny, amit villanyvoltás után megvilágított a sarki lámpa fénye. A függönyök az időt zárták el. Elhúzhattad volna, de eszedbe sem jutott.

Korrepetálás

A Dobogó a város legszebb cukrászdája volt. Gesztenyefákkal benőtt sugárúton, egy szállodának épült század eleji patinás ház földszintjén működött, magas belső terek, gránit kőpadló, galéria, kristály, csillárok teremtettek benne előkelő hangulatot. A személyzet és a kínálat azonban menthetetlenül a nyolcvanas években ragadt: száraz ischlerék, megke-ményedett tejszínhab a somlóin, híg kávé és vízízű fagyfalt, valamint unott felszolgálók, akik hátat fordítottak a vendégtérnek, véletlenül se lássák meg, ha valaki rendelni akar. Nem mintha túl sokszor lett volna példa rá. A Dobogónak városszerte rossz híre volt, vendégei főleg a környező falvakból piacozni érkezők közül kerültek ki.

Egyetlen törzsvendége volt: Zsóka, a matematika–fizika szakos középiskolai tanárnő. Negyvenes éveiben járó, csontos arcú, inas asszony, aki barna haját rendszertelen időközönként festtette, így időről időre láthatóvá váltak az első ősz hajszálai. Sosem sportolt, legalábbis nem látták futni a Csótó környékén, sem úszni a városi sportuszodában, mégsem volt rajta súlyfelesleg. Ha kérdezték, azt mondta, genetika. Mondjuk, nem nagyon kérdezték.

Gyereke nem volt, férjével se íze, se bűze házasságban éltek. Illetve bűze, az volt: mindenki tudta, hogy az ura, Béla, aki korábban Pesten volt bárzongorista, majd a szülővárosába visszatérve taxis lett, aztán buszsofőr, végül piaci bugyiárus, erősen iszik. A taxizást is a pia miatt hagyta abba, nem mintha néhány feles után nem ült volna gondolkodás nélkül volán mögé – ezt a szokását később buszsofőrként is gyakorolta, egész addig, míg az Ikarus 260-ast össze nem törte a telephelyen –, hanem mert az utasok nem akartak a kocsmaszagú sofőrrel utazni. Részegen olykor nőügyekbe is keveredett, amelyek általában botrányos véget értek.

A városban mindenki sajnálta Zsókat, hogy ilyen férjjel verte meg az élet, de ő látható türelemmel viselte a sorsát. Lelkiismeretesen és szorgalmasan dolgozott, matekszakköröket szervezett, és látványos kísérletekkel igyekezett megszerettetni a fizikát a mezőváros főleg földből élő lakóinak gyerekeivel. Vasárnaponként eljárt a baptista közösségbe, de nem csak azért, mert a nővére volt a lelkész felesége. Ha az embernek túl sok mindentről van bizonyossága, kell a bizonytalanság kis izgalma is, felelte, ha szóvá tették, hogy reál szakos tanárként mégis hogyan híhet Istenben.

Kollégái és kevés ismerőse – köztük a fodrász és a postás – sosem hallotta panaszkodni. Ha volt is bánata, azt a cigi füstfelhőjébe rejtette. Láncdohányos volt, férjével ellentétben ő a dohánytól büzlött, hiába próbálkozott mentolos rágóval és erős parfümökkel tompítani a füstszagot, az beitta magát a ruhájába, a pórusaiba, a hajába.

Nemcsak szakköröket szervezett, magánórákat is tartott, ezzel egészítette ki szerény tanári fizetését. Így lett a Dobogó törzsvendége is. A könyvtár páratlan heteken csak délután kettőig volt nyitva, a lakásába senkit nem engedett be, az iskola épületét pedig nem akarta és nem is tudta volna magántanításra használni. Nem volt sok tanítványa, éven-

te két-háromnál többet nem vállalt. Vagy olyanokat korrepetált, akiket a tehetős szülők mindenképpen valamilyen főiskolára szántak – még ha a gyermek képességei nem álltak is összhangban ezzel az elképzeléssel –, vagy olyanokat, akiknek vért kellett izzadniuk a kettesért is. Ha akadt diák, akiben meglátta a tehetséget, annak általában kedvezményes tarifáért segített a felkészülésben.

Zsóka minden délután eltöltött a Dobogóban néhány órát, és következetesen egy presszókávét és egy deci szódát rendelt, de hetente egyszer meglepte magát franciákrémessel is. Száraz volt, a krémje savanykás, de ezt ették Bélával az első randevún, amikor még úgy tűnt, hogy az élet valami olyan, ami jól is alakulhat, amiben nemcsak diszjunkt halmazokként keringenek majd egymás körül ő és az emberek, különösen ő és a férje.

Évek óta tartotta a különórát a cukrászda egyik sarki asztalánál, munkanapokon és a nem piros betűs ünnepeken délután öttől. A kávé és a szódát már kérnie se kellett. Ahogy megérkezett, előpakolta a tankönyveket, feladatlapokat, vonalzót, számológépet és a négy-jegyű függvénytáblázatot, majd a következő egy órát egyenletrendszerekkel, függvényekkel, testek térfogataival és fizikai jellemzőivel, mindenféle bonyolult képletekkel töltötte. A diákok, akár értették, akár nem, szorgalmasan jegyzeteltek, és még szorgalmasabban bólogattak. De általában értették, könnyen megtalálta velük a közös hangot.

A magánórák unalmas rutinját a hosszú évek alatt egyszer zavarta meg váratlan esemény. Zsóka éppen Fahidi Bencét, a végzős évfolyam városszerte ismert alakját korrepetálta. Bence kiskora óta a szomszédos megyeszékhelyen vízilabdázott, nem is rosszul, ráadásul azon a nyáron a majorzugi szabadstrandon megmentette egy görcsöt kapott úszó életét. A fiút szorgalmasnak, elhivatottnak és tehetségesnek mondták edzői, esélye volt főiskolai sportösztöndíjjal egy fővárosi csapathoz igazolni érettségi után. Éppen az erőnél és a testek kölcsönhatásánál tartottak, annál, hogy az egymással kapcsolatba kerülő testek tulajdonságai hogyan változnak meg, amikor a Dobogóba berobbant Béla. Feltépte a cukrászda ajtaját, és tántorogva megindult a felesége asztalához.

– Te büdös cafka, itt kurválkodsz mindenki szeme láttára! Azt hiszed, vak vagyok? Hogy nem tudom, mi folyik a háttérben? Ki akarsz játszani engem? Hülyének nézel? Összefogni ellenem titokban az egész várossal, hogy megbújva mindenki szeme láttára megalázz?

Zsóka lángoló arccal felpattant. Arcán csorogtak a könnyek.

– Te beszélsz, te istenverte szeszakázán? Évek óta tűrök és tűrök, közben majd elsülyedek szégyenemben, amikor hallom, miket csinálsz részegen. Hogy összeszartad magad a templom előtti szökőkútban, hogy amikor bevitték a rendőrségre, lehánytad Jóska hadnagyot. Hogy a tehenész Rózsi ágyából légpuskával kergetett ki a férje. Eltértem neked, hogy elittál minden pénzt, amit megkerestél, aztán azt is, hogy az én pénzemből is elvettél. Mosom az összehányt, kocsmaszagú gönceidet. Amikor felcsenget hozzám Juliska a Restiből, hogy fizessem meg a tartozásodat, megfizetem. Munka után minden áldott nap itt gürizek, hogy meg tudjunk élni... És akkor te idejössz, és balhét csinálsz? A tanítványom előtt? Én mindent eltértem neked, de most elég volt! Takarodj innen, te nyomorult!

Az utolsó szavakat már kiabálta. Sистерgett a hangja, arca minden mondattal közelebb került egy kicsit a férfi borostás, áporodott szagú arcához. Vagyis csak került volna, mert Béla minden mozdulattal, berogyasztva térdeit, hátrébb dőlt kicsit. Úgy tűnt, mintha felesége szavaitól folyamatosan menne össze. Szólni sem tudott, csak tátogott, vizenyős szemei egyre tanácstalanabban és kétségbeesettebben pislogtak. A Dobogó kétfős személyzete most egy emberként fordult a vendégtér felé, érezhető kárörömmel nézve a férfit, aki szemét a feleségéről le sem véve, félig összerogyva és teljesen megsemmisülve botorkált az

ajtó felé. Így, háttal lépett ki a cukrászdából, annak egyetlen lépcsőjéről hanyatt kiesve a gesztenyefák árnyékába. Ahogy becsukódott mögötte az ajtó, a pultban a kávé Katica taposoló mozdulattal csapta össze a tenyerét, és arra gondolt, milyen csodálatos ez az asszony. Zsóka aznap ingyen kapta a kávé és a szódát.

A korrepetálások a megszokott mederben folytak tovább. Bencével is. Mintha mi sem történt volna, hétfőn és csütörtökön, 16 és 17 óra között beültek a Dobogóba, átvették a másodfokú egyenleteket, a koordinátageometriát, a valószínűség számítást, utat, időt, erőt, a fizika és a matematika törvényszerűségeit, definícióit és szabályait.

Ezen túlmenően pedig szintén az addig megszokott, de városszerte egyáltalán nem köztudott módon, kedden és pénteken, este hét és kilenc között a majorzugai szabadstrand elhagyatott csónakházában találkoztak, ahol folytatták a kölcsönhatással, az egymással kapcsolatba került testek lényeges megváltozásával kapcsolatos gyakorlataikat: felszabdult szeretkezésekkel és világmegváltó beszélgetésekkel töltötték az időt. Zsóka ilyenkor későn ért haza, a férje általában már részegen horkolt. Nem értette, hogyan áraszthatja magából ebben az állapotában is valami idegen nő szagát, de ilyenkor legalább egy cseppet sem bánkódott miatta.

Enteriőrfotó Gróf Ferenc kiállításában

Reminiszcenciák

Giuseppe Ungarettinek

Cím nélkül

Rám lelt
annyi év után
egy szerelem

Hittem pedig hogy szétszórtam már
a világba

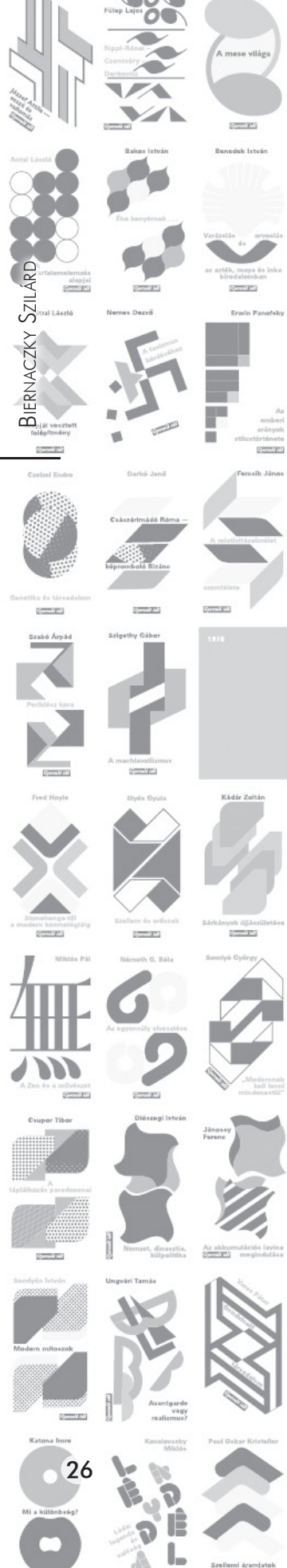
Örök

A vágott s az ajándékozott virág közt
a kifejezhetetlen semmi

Haláltusa

Pusztuljak mint szomjas pacsirta
szállva délibáb felé

Vagy mint mesebeli fürj
a tengert átrepülve
az első bokrok alján
mert nincsen kedve
többé szárnyra kelni

BIERNACZKY SZILÁRD

De ne éljek vergődve gyászban
mint megvakított tengelice
tengelice könny nélkül vakon

Pusztuljak hát mint pacsirta
kit délibáb csal szomjan üzve

Levante

Homályos
szürke hullámív imbolyog
az ég távoli körvonalánál

Cipők koppanása kéz-csapdosás
klarinet nyekergő cifrázatok
a tenger hamuszínű
szelíd nyugtalan reszket
mint egy galamb

Szombaton e lassú esti órán
zsidók
vizik
halottaikat
ott lent a tölcsér
csigatekervényeiben
himbálóznak
a sikátorok
a fények

Zavaros a víz
a tat lármája
mint az álom
árnyékában is
hallak

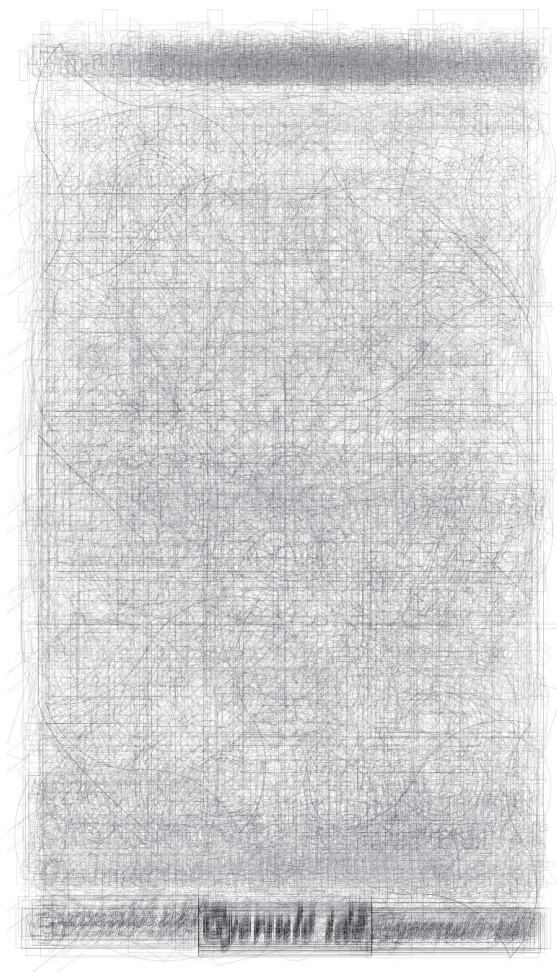
Tapéta

Mind a sok szín szétárad és átfolyik
a szomszéd tarka színeibe

Hogy még inkább egyedül legyen ha nézed

Májusi éj

Az ég fényből fon koszorút
koronának
a minaretek csúcsára

Gróf Ferenc munkája a ISBN könyv+galéria tárlatán

A műhely elhagyása

(nyelvbottlás)

elcsúsztam a síkos, palás köveken, miközben félúton voltam, miközben próbáltam átkelni a folyón

megbillent lábam alatt a kő, mikor a patak túlpartjára igyekeztem
széthullott a történet a képregényben, amit rajzoltam, csak hangutánzó szavak buboréka pattant újra s újra szét, míg később elmesélhetetlenné változtak, képi dadogássá
furcsa üzenetként került táskámba egy könyv, én csak a hírnök voltam, míg a vén gazember című könyvet adtam át egy tekintélyes, ősz embernek, és ő nem értette, miről van szó, én sem tudtam, ki küldte az üzenetet
a mezőn agyagszobrok lépegetnek, lehulló végtagjaikat befogadja a szántóföld

(gőte)

tavaszi tavacsák partjáról nézed a vízi mozgások nyugalmit
sötét gyökerek és vízinövények közt bújik meg a várakozás
gyűjts tavaszi vizeket befőttes üvegekbe, pár nap múlva tele lesz mozgással, látható lényekkel
képzeld el a vízi alulnézetet, egy sárga hasú unka úszik el fejed fölött most világító színekkel
nézd meg jól a szint, érintsd meg, ismerd meg, és engedd szabadon

(elv)

az energia megmaradásának elve után rohanok már néhány órája és fáradok
egy holdat látok felemelkedni az út fölött
reflektorok fényét érzem hátamban, most hatol be bőröm alá
egy felhőt látok apró, kiabáló élőlényekből
most érem el az első házakat
már ott vagyok a patak fölött, a hídon, leroskadok
a vízbe lihegem, hogy mi fog majd történni 2142-ben

(ólompecsét)

dobozba záródott hang, halk kaparászás, amiről csak tudni lehet, meghallani nem
frekvenciák, melyek csak bőrömmel foghatók, pihék antennáival
elsisztergő jég emléke a hullámszó anyag felszínén
elásott érzékszervek a testben

Amikor sárgulni kezd, foltokban

*Ebben az időtlenségben
már mindenre van időm,
ahogy távolodom magamtól..."*
(Gál Sándor)

Imike nincs itt, itt volt,
Gyuri nincs itt, itt volt,
Sándor nincs itt, itt volt,
bátyám nincs itt, itt volt.

Körülvesz az időtlenség szent nyüzsgése,
hiányt mormol, és kérdőjeleket gyárt,
van belőlük már, akár száz zsákkal,
hogy legyen mit élém szórni,
mint rózsaszirmot diadalmenetkor.

Voltam az elmúlás temetésén,
a sárga agyagos föld nem akart temetni,
a göröngyök egymáshoz ragaszkodva
próbálták *megúszni* a gödröt, a sírgödröt.
A szél magába roskadt,
rátelepedve a fák leveleire,
a domboldal fűvére,
süttetve magát a Nappal,
hogy erőre kapjon,
aztán megint szálljon, simogasson
s romboljon, mindent elsimítson.

Amikor az időtlenség fiatal volt,
semmire sem volt ideje,
folyton-folyvást mindenholnan elkésett,
lekéste a születését, a megerősödését,
az éretté válását,
a múlt és jelen összefonódását,
a testvéri kötelék megszilárdulását,

mert nem volt ideje kivárni az időt,
saját időtlenségének idejét,
az öröklét másodpercbe tömörülését,
mindenható megértő mosolyát.

Imike nincs, távolodom magamtól,
Gyuri nincs, távolodom magamtól,
Sándor nincs, távolodom magamtól,
bátyám nincs, távolodom magamtól.

A magánynak nincs ideje,
a magánynak nincs semmije,
csak a sok-sok zsákba tömött
kérdőjel az övé,
a várakozás,
a hangtalan hang,
a bénaság ereje az övé.
A magány emlékeket gyárt és éget,
a hő szénné égeti a vágyat,
a szén kővé keményedik,
hogy út lehessen,
mely végtelen, körbe-körbe halad,
melyen összeér a múlt és jövő,
a kálvária minden stációja.

Távolodom magamtól,
mint amikor a zöld pázsit
sárgulni kezd, foltokban,
amikor a múlt felzabálja a jövőt,
az időtlenség az időt.

Vakond

Apró olajfoltok egy üvegfedőn,
nyelvláb ütötte horpadások
egy régi harang belsejében,
feltapadó plakátok az aluljáró
csempés falán – hátadra
anyagjegyek úsznak fel, évről
évre egyre több. Így állsz be
a sorba, mindig előrébb, mintha
a genetika egy apró vakond lenne.
Hátad puha kerti föld, rajta sötét,
barna dombok, generációk nyomatai.

Befalazott ablakok

Laza üveglapoknak nyomódik a szél,
mintha gyerektalpak sétálnának rajtuk.
Ropog, fészül, homok csikorog fogaid közt.

Újságpapírt tömsz a párkányok közé, hogy
a hideg kinn maradjon, ne betonnal kelljen
nyáron kitölteni. Minden újabb befalazott ablak

lehasít egy szeletet, míg csak egy szűk, keskeny
sáv marad – mint egy dzsungel, ide hordjuk
az összes virágot. Vendégeket nem hívsz,
a betonon meg hiába kopognak át.

Ki váltja meg?

Sietve telefonálunk a papír
láttán, ami nagyapám fejfáján
lóg, ide-oda lendíti a szél.

Azonnali megváltás kell,
különbön rátemetnek,
és a halál úgy feltornyosul
majd, mint frissen hajtott ruhák
egy régi szekrény polcain.

Ha a földnek lenne oldalsó ajtaja,
talán ki is borulnának a koporsók,
a csontok száraz babszemekként
zörögnének, de így – csak sorban
kifordulnak, csalódottan keresik
a megváltót, makacsul néznek
felfelé a kopott ünneplőben –
ez még nem az a nap.

Világúrszerződés

Postscriptum

Postscriptum, Krisztus előtt huszonegy május nyolc, Saturnus napján. A héber rabszolga tegnap Mózesről mesélt, aki különös tiszteletnek örvend a héberek körében, mivel látta az istent. Miközben mesélt, felszolgált a bort, ezüsttálcán a fügét, datolyát, citrancsot, szárított gyömbért. Valahányszor Artemidorusnál járok, ezüstkupában szolgálja fel az erős fűszeres borokat, aki Lucullustól vásárolja hordószámra a szőlő vörösen aranyló nedűjét. Lucullus persze Rómából hozatja Sicillia, Hispania, Lusitania, Gallia és Germania szőlőinek vörösen aranyló nedűjét. Nem szeretem Lucullust. Artemidorusszal úgy vagyok, hogy majdnem a barátom. Én azonban jobb szeretem fakupából inni a bort, különösen abból az ébenfakupából élvezem, amit Pauszaniasz faragott.

Postscriptum, Krisztus előtt huszonegy május kilenc, az ismeretlen isten napján. Cicero azért nem írta meg Bartók és a dzsessz című értekezését, mert az anakronizmus lett volna. Krisztus előtt negyvennégyben el volt foglalva a Caesar elleni összeesküvéssel, egyrészt, Bartók magyar volt, másrészt, a dzsesszt pedig még nem találták fel, harmadrészt. Hihetetlen, hogy Caesar huszonhárom éve halott. Cicero persze találkozhatott volna Bartókkal, hiszen legalább ötszáz éve létezik önállóan a magyar nyelv. Ezek a barbárok Ázsiából érkeztek egyébként, ahogyan mi is, de erről még nem tudunk. A jelenlegi Caesar ellen is szöhetnénk valami összeesküvést, de túlságosan kényelmesek vagyunk. A végén még megsérülne valaki. Különben is, szigeten lakom.

Rom érzelmei, fekete pillangók, teljes bizonytalanság. Halottnak hitt felesége, kezembe veszem a füzetet, aztán leteszem, titokban kell tartani a halhatatlanság látszatát. Elaludtam. Rom lóháton érkezett abból a városból, ahol a költő született. Abban a városban, ahol nem éltek angyalok, Ham herceg ugyanarra gondol, amire Tim, a magányos remete, hogyan lehet élni, amikor igazából nem lehet, ebben a kérdésben azonban a halál lehetősége kísért. Magyarország és az anarchikus demokrácia a témája annak a tanulmánynak, aminek első részét kongó kolostorban szerzette volt a szerző, második részét egy színészeket vendégül látó dán várban, színészekről túlcorduló, harmadik részét pedig egy erdőben. Az erdei hangyák feketék. A sivatagi hangyák vörösek. Eladtuk a kocsit.

Postscriptum, Krisztus előtt huszonegy május tíz, Luna napja. Szétforgácsolt lestyánlevél a fogaim között. Valami valami másból egyébbe költözött. Véletlenségből vendégül látom a véletlent. Az angyal szárnyát keresve kódorog idelent. Provinciális stílusom a célnak megfelel. Nyaranta a hideg ráz, telente a víz kiver. Mondatonként araszolgotok a lélek

felé. Legvégül a diadal mégsem a győzelemé. Postscriptum nem egy hely neve, inkább egy állapot. Ember által teremtett isten teremt állatot. A szövegekörnyezet a szövegnél is fontosabb. A holnaphoz képest a tegnapelőtt a tegnap. Minden alkalom bizonytalan és szabálytalan. Főlöleges szó a szó, gondolom, de csak halkán. Nem bírom elviselni az idegen testeket. Este lett.

Ablaktalan terem. Az egyik falára ajtót vágott az asztalos, a többi falon egy-egy monitor. Az egyik monitoron Ham, Tim és Rom a művészet hasznáról és káráról beszélget. A másik monitoron az idő és a tér neve, Pócsmegyer, huszonegy június huszonhat, szombat, a halványan villogó betűk mögött valami mozdulatlan dolog árnyéka várja mereven és közömbösen, hogy elnyugodjanak a fények. A harmadik monitor sötét. Mögötte a fal hófehér. Magyarország állampolgárai ki vannak szolgáltatva a hatalomnak, mondja Rom, pedig nem érdemes utánozni a természetet. A művészet tehát főlöleges, folytatja Ham a megkezdett gondolatmenetet, ahogy a vallás teremti az isteneket. Nem tudjuk megérinteni a vágyainkat.

Fajó János borítótervei újragondolva

Feltámadt szellő nyirka

Mária nővérem meséli, hogy szüleink a sokasodó gyermekektől nem mindig ölelkezhetek kedvükre, de ő, már mint nagylány, sejtven tán a dolog lényegét, látta, amint alkalmanként, lépdegélnek fölfelé a padláslétrán az alászállt mennyekbe – s most, hogy idézi anyánk szavát; „apátok...”, s a hangsúlyt is egyben: már sokkal inkább az Édes hangját hallom. Megadó panaszhang, tán cseppnyi mímeléssel, és látom ahogy *kíséri* egy most már mindegy-legyintéssel.

Így int vissza nekem a *túl*-világról, mintegy szemérmes-szégyenlősen elnézést kérve (s kapva persze) tőlem? A rég-elhullt mozdulat nyomán apró szellő lebbent; feltámadt nyirka érinti arcom – halvány mosolyt, s egy néma pusztit küldök érte.

A torkos gyík

Elmúlt negyven éve, hogy történt, Irén nővéremnek szerencséje volt, még idejében került kórházba, de rövid idő alatt viaszossá érlelte a halálfélelem, mikor kórtermi társát, egy fiatal nőt, lenyelte a falánk élőlény – *pedig* oly engedelmesen, oly békésen kérte, *látó*, szelíd révülettel kérve-kérte *mégis* az orvosokat; „tessenek segíteni, tessenek segíteni.”

Az édesapja jött halottnézőbe, és sokáig állt némán, *megszépült* lánya ágya előtt, majd hirtelen egy belső földrengés rázta meg a nagydarab testet, s rázkódott, rázkódott, továbbra is szótlán.

És vele rázkódtak testetlen-lelketlen, és vele harmatoztak szüntelen az Égi Magasok.

Nagybeteg rigó

Talán utolsó erejével szállt ide, *elém*, a kert füvére,
 hogy lássam; a világ végéről érkezett, s elfáradt.
 Mint aki mindig erre a pillanatra várt,
 ha diónyi, kis madárfejében nem is csapongott
 efféle tarkaság soha.

Oly lelketlen már, oly tévedhetetlen,
 nincs ideje rám, merev nyakkal rögtön egy-irányba bukdos,
 erőtlén csapkodva: húzza magához az örökkévalóság
 bejárata, egy rejtett, szűk, de békés zug a pincegádon,
 melyről nem tudhatok én sem
 és nem tudhat kóbor macskaszáj sem.

Egy elmaradt vita helyett. Aczél György válaszol Jacques De Bonis (France Nouvelle) kérdéseire

a zene eredete

a korai barlanglakók kedvelhették az állatok
hangoskodását
mert tompította a csontszög figyelésének unalmát
a vonófa darabolását
a csiganyak kanyargását
a lélek beillesztését
ezernyi üldözött sáskától
csótánytól burjánzó barlangjaik zöldellő mélyén
a tengerszem körül
előzetesen belélegzett köd sűrűsödött

a falra rajzolták
a szellemek lábának puffanását
gondolataik meséit
rémálmaik valóraváltát és a vadlovaktól hallott történeteket

hegesztőfejű páfrányokkal borított rét
választotta el barlangjukat
a hegyek oldalában kanyargó hosszú út felszínétől
amit minden létező fa gyökerei alakítottak ki
a föld résein átgyűrve honfoglalóikat

és amikor a mennydörgés aludni tért
és a vihar esőszögei a ködbe tűntek

faragott
egyszeri éhes farkas belével húrozott
hegedűkön játszották el
az állatok hangjait és a villámok énekét
gyantás kezükkel

érzékeny bőr

a gyémánt színe halványabb
mint az árnyék a havon
naplemente idején
és amikor az esőcseppektől
felbolydulnak a hangyák
felreppennek a lepkék
egyet egy rigó villanva azonnal elkap
reptével felveri
a mohás
erdő csontjait
habzanak a fák
a harkály elől
kéreg alá bújnak
a férgek

bársonyos sivatagi kaktuszon
tüskésfarkú gyík rejtőzködik
egy nappali bagoly elől
kékbőrű beduin kovás puskája
szikrázik a lemenő napban
az eső előtti szélsusogásban
a valószínűtlen indigó ég alól
láthatóvá válik
a minden bőrödöző homokot
felajzó
spirál

visszapörgetett idő

az első fagy után
amikor jég virágzik minden hegymagas ablakon
amikor még kábultak a kígyók
amikor kialszik a villám
és a nap behúzódik a sarokba az udvaron
egy magas nőalak
a függönye mintha nyitva lenne
látható a vakablakban
nézi
amint

a halál elrabolja szerelmese testének értékeit
már az utolsó mondatokat húzza ki nyelve alól
esetleges későbbi felhasználásra
mert biztosat ő sem tud
kevergeti kártyaként álmait
úgy ahogy a felhők
töredékek és foltok formájában
képesek túlélni az ég atrocitásait
akkor
akkor ad vissza
minden percet
annak
akitől lopta
persze csak akkor
ha újra kíván indulni az óra

Enteriőrfotó Gróf Ferenc kiállításában (fotó: Lukács Máté / ISBN könyv+galéria)

Ellentart

*Vedlik a nyár, szívem, lenyergelt vattapóni
különös mintázat kezd épp kirajzolódni*

a korszellem kitárt szárnyú L-es tollkabát
megmutatja mostantól a sötét oldalát

a hajnal összeizzadt foltos jógamatrac
ha kapsz elég bónuszt végül megmaradhatsz

minden ember kifordítva barbirózsaszín
ha fényt csihol elszabadul egy-két kósza dzsinn

de néhány ember kifordítva dohos szőrjети
éles szituációkban nem tud dönteni

*s nem elég, hogy halószín a nap, még tűzne is
minden újrakezdés csak újra bűnbe visz*

s nem elég, hogy tetőtérre durván tűz a nap
a végtelen erdőben csak egy kis fűzfa vagy

vedlik a nyár forró szétfröcskölt purhab
a szívtengely ellentart több tonnás súlynak

*vendég: Parti Nagy Lajos, Vass Tibor

Csendpihe

versem széttépett tengelic
vérző csomókban csendpihe
herceg ha jössz hogy felderíts
ránts magaddal a semmibe
ha elzáródnak a légutak

majd kifut a vér a buksiból
lepereg a küldetéstudat
a szubjektívvalóság-spulniról

a versem szállongó kócfonat
és estére görcsöl a vádlija
nehezen bírja a frontokat
időnként köddé kell válnia
éjente herbákkal ügyködik
hogy meghozza hektikus meneszét
félbolond zaklatók üldözik
s a szidalom számára szentbeszéd

a versem felpuffedt dongaláb
dübögő mézplakk az érfalon
nem ehét büntetlen sós kaját
s a kalóriáktól is fél nagyon
nem szedi rendben a gyógyszerét
harapják hajnali démonok
valóság vagy csak szóbeszéd
de érlelőhelye a mélytorok

versem szikrázó vastüdő
oxigént présel a sejtekig
szorít bitangul a szintidő
tán múlik a légszomj reggelig
ha csillapodik a lázroham
a vérrög a szívben megpihen
bezuhanunk mint az árfolyam
és feloldódunk a semmiben

John Bauer

John Bauer grafikus és festőművész
az alkoholelleses népmozgalom idején
látta meg a napvilágot Jönköping városában,
angol kereszt- és német családneve ellenére
svéd volt szőröstül-bőröstül John Bauer.

Akkor született, amikor a nyugatosok,
Kosztolányi, Balázs Béla és Babits,
a Svéd Királyi Akadémián tanult rajzolni,

akvarellt és freskót pingált később, valamint házasságra lépett Ester Ellqvist festőnővel. Különös hangulatú, részletesen kidolgozott, modern ecsetkezelésű, szép kontúrú képein kopár, sötét erdők, tükröződő tóvíz, erdei állatok, manók, tündérmesei figurák. Olaszországban és Lappföldön tett utazást, e tájak majd új festményalbumot ihlettek. A reneszánsz és a számi kultúra formálta fiatalon ízlését, vezette kézmozdulatait.

Pályája nem teljesedhetett ki: '18-ban, harminchat évesen családjával (volt egy hároméves kisfiú) Stockholmba hajózott új élet, valamint némi spirituális megújulás és pénz reményében. A vaskályhákka, ekekarokkal túlterhelt, rakományát rosszul rögzítve szállító gőzhajó elsüllyedt, és mind a huszonnégy utas a tengerbe veszett – legtöbben a hajókabinban rekedtek –, célkikötőjüktől mindössze ötszáz méterre. Így tört derékba John Bauer és családja élete, és csak így lehet, hogy képeit jogdíjmentesen, könyvborítómként szabadon felhasználhatom, mivel szegény Johnny olyan rettentő fiatalon egy ostoba hajóbalesetben a Balti-tengeren a háború végén, az új világ kezdetén életét vesztette (lett volna még harminckét éve, hogy meghaljon, hogy nekem alkalmas legyen illusztrátoromul, és még akkor is ifjú lett volna a halálhoz).

John Bauerre az utolsó pillanatban akadtam rá, mert nem tudtunk a borítóval dűlőre jutni: új esélyt kaptam, hogy szerezzek valakit, egy festőt vagy grafikust, aki hetven éve halott, képei használható minőségben letölthetők, és végre nekem is megfelelnek. John Bauert végül aztán a világháló varázsolta elém; így esett, hogy *Tizenöt halál* kötetem borítója *Hegy manó sasokkal* című képéből született.

Saját élet

(regényrészlet)

Nevetés

Apám különböző munkahelyeken 1956 késő ősziére kitanulta az autószerelő szakmát. Egy régi szocdem, a Tanácsköztársaság nyugdíjas hőse ajánlotta be a Megyei Pártbizottsághoz. Ott dolgozott a nyugdíjáig. Elég közel volt a tűzhez, senki nem kérdezte meg tőle, miben is hisz; nem hitt bennük. Legénykorában a város legnagyobb tánciskolájába járt. Amikor meglátta anyámat, odament hozzá, kicsit összecattintotta a bokáját, és azt mondta neki, hogy *szervusz. Mi már egyszer aludtunk együtt, drága.* Anyám állítólag nem vágta pofon, de kikérte magának a tegezést is meg a hazugságot is. *Maradjunk a magázódásnál, a hazugságait pedig tartsa meg magának, pimasz fiatalember.* Apám tovább nevetett. 1960. augusztus 20-án házasodtak meg. Elegáns a tanácsi esküvő, kölcsönkapnak hozzá egy jó nagy Moszkvicsot, de előtte, a biztonság kedvéért, elmennek azért a jaminai evangélikus templomba is.

*

1944 ősze, anyámék a tanyán

Apám azért nevetett tovább, mert anyámék a bombázások alatt valóban náluk húzták meg magukat. A házban már nem fértek el, de a nagy istállóban megtalálták a hálólhelyüket. A felnőttek befeküdtek a jászolba, a gyerekek pedig azon a több mázsa krumplin találtak meg vagy alakították ki a vackukat, amit az otthoniak felhalmoztak a télre. Egy gyenge fényű kis petróleumlámpa égett egész éjjel, és apám meg a bátyja bekucorodott az idegen gyerekek közé. Eljátszottak velük, szerelmesen integettek nekik a hajnalban induló tejeskocsiról, és ennyiben igenis igaz volt, hogy ők ketten már aludtak egyszer egymás mellett, együtt a tanyai krumplihegyen, máig érzik a kis gombócok nyomát a hátukon. Amikor pedig reggel lett, besereglettek a házba, és nevetve nézték meg újra, ahogy apám nagyapja már megint nem vette észre, hogy a kucsmája helyett újra csak a menyé bárányszőr muffját próbálja a fejébe húzni. Nem megy. Kicsi. Apám joggal nevetett tovább.

*

Betekint

Anyám egyik első emléke az, hogy szabadon játszik a házuk előtti földúton. Forgalom nincs, a nyugalom teljes, jól játszik a kortárs gyerekekkel. Esténként előjönnek a bátyjai is, és ha nem aktuális operett-slágereket énekelnek a saját szájukra hangolva – Fekete Pé-

ter öcsém, ugye, hogy *lefogyott* –, akkor órákig harmonikáznak a selyempapírral borított nyeles fésűjükön. Anyám beles a szomszéd házakba, az egyik asszony mindennap felmossa a folyosót. Kövér, nagydarab asszony, már nem is fiatal. Meghajtja a derekát, úgy dolgozik, hatalmas felmosórongy az eszköze, hangosan csapódik a fal és az oldalkorlát között. Két méterenként öblít, kimossa a szürke rongyot. Halad hátrafelé. Amikor közelebb ér, anyám észreveszi, hogy az asszonyon nincsen bugyi. A burjánzó, szőrös hájhurkák között eltűnnek a nyílások. Közeledik. Nagyon ijesztő a barna altest. Be fogja nyelni a kislányt. Anyám sikoltozva elszalad. A szomszédasszony kinéz, nem érti a helyzetet. Nevetve integet utána a mosogatórongyával. Fröcsög a mocskos víz.

*

Állomásparancsnok

Amikor a világháborúban a magyarok visszafoglalták Észak-Erdélyt, anyám nővére és annak férje azonnal odaköltözött Kolozsvár mellé, a férfi először Réven volt állomásfőnök. Apja a Székely Körvasúton dolgozott, Trianon után hét évig éltek a csabai állomáson, egy vasúti kocsiiban, nagy volt a diadal. Szép épület a falu mellett a szolgálati lakás, anyám néha elvész benne. Amikor a katona vizet kér, a kertben dolgozó férj berohan a házba, átöltözik a tisztí egyenruhájába, úgy nyújtja át, fehér kesztyűben, ezüsttálcáról a kristálypoharat, *parancsoljon, méltóságos uram*. Aztán Zombor. Kis kastély áll az állomás mellett. Anyámnak székre kell állnia, úgy nyitja az ajtókat, ennyi marad meg neki az elfoglalt Délvidékből. Aztán Ukrajna, Beregszász, abból nem őrzött meg a négyéves anyám semmit. Mintha lett volna egy fekete kuvasz, amitől nagyon félt, de ez sem biztos. A férjet nem szerettem. Nagyhangú, magának való embernek ismertem meg, aki felvágott a jó nagy semmire, Katolikus Legényegylet. A rendszeresen látogatott kurvájának nem köszönt a csabai sétatéren, fogságuk alatt pedig addig kenegette a kenyérszeletére a puha, amerikai vaját, amíg a hatalmas adag el nem tűnt a kenyér belsejében, *én, drágám, látod, alig fogyasztok*. Később, néhány látogatásuk után, nagyon-nagyon félt a magyar államvédelmi hatóságtól.

*

A legkisebb gyerek

Amikor eljöttek a könyörtelen idők – mindenki ismerte a kötelező forgatókönyvet a falragaszokról, a tanyasi iskolába is eljutottak a sűrűn nyomott plakátok –, a belvárosi szatócs felesége maga mellé vette a legkisebb gyermeket, egy gyönyörű, fekete hajú kislányt, befogatott, és kikocsizott a tanyára a barátnőjéhez. Köszöntek, leültek, vizsgálgatták a tavaszi tornácról a lábasjósággal teli, gazdag és tiszta parasztudvart, nagyokat nevettek, aztán a vendég óvatosan előhozakodott a kérésével. Nekik nemsokára el kell innen menniük. Nem tudják, mi lesz, hová mennek, hová viszik majd őket, mennyi időre, beszélnek az emberek mindenfélét. De ők a férjével úgy döntöttek, a kisleánynak mindenképpen korai lenne még az út. A többi lány már idősebb, a fiúk erősek, de ez a lány még kicsi. Csak ezt az egyet. A legkisebbemet. Nem fogadnák-e be. Itt jó helye lenne, biztos vagyok benne. Elvész a többi közt, olyan, mint ők, észre sem veszik. Fizetnék is érte, ha meg nem sértem. És visszajövünk érte, amint csak lehet. Vigyáznak rá addig, ugye? Apai nagyanyám gondolkodás nélkül nemet mondott. Nézte az asszonyt, sírt, nevetett, ölelte, és kimondta

a nemet. Nem volt mit tenni, te is megértheted, fiam. Lelővik, aki zsidót rejteget, tudta mindenki, ki volt hirdetve. Jaj, ne kérjen tőlem ilyen, kedves barátnőm. Mi lenne akkor a gyerekeimmel. Nekem rájuk kell vigyáznom. Mi mást mondhatnék magának, édesem. *Jaj, Istenem, jaj, Istenem, drágám.*

*

Az ajtó

Gravitációs elvű, kinti árnyékszékünk igazi dísze maga a bejárat. Jókora, alaposan olajozott zsanérok fordul az ajtószárny, akadálytalanul nyílik meg előtted, s ez adott alkalmalmmal praktikus értelemben is felettébb szükséges lehet. Mindemellett nagyon szép is. A festése réges-rég lekopott, az esők, a szél meg a nap az évek során csontfehérre szívták, de jól látható, hogy annak idején nem ajtólapnak készült ez a deszka, apró, mives kazetákból róttá össze gondosan egy régi mester, s aztán a két nagyobb darabot apám utólag illesztette rá a könnyű, csak belülről látható, fényes alumíniumkeretre. Az elemek eredetileg egy nagy szekrény részei voltak. A szekrényt a nagyapám, anyám apja, rendőr főhadnagy, jutalmul kapta, afféle tárgyi prémiumként azért, mert 1944 júniusának végén, esküjének megfelelően, hivatásul választott rendfenntartói munkája integráns részeként, nem volt mit tenni: hatékonyan segédkezett abban, hogy vonatra rakják a város és a környék zsidóit. Egyedül toltá haza a zsidó javak rá eső részét egy nyikorgó kézikocsival azon a régi nyáron, a Belvárostól egészen Jamináig. Meglepetésnek szánta azt a nagy és szép szekrényt, úgy gondolta, örül majd neki a család, nagyanyám így mesélte. Sokáig húzták-vonták ide-oda a szülői házban, de sehogyan sem találták meg a helyét. Túlságosan nagy volt, homályosak maradtak a célok, amelyeknek új környezetében is megfelelehetett volna, meg hát az arányaiban, a küllemében, a különös díszeiben is ott feszült mindvégig valami leküzdhetetlenül rossz emléké, baljós és idegen. Kikerült a nyári konyhába, onnan a szerszámokkamrába, aztán a padlásra, végül a nagyszülők halála után a nagybátyámék nekünk adták a megmaradt darabokat, átcipelték hozzánk, hogy tüzeljük el, mert akkor mi még fával fűtöttünk. A mi családunkban azonban ennél jóval nagyobb volt az ökonómia-igény.

*

A Liberátorok támadása

Délkelet felől jöttek. A város: a Hercules téglagyár, az evangélikus temető, a vasúti pályaudvar, a Kakas Szálló, a Mezőgazdasági Szakiskola, a Dohánytőzsde, a Méntelep felől. Már fogytak a bombáik, ritkábbak voltak a robbanások. Az ék bal szárnyán repülő gép a pályaudvartól délre fekvő nagy mezőgazdasági áruraktár felől érkezett, utolsó bombáival telibe találta a Kolozsvári és a Rothermere utca sarkán álló kétemeletes katolikus bérpalotát, a garabolyos kispiac északnyugati csücskében álló házat (az asszony másnap mászott elő a romok alól, mindenki más meghalt), majd a Pozsonyi utca páros oldalán, az 54. szám alatt, a rendőrékét. A MÁV pályaudvar, illetve a Báthory és Rákosi utak kereszteződése között meghúzható vonal fölött közlekedő, s így, szükségszerűen, a Pozsonyi utca 50. szám fölött – közvetlen alulnézetből, a hatalmas fémtest által vetett mozgó, olajszagú árnyékból nézve meglepő, szinte Zeppelin-szerűen méltóságteljes lassúsággal – elhúzó repülő, a vezérgép, egyáltalán nem bombázta Jaminát: harci tevékenységét a sínpályákat elhagyva, kényszerűen vagy önszántából, de mindenképpen azonnal befejezte. A jobb szélső gép,

amely vélhetőleg a vasútállomástól északra lévő központi Dohánybeváltót meg a vele szemben, a sínek túlsó, nyugati oldalán álló Mezőgazdasági Szakiskolát bombázhatta korábban, a Bessenyei utca közepénél lépett be, megszórta a Pozsonyi utca túlsó felét, a 44. és 46. számú házakat, s így később pontosan rárepülhetett egy kompakt épület-együttesre, a Jézus szívéről elnevezett jaminai kis katolikus templomra meg a mellette álló kapucinus rendházra, amelyek közül az utóbbit földig rombolta, az előbbit pedig visszafordíthatatlanul megrongálta – stráfkocsival hordták a halottakat. Továbbrepülve, majd a város határát elérve, valamennyi gép a várostól északnyugatra, az utolsó házsortól, a Csáky utcától nagyjából másfél kilométernyire, a fűrjesi dűlőkben, a tanyák közötti termőföldekre szórta ki a holt teherré vált maradékot, gondosan ügyelve arra, hogy épületben, emberéletben itt már semmiképpen ne essék több kár.

*

Síelés a bombatölcsérekben

Anyám a világháborúból elsősorban arra emlékszik, hogy akkoriban, a bombariadók miatt, bakancsostul, ruhástul kellett aludnia. A bombázás után azonban a Pozsonyi utcát előntötték a lebombázott házak meg bombatölcsérek. A házakat lebontották és újraépítették, a tölcseék azonban megmaradtak. Lassan nőtte be őket a föld, és a gyerekek azokban a mélyedésekben tanultak meg biciklizni. Anyám is ott tanult meg kerékpározni, amikor azonban a bátyja által hazahozott, amerikai sílécekkal is megpróbálkozott, eltörte mind a két darabot. Nem számolt vele, hogy a síeléshez óra van szükség. Kis pajtásaival sírva vitte haza a négy lécdarabot. Nagy volt a fájdalom. Otthon nevetve fogadták. *Nem lett semmi bajod?* A sílécek senkit nem érdekeltek. Anyám ügyetlen volt. Később azt állította, hogy megtartotta a világbán, hogy ebben az esetben megbocsátottak neki. Hétéves lehetett ekkor.

*

Elüt a cocó

A szemben lakó szomszédok egyikénél két gyerek nevelkedett. A kisebbik később állatorvosnak tanult Budapesten, és az ötvenes években öngyilkos lett. Amikor az anyja meglátogatta a testet, az orvosok azt mondták neki, hogy a fiának meghasadt a tudata. Belenézett a fia szétzúzott fejébe, és a saját szemével is látta, hogy a fia agya valóban kettőbe hasadt. Volt a közepén egy fekete vonal. Az ölte meg. A nagyobbik fiú nem volt olyan okos, mint az öccse, mégis belőle lett később Békéscsaba polgármestere. Az anyja nagyon vigyázott rá, alig engedte ki a földes Pozsonyi utcára. Nem járt ott senki, csak a szódás lovas kocsik dél körül meg apám apja a kora reggeli tejjel. A szomszédasszony mégis örökké azt sipákolta, hogy ne menj ki, fiam, mert elüt a cocó. A cocó a lovat jelentette, s ebben az értelemben magát a lovas kocsit. Ne menj ki, fiam, mert elüt a cocó. Az utca ezen nevetett. A néninek az lett a csúfneve, hogy Cocó néni. A Pozsonyi utcai közalkalmazottak nem vették észre, hogy ezzel a névvel magukon is nevetnek. Ők is félték az utaktól. Mindenféle úttól félték. Nem érdekelte őket, hova vezet. Még az sem érdekelte őket, hogy az utak – végeredményben – a Világ Fővárosába, Rómába vezetnek. Ott fény van, gazdagság, meleg, és a Szent Péter-bazilikában ott őrzik a Pietàt.

*

Bácsi, bácsi, jaj, jaj

Amikor a háború után anyám a fiatalabbik bátyjával kijárt biciklivel apámékhoz tejföldrét, túróért, sajtért, a fiú így kiáltott fel a földúton a mélyedések és magaslatok előtt: *most fizet a zsidó, most fizet a zsidó.* Anyámat ez azért érdekelte nagyon, mert a Pozsonyi utca akkoriban megtelt azokkal az emberekkel és árnyakkal, akiket elvitt a háború, és többé nem hozott vissza. A tér előtt, az utca végén, a bal oldali sarkon álló ház telitalálatot kapott. Lakott ott régen egy kisfiú. A kisfiú átjárt a jobb oldalon álló sarokházba, a zsidó kereskedőhöz. A fiú még nem beszélt jól, néha nem tudta elmondani pontosan, mit is akar. *Bácsi, bácsi, jaj, jaj? Bácsi, bácsi, jaj, jaj?* Az öregember nevetett, elkergette. *Majd akkor gyere vissza, ha tudod, hogy mit akarsz, ne jajgass itt nekem, édes fiam.* A fiút megsemmisítette a Liberátorok bombája, eltűnt, nyoma sem maradt. A bácsit pedig elvitték Auschwitzba, többé nem tért vissza. Anyám látta, ahogy beszélgetnek, s a bácsi nem fogja megtudni, hogy a fiú valójában azt kérdezte: *van-e vaj, van-e vaj, bácsi, bácsi.*

*

Közgazdasági technikum, ötvenes évek

Anyám középiskolai osztálytermében volt egy felirat. *Iséges akarattal, nem 2séges, hogy 3 év és 4 hónap alatt teljesítjük az 5 éves tervet.* Anyám nem hitt ebben. És akkor sem éljenzett, amikor a nap elején negyedórán keresztül olvasták fel az aktuális vezércikket, és dicsőítették Sztalint meg Rákosit. Nem mondta, hogy éljen Rákosi, nem mondta, hogy éljen Sztalin. Az osztályfőnök magához hívatta. *Kisasszony, kérem, ne csinálja ezt. Maga is, én is osztályidegenek vagyunk. A maga apja rendőr volt az előző rendszerben, rendőrfőhadnagy. Ne csinálja ezt. Baja lehet belőle. Kérem.* Az anyám megértette a problémát. Némán tátogott és némán tapsolt a továbbiakban. 1956 nyarán érettségizett le. Gyalog járt be Jaminából, keresztül a kis utcákon, át a Repülőhídon, és aztán a Vasútállomásnál, ha szerencséje volt, tujázhatott a barátnőivel a városi Kisvasúton egészen a technikumig. A Kisvasút az érettségije napján szűnt meg. Elindultak az Ikarus buszok, az 1-es, a 2-es és a 3-as körjárat.

*

Érettségi találkozó

Aztán Anyumama halála után lassan véget ért anyámban a gyász meg a böjt. Elhatározta, hogy elmegy a negyvenéves érettségi találkozóra. Nem szokott eljárni, de erre elment. Felöltözött szépen, apám elvitte autóval a technikum elé. Részt vett az osztályfőnöki órán, de a vacsorán már nem. Néhányan meghaltak. De a legtöbb ember élt, és anyám szerint éppen olyanok voltak, mint régen. Be kellett számolni az életükről. Pontosabban az utóbbi öt évről, hogy akkor mi történt. Ötvennyolc évesek voltak. Nem nagyon történt az életükben semmi. Húztak egy idővonalat fejben a születésüktől, és ahogy haladtak a jelen felé, egyre ritkábban lettek a jelentős eseményeket jelző csillagok, jelek, pontok. A legtöbben próbálták elkerülni ezt a felismerést. Fölszínezték, anyám szerint, a jó nagy semmit. Anyám viszont őszinte volt és zavarba ejtően rövid. *Tavaly nyugdíjba került a férjem. Én azóta nem mosogattam.*

ISBN BOOKS+GALLERY

„...A kiállítás fókuszában a Magvető kiadó *Gyorsuló idő* sorozatának 1975-től 1980-ig tartó első öt éve áll. Fajó János festőművész ebben az időszakban száztizenhárom borítót tervezett a mára kultikussá vált sorozat számára. A *Gyorsuló idő* kitént kortársainak tipográfiára és figuralitásra építő, a (szocialista) reklámkultúrába illeszkedő munkák sorából vissza- fogottságával, a fehér alapon lebegő mértani ihletésű formák mellé állított talpatlan betűkkel. Visszatekintve, a munkákból egyfajta kibernetikus szuprematizmus sugárzik: az analóg formák egyszerre idézik a korai avantgárd kísérletező lezserségét és a beköszönő számítástechnikai korszak maximális optimalizációra törekvő munkamorálját. A Bézier-görbe kivégezte a körzöt és a vonalzót: Gróf Ferenc kiállítása epitáfium a késői Kádár korszak egyik legmonumentálisabb tervezőgrafikai vállalkozásának emlékművén...”

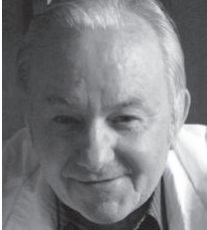
Gróf Ferenc

Gróf Ferenc Konkrét idő

Konkrét idő

A látszat csal

Ne ijedjetelek meg,
ez nem az, aminek látszik,
igazából ez piros pont,
csak a tanító néni otthon felejtette
a piros ceruzáját, és hirtelen
így oldotta meg a problémát.

A nyár

Nyáron jó, mert meleg van,
mehetsz a strandra, nyalhatod a fagyit világba,
tekerheted a vízibiciklit a Balcsin,
nyáron mégse jó, mert kutya meleg van,
izzadsz, akár a ló,
tapad a bőrhöz minden,
mint a gödény iszod a vizet,
mégis kiszárad a torkod,
a nyárban az a jó,
hogy olyankor nincsen iskola,
abban viszont az a rossz, hogy nem találkozol
a barátaiddal, mert nyaralni mentek,
nyáron mindenki nyaral,
tavasszal, ősszel, télen nem lehet nyaralni,
nem szoktunk tavaszolni, se őszölni,
legfőlőbb telelni, de akkor meg hideg van,
cidrizel, cinkét fog az orrod,
hát mégiscsak a nyár a jó,
a legjobb az egész közül.

A szomszéd

Kiállhatatlan alak a szomszédom,
állandóan morog, és sértő megjegyzéseket
tesz rám meg a barátaimra,
elfelejti, hogy ő is volt fiatal,
bár ebben néha kételkedem,
ő meg azt sérelmezi, hogy elfelejtjük,
mi is leszünk egyszer öregek.
Az lehet, de nem leszünk olyan kiállhatatlanok,
mint ő, és pláne nem leszünk a szomszédja.

Fajó János borítótervei újragondolva

Ikertitkok

Oviba menet

Csörög az óra. Már megint. Anyu bejön, és elhúzza a függönyt. Üres az egyik ágy, viszont a másik paplan alól négy talpacska lóg ki. Ezek a haszontalanok vándoroltak éjszaka! Megcsiklandozza a lábakat, és várja a hatást. Hirtelen kipattan a két álomszuszék, Gréti és Marci. Egyidősek, egyforma magasak és hasonlítanak. Nagyon. Pont, mint az ikrek. Mert ikrek, akik ugyanabban a percben születtek.

De sietni kell, mert elkésnek az oviból. Már követik is Anyut álmosan, kócosan, félre-gombolt pizsamában a konyhába. Reggelire a kedvencüket kapják: ribizlilekváros kiflit és vaníliás kakaót. De csak hetente egyszer. Gréti a kifli tetejét kapja, Marci az alsó felét. Ha valamit el lehet felezni, annak van ikerpárja, mondja Marci. Mert akkor azokat összetesz-szük, és egész lesznek.

Szakállmányos felnéz az újságból, elgondolkodik és bólogat. Megsimogatja a kisfia fejét. Amíg reggeliznek, végigmérik a kikészített ruhájukat: Marci kantáros farmerben és cápaszínű csíkos pulcsiban lesz ma, Gréti cicás cicanadrágban és eperszínű kardigánban. Egymásra néznek, és elégedetten kuncognak.

Már indulnának a fürdőszobába, amikor Szakállmányos utánuk szól, hogy elfelejtettek valamit. Trappolnak is egymásra mutogatva visszafelé, hogy odavigyék a tányért Anyunak, és megköszönjék a reggelit. Szakállmányos a kávéját kortyolgatva olvassa tovább a sport-híreket, az ikrek szaladnak fogat mosni és öltözni.

Mindenki elkészül. Már a bejáratot zárná Anyu, mikor Marci visszaszalad a szobájába, Gréti természetesen fut utána. Bevágja maga mögött az ajtót. Anyu megáll az előszobában, sürgeti őket, és kérdezi, hogy már megint miben mesterkednek. De csak szuszogást, matatást és csörgést hall válasz helyett. Nagyot sóhajt. Kisvártatva megjelennek az ikrek degeszre tömött zsebekkel. Anyu tuszkolja kifelé őket az ajtón, mert Szakállmányos már elindult. Mindhárman szaporázzák a lépteiket, hogy a sarkon utolérjék. A szülők sietnek elöl, megbeszélve a délutáni teendőket: bevásárlást, mit főzzenek a hétvégi nem kívánt vendégeknek, ki hozza el a cipésztől az otffelejtett cipőket, ki kapcsolta ki vagy nem kapcsolta ki a kávéfőzőt induláskor.

Mögöttük a néhány fejjel alacsonyabb páros is a napi teendőkről diskurál. Gréti jól leszidja Marcit, amiért visszaszaladt megetetni a mutikáját.

– Majdnem lebuktunk a zsebedből kihulló mazsolákkal!

Marci legyint, és mélyen a zsebébe nyúl. A mutikákat muszáj etetni. Naponta egy-két szem mazsola az adagjuk.

Mutikája mindenkinek van. A zsebünkben laknak, icipicik. Ökölben elférnek, és leginkább alszanak. Csak mókázásra kelnek fel. Tehát, ha jó a kedved, a mutikád motoszkálni

kezd odabent. Hallod a halk kuncogását is. Mindenki mutikája a gazdájára hasonlít. Grétié fürtös, nevetős lány. Marcié szöghajú, ábrándos tekintetű fiú.

Tehát most éppen eszegetnek odabent, bolondozásra készen.

Közben a család a kereszteződéshez ér. Apu itt elköszön. Biciklijére száll, és elteker dolgozni. Amíg a zöld lámpát várják, az ikrek felfelé meresztk a szemüket. Ebből Anyu semmit nem vesz észre, egy ismerős nénivel elegyedik szóba. Így Tóbiás, a törpenyuszi, aki mindeddig Marci első zsebében gubbasztott, kidugja a fejét, és füttyent egyet. Ő aztán tud füttyülni, hiszen állandóan répát ropogtat! Néhány lopott simogatást kap az ikrektől, de félve visszahúzódik Anyu elől.

Megjelenik a közeli templom vízköpője, aki épp műszakváltásból indul hazafelé. Mel-léjük szegődik, és mesélni kezdi a dolgos éjszakát. Hatalmas zivatar volt hajnalban, alig bírták köpni a vizet, pedig megerősített őrség volt éjszaka a templomon. Két másik vízköpőt is kaptak maguk mellé, mert hallották, hogy elkel majd a segítség a nagy eső miatt. Estére meg már jöhet vissza, nagy felhőátvonulásra lehet számítani. Addig ki kell pihennie magát egy jó forró fürdővel. Megdicséri Gréti gumicsizmáját, és továbbáll.

Az ikrek bandukolnak az egyre közeledő ovi felé, és továbbra is a magasba bámulnak, végre nem hiába! Egy hatalmas, szinte égig érő villanyoszlop tetejéről integet valaki. Az Óriás az, munkába igyekszik. Biztonsági őr egy hivatalban. A felhők felett lakik a családjával. Az égig érő paszuly segít neki közlekedni fentről lefelé. Csak kevesen veszik észre. Nagyon kell figyelni az ilyesmit.

Már az óvoda utcájába érnek. Ilyenkor Tóbiás mindig észrevétlenül átmászik Anyu táskájába, nehogy az óvónénik észrevegyék. Elvégre mit keresne egy nyúl az oviban? Pláne egy beszélő, fekete törpenyúl?

Tehát ki kell várni a legmegfelelőbb alkalmat a cserére. Ebben nagyon jók az ikrek. Mint minden valamire való ikerpár, ők is olvassák egymás gondolatát, elég egymásra nézniük, és már működik is a gondolatátvitel. Most is ez történik.

Csakhogy Negyereki kint van a kertjében! Ezzel nem számoltak. Negyereki az óvoda közvetlen szomszédságában lakó boszorka. Nem az a kifejezetten gonoszféle, de nem is a süteményt sütögetős, ajándékvarázslós fajta. Mikor hogy tartja kedve.

Megjelenik az óvoda másik szomszédja is, a nyugdíjas Alfonz bácsi: szemüvegkeret-javító kisiparos és hobbi-növénytermesztő gazda. A bácsi odamegy üdvözölni Anyut és Negyerekit, ezzel jól eltakarja az ikreket maga mögött. Ezt kihasználva Tóbiás gyorsan átszökken Anyuhoz. Sőt, még a véletlenül otthonról elhozott üres bonbonos papírokat is beteszik a táskába. Ekkor Alfonz bácsi feléjük fordul, és valami olyan történik, ami addig soha. Nem mozdul a szája, de értik, amit mond. A testvérek csak bámulnak, nem értik, ez hogy történhet. Bemennek, átcserélik a váltócipőjüket, közben saját nyelvükön beszélgetnek Alfonz bácsiról. Eszükbe jut valami...

... valaki segített nekik akkor is, amikor az oviudvarról átdobták a labdát a bácsi kertjébe, és nem is kellett átsurranniuk a sövényen vagy szólni az óvónéninek, az magától visszajött... és amikor a reggeli rohanásban az ovi előtt elejtették Marci titokban elhozott bogárhátú kisautóját... valaki becsempészte a kabátzsebébe. Ez mind csak ő lehetett, hisz olvasta a gondolataikat

Alfonz bácsi szintén iker!

A péntek a mutikáké

A mutikákat pénteken muszáj fürdetni, és kész. Ha nem tiszták, a büdöstől nem hallani a kacagásukat. Minél koszosabbak és büdösebbek, annál halkabban kacagnak. Ha nem kacagnak, nem tudjuk, merre vannak. Ha nem tudjuk, merre vannak, nem tudjuk őket fürdetni. Ha sokáig nem fürdenek, egy idő után eltűnnek! Szóval muszáj.

Ennek tetejébe a mutikák rettentően kényesek is. Kizárólag eperillatú vízben hajlandók fürdeni.

Ma éppen péntek van. Gréti és Marci az óvodából hazafelé ballagva tervezgeti az esti fürdést, amikor Marci hirtelen megtorpan, és a testvéreire néz. Nem kell mondania semmit, Gréti azonnal érti, mi a baj, hangosan kimondja a csodálkozó Tóbiásnak:

– Tegnap elfogyott az eperillatú habfürdő.

Tóbiás elszégyelli magát, hisz ő lötybölte ki a csapba. Jaj, ne! Ha nincs eperillat, nincs mutikafürdetés. Ha nem fürdenek pénteken... abba jobb bele sem gondolni. És már igencsak szagosak a kis mutik.

Anya épp Jóska bácsival, a zöldségessel beszélget az idej karalábétermésről. Valamit ki kell találniuk, hogy időt nyerjenek, mielőtt hazaérnének! Anya nem is tud az egészről, nem emlékszik már rá, hogy a mutikákat fürdetni kell. Régen volt kislány.

Grétinek eszébe jut valami, Tóbiás fülébe súgja. A nyúl azon nyomban kirúgja magát Marci kertész nadrágjának első zsebéből, és felveszi a nyúl cipőt. Az ikrek összekacsintanak, de Jóska bácsi pont elcsípi a pillantást. Hát ti miben mesterkedtek? Anyu csak legyint, nem is mer belegondolni, mi vár rá a hétvégén. Múlt héten is újra kellett festeni a konyhafalat, mert valami varázslatot próbáltak ki céklával és madártollal. De egyébként jó gyerekek, simogatja meg a két haszontalan fejét. Az ikrek csak nevetgélnek.

Erre felébred a zsebeikben szundikáló két mutika, és halk kuncogásba fog. Már alig hallható a nevetésük, hisz egy hete nem fürödtek, így vastag kosz van rajtuk. Az ikrek gyorsan abba is hagyják a nevetgélést, nehogy a mutikák megneszeljék a fürdést mentő tervet.

Közben elindulnak hazafelé. A játszótér mellett mennek el, mikor az ikreknek eszébe jut, hogy aznap még nem hintáztak. Sőt, egész héten nem, még az oviban sem! Ezt orvosolni kell, azonnal. Anya a padon ülve várja őket. Néha feláll, és odaint nekik, hogy tessék kiszállni, de ők csak visszaintenek, és még löknek magukon párat. Ez, mondjuk, nem szép. Anya elindul feléjük. Valamit ki kell találni!

Marci megkéri Anyát, hogy kösse újra mindkét cipőfűzőjét, mert túlságosan kilazult, és ha futni támad kedve, például kutyát látna vagy Negyereki megkergetné, elesne benne. Ezután végigvakartatja a hátát is vele, mert valami végigszaladt a bőrén – biztosan egy százlábú –, ami igencsak megcsiklandozta. Gréti pitypangokat pillant meg a játszótér melletti zöld gyepen. Kéri Anyát, hadd fűjjon el egyet, és akkor Anyáé a kívánság. Mert ha valaki még nem tudná: ha elfújod a pitypangról a szöszöket, de teljesen, akkor magadban kívánhatsz valamit. És az teljesül. Erre Anya sem tud nemet mondani, és kívánsága akad bőven. Így már nyargalnak is át a virágokhoz. Marci segít Anyának vinni a karalábét, mert tudja, ez férfidolog.

Gréti lecsíp egy pitypangot, és fűjja, fűjja, fűjja. Amikor elszáll az összes szöszmös, és a vattagömb eltűnik, odatartja Anyának az üres virágszárat. Anyu leguggol, becsukja a szemét és... épp kívánni készül magában, amikor feltűnik Tóbiás. Gréti örömeiben felsikít, és eldobja a pitypangszárat. Anyu szegény épp a kívánsága felénél tart, a sikításra

kinyitja a szemét, feláll, és megsimogatja Marcit. Anya észre sem vette, hogy most ért vissza az elkóborolt Tóbiás.

Az ikrek újra összekacsintanak. Anyu ezt látja, de nem szól, inkább befejezi a kívánságát. Gréti és Marci Tóbiásra néz, aki titokban kidugja a mancsát, és mutatja a három szem epret, amit Alfonz bácsi kertjében szedett.

Így már mehet a fürdés, újra kacaghatnak a mutikák, ha elmesélik, hogyan szereztek nekik eperillatot a fürdővízbe.

Egy elmaradt vita helyett. Aczél György válaszol Jacques De Bonis (France Nouvelle) kérdéseire

A Varjúherceg

Beszélgetés Zalka Csenge Virággal

– *Mesemondó és író vagy. Magyarországon és Amerikában is több népmesegyűjteményed, mesemondásról szóló kézikönyved jelent már meg, melyek felnőtteknek, kamaszoknak és gyerekeknek szólnak. Legújabb könyved, A Varjúherceg, ismert mesék ismeretlen változatait tartalmazza.*

A nemzetközi mesemondók kalandos életét éled, jelenleg is külföldön vagy. Mi a programod? Mivel foglalkozol éppen?

– Idén, nyár helyett októberben rendezték meg a FEST (Európai Mesemondó Szövetség) éves konferenciáját Dániában. Két workshopot tartottam arról, mi a szerepe a hagyományos mesemondásnak a 21. században. Nagyon szeretem a FEST konferenciákat, mindig rengeteget tanulok belőlük, és izgalmas más országok mesemondóival megismerkedni. Persze annak is örültem, hogy két év után ismét utazhatok.

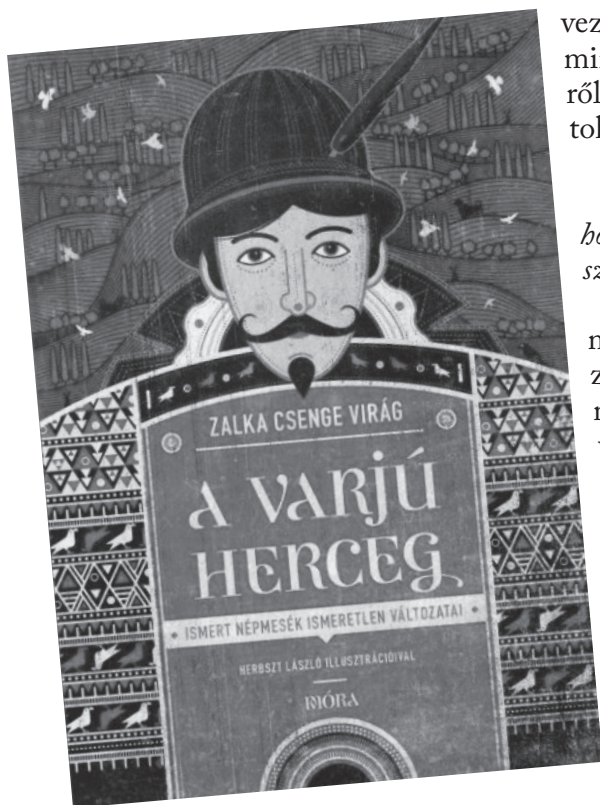
Jelenleg főállásban a Világszép Alapítvány munkatársa vagyok, a mesemondó programot vezetem. Itt önkénteseket tanítok mesélni, akik aztán hetente eljárnak gyermekotthonokba esti meséket mondani. Az Alapítvány idén tízéves, és rengeteg módon támogatja, kíséri a gyermekvédelemben élő gyerekeket és fiatalokat. A mi munkánkat segíti a Világszép Könyvek sorozat bevétele is, aminek a meséit én válogattam össze. *A Varjúherceg* mellett ez a második kötetem idén, *Törpe-szarvas és a déli álmom* címmel jelent meg a másik.

– *Gyakran végződnek úgy a mesék, hogy „aki nem hiszi, járjon utána!” Felmerül a kérdés, talán azért kezdél el utánuk járni, mert bitted is, nem is, amit a mesékből megtudtál? Hogyan indultál el ezen az úton?*

– Igazából azért kezdtem el meséket kutatni, mert ráuntam a legismertebb történetekre, és szerettem volna újabbakat és érdekesebbeket találni. Például, amikor a *Széltestvér és Napkelte* kötetten dolgoztam, kíváncsi voltam rá, léteznek-e kedves mostohák is a népmesékben, így aztán keresgélni kezdtem mindenféle régi forrásokban, online archívumokban. Nagyon él-

Zalka Csenge Virág

Móra Kiadó, Budapest, 2021

vezem ezt a fajta kutatómunkát, mert olyan, mint a kincskeresés vagy a nyomozás; lépésről lépésre, mindenféle izgalmas utakon jutok el egy-egy új meséig.

– *A Varjúherceg utószavában elárulod, hogy ezek a kedvenc meséid. Minek alapján született a válogatás?*

– A Varjúherceg célja az volt, hogy megmutassam: a népmeséknek rengeteg változata van. A szájhagyományban egy történet sohasem hangzik el kétszer ugyanúgy; változik a mesemondó saját ízlése, a közönség véleménye, és természetesen nyelv és kultúra szerint is. Mivel, ahogy fentebb említettem, szeretem megtalálni egy-egy ismert mese ritka, de izgalmasabb verzióit, ezekből gyűjtöttem össze a könyvbe egy csokorra valót. Találtam fiú Hamupipkét, libanoni Hófehérkét és olyan Piroskát is, akit a nagymamája ment meg a farkastól. Sok olyan mese is került a kötetbe, amelyek már régóta a repertoárom kedvenc darabjai, mert jobban

szeretem őket, mint a „klasszikus” (Grimm vagy francia) változatokat. Marie Jolie, a *Kékszakáll* amerikai verziója például az egyik első mese volt, amit kezdő koromban megtanultam elmondani.

– *A könyvben sok esetben felismerhetők a mesei motívumok, de sok újdonság, földrajzi és kulturális sajátosság frissíti ezeket az elemeket. Az is izgalmas, hogy felfedezhető az átjárás a mitológia, az irodalmi műfajok és a mesék között. Ilyen például A só meséje, melynek motívuma Shakespeare Lear királyában bukkan fel, vagy a Marcipánkirályfi, aminek a gyökere a görög mitológiáig, Pügmalion történetéig nyúlik vissza. Hogyan lehetséges ez?*

– A hagyományos mesék gyökerei nagyon régi időkre nyúlnak vissza; Shakespeare korában biztosan, de esélyesen az ókori Görögországban is léteztek már változataik. Néprajzkutatók néha vitatkoznak rajta, vajon a mítoszok voltak-e előbb, vagy a mesék, de mindenképpen van összefüggés a kettő között. (A *Hősök és Pimaszok* című kötetemben például szerepel egy görög népmese, ami a Prométheusz-mítosz 20. századi verziója). Az évszázadok folyamán sok szerző merített hagyományos forrásokból, és alkotott új történeteket – mint ahogy ma is teszik gyakran a tévésorozatok, filmek, regények, képregények alkotói. A hagyomány kimeríthetetlen forrás.

– *„A Varjúherceget lapozgatva felmerül bennünk a kérdés: vajon honnan származnak a mesék? Vagyis melyik világrész, ország volt az origó, ahonnan annak idején elterjedtek?” – teszi fel a kérdést recenziójában Acsai Roland. Ezt kérdezem most én is.*

– Ezen is jó néhány évtizede vitáznak a néprajzkutatók. Többféle elmélet is létezik; van, ahol megpróbálják a meséket egy adott helyre visszavezetni, máshol felmerül, hogy az egy-

szerű emberi valóságból adódóan ugyanaz a mesetípus egyszerre is megszülethet egymástól távol eső földrészeken. Szerintem esélyes, hogy mindkettő igaz. Egy igazán jó mese hatalmas távolságokat képes bejárni – találkoztam olyannal például, ami végigment a Selyemúton, és menet közben minden nép megalkotta belőle a saját verzióját –, de rengeteg olyan élethelyzet is van, ami a világ körül mindenhol felbukkan, és adja magát, hogy mese legyen belőle. Például a „szorgos és lusta lányok” mesetípus, amit mi *Holle anyó*ként ismerünk, és a *Varjúherceg*ben puerto rico-i változatban szerepel: az, hogy aki jószívű és szorgalmas, elnyeri jutalmát, a lusta és rosszindulatú pedig a büntetését, szerintem alapvető emberi gondolat.

– *Tíz-tíz olyan történet szerepel a kötetben, amelyeknek fiú vagy lány a főszereplője, míg öt mesében ketten együtt oldják meg a nehézségeket, négy pedig állatmese. Nincsenek tipikusan fiús vagy tipikusan lányos mesék – ez derül ki, és talán ez a legnagyobb újdonság és meglepetés az átlag mesefogyasztó számára, aki eddig azt hihette, csak a fiúk lehetnek a hősök, akik kiszabadítják, mondjuk a toronyból a királylányt... Ezek a mesék adalékul szolgálhatnak a nemi szerepek megítéléséről szóló aktuális vitákhoz. Milyen a visszhangjuk ebből a szempontból?*

– Sok pozitív visszajelzést kaptam már a sorozat első két kötetére is, pont azért, mert az emberek hiányolták az ilyen „nem szokványos” meséket és szereplőket. Pedig nem alkottam újat: a hagyomány mindig is sokszínű és változatos volt, csak sokszor a klasszikus gyűjtemények szerkesztői válogatták a meséket elfogultan. Nagyon örülök, amikor azt hallom, hogy a három könyvet fiús és lányos szülők egyaránt szeretik és olvasásuk a gyerekeiknek, mert szerintem minden gyereknek szüksége van rá, hogy mindenféle hősről halljon mesét. És jó érzés, hogy fel tudom hívni a figyelmet olyan régi történetekre is, amik majdnem feledésbe merültek.

– *Herbszt László illusztrációival együtt a könyv mint könyvtárgy is nagyon szép! Hogyan dolgoztatok együtt?*

– Igazából az történt, hogy leadtam a kéziratot, és egyszer csak megérkeztek az illusztrációk és a borítóterv. Herbszt László ösztönösen ráérezett a mesék hangulatára, vizualitására, és teljes mértékben megbíztam benne, hogy csodákat fog alkotni. Utólag csak egy-két nagyon apró módosítást kellett megbeszelnünk, és már lehetett is gyönyörködni a kinyomtatott végeredményben.

– *„Az ebben a könyvben szereplő összes réges-régi történet a bizonyíték rá, hogy a mesék erősebbek az elmúlásnál” – írod az egyik mese végén. A mesék gyógyerejéről manapság sokszor esik szó. Hogy látod ezt?*

– Én abban hiszek, hogy maga a mesemondás, mesehallgatás alapvető emberi igény. Kapcsolatot teremt közöttünk, elvarázsol minket, és olyan lelki táplálék, amire gyerekek

Világszép Alapítvány, Budapest, 2021

és felnőttek egyaránt szüksége van. Én magam nem foglalkozom meseterápiával, mert nincs terapeuta végzettségem, de mesélés közben mindig tapasztalom, mekkora ereje van a szavaknak és a történeteknek. És itt most elsősorban az élőlészavas mesemondásról beszélek, mert ott együtt vagyok, egy térben a közönséggel, és együtt alkotunk meg egyedi és különleges pillanatokot. Ezt használjuk például a Világ szép Alapítvány mesemondó programjában is, ahol az esti mese a mi időnk arra, hogy újra és újra jelezzük a gyerekeknek: érted vagyok itt, figyelek rád, ez a mese a tiéd.

– *Nálad olvastam, hogy létezik egy tíz pontban összefoglalt nemzetközi nyilatkozat a gyerekek mesehallgatáshoz való jogairól. A kedvencem közülük: Minden gyermeknek joga van mesét hallgatni a nagyszülei ölében ülve. Mért fontos ez?*

– A mesék valahol a gyökereink is a világban, szerintem. Nem feltétlenül csak a családi gyökerek – ez sajnos nem minden gyereknek adatik meg –, de a kulturális, szellemi gyökereink is. A történetek, amikkel felnövünk, velünk maradnak egész életünkben. Találkoztam már olyan gyerekekkel, akinek a szülei tudatosan nem meséltek, mert úgy gondolták, hogy „gyenge és elkényeztetett” lesz tőlük. Az a kisfiú úgy falta a meséimet az iskolai előadáson, hogy szerintem levegőt sem vett. Ösztönösen szükségünk van a mesékre, és legalább annyira azokra a meghitt pillanatokra is, amik mesélés közben létrejönnek. A gyerekeknek joga van hozzá, hogy egy szerető, biztonságos személy csak nekik meséljen, teljes figyelemmel.

– *Mik a terveid a közeljövőben?*

– Most fejezem be a következő könyvem kéziratát; újdonság volt ez a projekt a számomra, mert ebben a kötetben a saját meséim fognak szerepelni népmesék helyett. Persze valahol ezek is népmesei alapokon nyugszanak, és azon a sok-sok történeten, amiket az évek folyamán megismertem. Kíváncsi vagyok, mit szólnak majd hozzájuk az olvasók. A Világ szép Alapítvány most tízéves, úgyhogy a könyvbemutatónk mellett más rendezvényeket is tervezünk (és természetesen már képzem az új önkénteseinket). Közben pedig zajlanak a fesztiválok, konferenciák, és mindenféle mesemondó fellépések, amiknek nagyon örülök.

Bárki lehet versolvasó

Az irodalmi antológia műfaja

Az antológia furcsa műfaj. Érdeemes végiggondolni abból a szempontból, hogy milyen igény, szükséglet vagy szándék hozza létre. Irodalmi jelenség lenne? Irodalomtörténeti? Gazdasági szándék hozza létre? Netán nevelési-oktatási?

(Alkotói antológiák) Ismerünk olyan antológiákat, amelyeket azért hoztak létre alkotók, mert valamiféle közös törekvéseknek akartak teret adni. Egy költőcsoport, amely színre lép, időnként egy antológiával jelentkezik először. Az alkotók még nincsenek készen az önálló kötetre, viszont alkotói közösségként szívesen megmutatnák magukat. Ilyen a magyar irodalomtörténet legismertebb, legnagyobb hatású antológiája, a *Holnap* antológia, amellyel a modern magyar költészet hét alkotója közösen és egyszerre megmutatta magát. A költőcsoport együttes jelentkezése jelentőséget, súlyt adott közös törekvéseiknek.

Ha nem is hasonló hatással, de rokon szándékkal sok más antológia született a 20-21. századi magyar irodalomban. Egy-egy alkotói műhely, egy nemzedék, egy egyetem, egy írói szeminárium, egy helyi-lokális közösség, egy tájegység alkotói fogtak össze, és jelentették meg együttesen a műveiket. Leggyakrabban fiatalok állnak össze, és igyekeznek együtt megmutatni önmagukat, az előző nemzedékekhez képest eltérő, nemzedék-társaikkal viszont rokon világlátásukat, poétikájukat, szándékaikat.

(Irodalomtörténeti-kritikai antológiák) A „kritikai” kifejezést nem is a magyar, inkább az angolszász értelemben használva itt olyan antológiákról van szó, amelyek valamilyen irodalomtörténeti, jelentőtörténeti, kritikusi pozícióból állítanak össze. Ilyenkor valamilyen irodalmi szempontra kerül a fókusz, például egy versformára. Ilyen antológia például a szonett sok évszázados történetét áttekintő hatalmas versválogatás, vagy a magyar limerik-költészetet átfogóan bemutató összeállítás. Máskor egy poétikai mozzanat kerül a középpontba, mint például a közköltészet és rossz költészet Weöres Sándor nagy hatású *Három veréb hat szemmel* című antológiájában. Gyakoriak a tematikus összeállítások, így érdekes volt egyben olvasni a költői ars poeticákat vagy a költők egymáshoz írott verses leveleit felsorakoztató köteteket.

Fontos és érdekes az a kötetípus, amelyet azért érdemes összeállítani, mert egy téma vagy problémakör hirtelen fontossá válik, sok új vers születik róla, így a költészet valamilyen új tendenciáját reprezentálja. Ilyen volt a 2000-es és 2010-es évtizedben a hazafias költészet megerősödése, és az ezt a tendenciát élénk állító *Édes hazám* című versválogatás.

Kritikai-irodalomtörténeti szempontúak azok a műfordítás-kötetek, amelyekben egy jelentős fordító adja közre műfordításait egy téma, egy nyelv vagy nemzeti költészet áttekintő metszetét, mint például Babits a himnuszfordításait és az európai költészet erotikus verseit, Képes Géza a finnugor népek költészetének nagy gyűjteményét, Nagy László a délszláv és finnugor népek népköltészetéből készült fordításait, vagy Csehy Zoltán az erotikus versekből készült összeállítását. Ezek az antológiák mind-mind ki-mutatható hatással voltak a magyar irodalom életére, inspirációt jelentettek, reflektor-fénybe állították vagy megismertették bizonyos népek vagy alkotók művészetét.

Viszonylag ritka, de nagyon termékeny tud lenni, amikor a kritikus-szerkesztő azzal inspirál versírást alkotókat, hogy megadja az antológia témáját, fókuszát, és szándékosan az antológia céljaira írnak verseket a költők. Gyakran kánonképző funkciója van a kritikai antológiáknak: a *Szép versek* című antológia például 1964 óta jelenik meg, és minden évben szemlél, válogat és kiemel az előző év versterméséből. Van olyan kánonképző irodalmi antológia is, amely nem a jelenkor irodalmát értékeli, kanonizál bizonyos műveket és szerzőket, hanem az irodalmi hagyomány egynémely alkotásából alkot kánont. A legnagyobb hatású ilyen kanonizáló antológiakötet talán Szerb Antal *Száz vers* című gyűjteménye, amely nemcsak a kiválasztott alkotók és művek kánonját teremtette meg, de a legszebbnek tekinthető műfordítások kánonját is.

(*Könyvkiadói antológiák*) Jellegzetes, ám tapasztalatunk szerint az irodalmi életre nem igazán nagy hatással lévő antológiatípus, amelyet valamilyen könyvkiadói szándék, így valószínűsíthető olvasói igény hoz létre. Ilyenek az ünnepi alkalmakra összeállított antológiák (karácsonyra, húsvétra, iskolai ballagásra, nemzeti ünnepeinkre), a névnapokra kiadott kötetek, valamely témát középpontba állító kötetek (szerelmes versek, hazafias versek) vagy a reprezentatív antológiák. Ezeknek a közös jellemzőjük, hogy szép nyomdai kiállításúak, mivel gyakran ajándékozásra szánják őket. Hogy mennyire olvassák őket, milyen hatásuk van az olvasóközönségre, milyen hatással vannak az alkotókra, nem tudjuk, vélhetően azonban csekély, mivel inkább valamiféle üzleti cél vezérli ezek kiadását.

(*Ifjúsági antológiák*) Gyerekeknek és fiataloknak sok antológia készül. Ezeknek mindenekelőtt pedagógiai, olvasóvá nevelői szándékuk van. Főleg kisebb gyerekeknek készül több ilyen, és némelyek, amelyek sikeresek lesznek, valóban évtizedekig hatással vannak arra, mit olvasnak föl a gyerekeknek, milyen verseket mondanak nekik az óvodákban és iskolákban, mi hangzik el az ünnepeken és a szavalóversenyeken. A magyar gyerekköltészetben, ez köztudomású, Weöres Sándor két kötete hozott olyan hangváltást, amelyek nemcsak legalább két nemzedék ízlését, versolvasói magatartását meghatározta, de amelyek a gyerekköltészet emancipálását, érvényes költészetként való elfogadását is meghatározták. A magyar gyerekköltészetet legújabb korszakát pedig vélhetően a *Friss tinta! Mai gyerekversek* című antológiától datálhatjuk, amelyet azóta egészen sok és nagyon jó verseket tartalmazó összeállítás követett (*Aranysityak, Diridongó, Szivárvány rímek* stb.).

(*Az olvasásra nevelés kérdése, avagy ahol elveszítjük az olvasókat*) Az olvasóvá nevelés a gyerekek felső tagozatos életkorában, 12–15 éves kora között válik hirtelen nehezzé, igazi nagy feladattá, és ilyenkor veszíti el az olvasási kedvét nagyon sok gyerek. Ebben életvezetési, fejlődéslélektani, olvasásfejlődési, oktatáspolitikai, iskolaszervezeti és irodalmi tényezők együttesen játszanak szerepet.

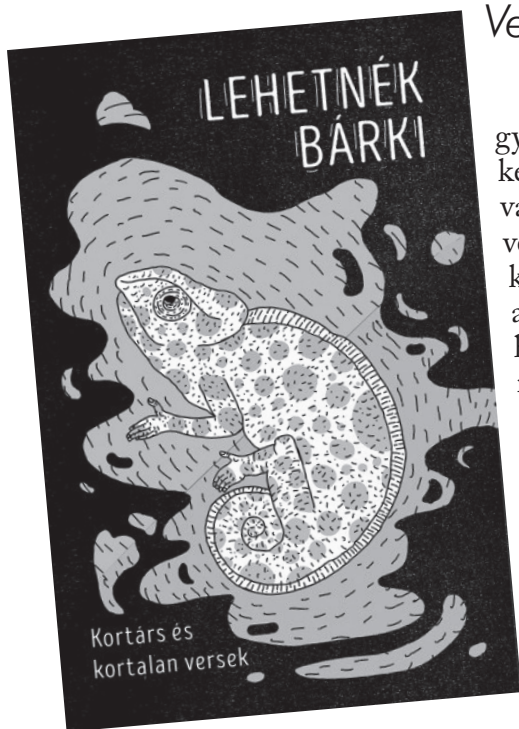
(Életvezetés és fejlődéslelektan) Ebben az életkorban válnak a gyerekek önállóbbakká: régebben ekkortól kaptak lakáskulcsot és mehettek haza önállóan, mostanában ekkor kapják meg az okostelefonjukat. Ekkor fordulnak radikálisan a kortársaik felé: eddig főleg az számított, hogy a szülők, felnőtt rokonok, tanítóik mit mondtak vagy javasoltak, most hirtelen mindez radikálisan háttérbe szorul a diáktársak, edzéstársak, osztálytársak, barátok értékrendje, ajánlásai, elvárásai mögött. Ekkor alakítják ki a gyerekek a maguk értékválasztásait: ekkortól fogva mondják ők meg, hogy melyik a kedvenc zenekaruk, ki a kedvenc énekesük, focicsapatuk, mi a zenei stílusuk, könyvük, sportáguk, honlapjuk. Ekkortól mehetnek fel legálisan is különböző közösségi portálokra. Ebben az életkorban határozzák meg ők, hogy mi a kedvenc szabadidős elfoglaltságuk, hogy mit szeretnek: varrni vagy edzésre járni, hogy szeretik-e a könyveket, az olvasást mint időtöltést, hogy beiratkoznak-e a városi vagy kerületi könyvtárba, és hogy ott melyik polcnál böngészgetnek. A szülők körülbelül ekkortól merik egyedül hagyni őket, ami azt jelenti, hogy részben már maguk a gyerekek alakítják a szabadidejüket, a szabadidős elfoglaltságaikat.

(Olvasási technika) Ekkorra éri el a gyerekek zöme azt az olvasási sebességet, amikor képesek önállóan elolvasni egész könyveket, és amikor egy-egy könyv elolvasása már nem hónapok, hanem hetek vagy napok kérdése. A szellemi igényük és információéhségük is azt diktálja már, hogy viszonylag gyorsan olvassanak. És ebben az életkorban a gyerekeknek nagy a történet-szükségletük, érdekli őket mindenféle, hétköznapi és különleges, otthonos és vadregényes, kortársi és fantáziaszülte, egyszóval mindenféle történet. A világ birtokbavételének útja a történetmesélés; még nem elvont kategóriákban, rendszerekben gondolkodnak, hanem nagyon konkrét történetekben. Hogy ezt az igényüket filmek, sorozatok, klipek vagy könyvek elégítik-e ki, ennek az életkornak a kérdése.

(Iskolaszervezet és oktatáspolitikai) Ebben az életkorban kerülnek át alsó tagozatról felső tagozatra, és lesz a magyar irodalom önálló tantárgy. Ennek az a sajátos és szomorú következménye, hogy a tantárgy nem elégszik meg a nyelvi-irodalmi készségfejlesztéssel, hanem irodalmi tudásanyagot és szaktudományos nyelvet is át akar adni. Nem elég a *János vitézt* elolvasni, átélni, gondolkodni rajta, mérlegelni, fogalmazni, verset mondani, vitatkozni, eljátszani, gyönyörködni és beszélgetni, de meg is kell tanulni a hasonlat, a párhuzam, az ellentét, a verses regény és a túlzás fogalmait.

Az oktatáspolitikai dokumentumok ettől az életkortól kezdve kezdik el a kánonközvetítés szempontját követni, majd válik ez az elv egyre erőteljesebbé, és homályosítja el az iskolák gyakorlatában is az életkori sajátosságokat, az érdeklődést, a saját világ megértésének és felfedezésének nagy kamaszkori feladatát.

(Átmeneti olvasmány-szerkezet) És ez a fura átmeneti helyzet megmutatkozik abban az irodalmi vákuumban is, amit az ennek az életkornak való olvasmányok között érzünk. A gyerekirodalmat kezdik már kinőni, a felnőtt irodalomba még nem nőttek be egészen. Következik hát az ifjúsági irodalom, majd a young adult irodalom korszaka, hozzátehetjük, hogy elválaszthatatlanul a népszerű lektűr irodalmától. A prózában viszonylag gazdag a kínálat, az ifjúsági és fiatalfelnőtt, elit és populáris olvasmányok köre. A lírában azonban jóval nehezebb megtalálni azt az irodalmat, amit ennek a korosztálynak, továbbá a náluk kicsivel idősebbeknek ajánlhatunk.

Tilos az Á Könyvek, Budapest, 2020

Versantológia fiataloknak

(*Két antológia*) A *Tilos az Á* könyvek a most tárgyalt olvasói réteget, a 12–17 éves olvasókat igyekeznek megszólítani. A *Lehetnék bárki* antológia, valamint előzménye, a *Szívlakpát* című kötet olyan verseket igyekszik összeválogatni, amelyeket alkalmasnak találtak arra, hogy megszólíthatják a fiatalokat. A második kötet, a *Lehetnék bárki* hangsúlyozza azt, hogy az előbbinek folytatása: nemcsak a szerkesztő személye azonos (Péczely Dóra), de a formátuma, a ciklikus felépítés, a mutatók rendszere is, rokon továbbá a vizuális benyomásunk a két kötetről: mindkét illusztrátor vonalrajzot és némileg elvont ábrázolásmódot választott (a korábbi Dániel András, a második Locsmándi Mátyás illusztrálta). A korábbi antológia nyolcvanöt élő költőtől válogatva ad valamiféle keresztmetszetet a mai magyar lírából, a mostani vegyesen közöl élő és klasszikus szerzőket, összesen 112 szerzőtől, közülük 81 fiatal mai költőtől és 31 klasszikustól; egy szer-

zőtől legfeljebb két verset. A válogatás érdekessége és újdonsága az, hogy mindenkitől fiatalkori verset ad közre: a mai költők mind harminc év alattiak, a klasszikusoktól pedig csak olyan verset olvashatunk, amelyeket fiatalon, harmincéves koruk előtt írtak. Nem zsenyéket, hanem fiatal felnőtt költők alkotásait. Még *lehetnék bárki*, de már biztos, hogy költők. Ezért az alcím: *Kortárs és kortalan versek* antológiája.

(*Személyes vagy személytelen*) Az összeállítás furcsasága számomra az volt, hogy a vállaltan szubjektív válogatást és a részint ugyanolyan vállaltan szubjektív elrendezést valamilyen külső, objektívnak tűnő elemekkel ellensúlyozni kívánta a szerkesztő. Abban ugyanis, hogy mely költőktől és mely verseket válogatta össze, erősen benne van a válogató keze, szeme, olvasottsága, ízlése. És ez jó is így, ez adja egy ilyen antológia érdekességét, kiszámíthatatlanságát. Ezt követően tematikus versciklusokba rendezte a verseket: a családi hagyományról, a szerelemtől, a személyiségről, a magányról, az istenről, a faluról, a városról, a természetről szólókat rendezte egy-egy ciklusba. Hogy nem mindig fér bele egy vers egy ilyen csoportba, az természetes, ezért elnézést is kér a szerkesztő az utószóban, de bizvást könnyen elfogadhatjuk az ő kategóriáit és rendezését. Ám ezt követik a szubjektivitást ellensúlyozó elemek: minden versciklusban húsz verset olvashatunk, minden versciklusban 14:6 a mai és a klasszikus költők számaránya, a versek pedig szigorúan a költők nevének ábécérendjében követik egymást. Ezek mind lehetséges válogatási és elrendezési elvek, csak egyáltalán nem érdekesek. Ezekkel ugyanis az egyes szövegek közötti párbeszédet letompította: nem aszerint kerülnek egymás mellé a szövegek, hogy melyeket érez a szerkesztő egymással diskurzusban állónak, hanem egy teljesen külsődleges szempont alapján. Azt gondolom, hogy ha már vállaltan egyszemélyi a válogatás, és ily módon személyes, akkor érdemes vállalni az elrendezésben is a személyes ízlést és megfigyeléseket.

(Egy verseszmény hódítása) Az antológiák olvasásának van egy furcsa hatása: egyrészt homogenizálnak az ilyen kötetek, másrészt versenyztetésre készítetnek. A versenyhelyzetet mindenki érzi: vélhetően minden olvasó összehasonlítja egymással a költőket és a verseket, és figyeli: ki tetszik a legjobban, kinek a nevét érdemes a fiatalok közül megjegyezni, jobbak-e a klasszikusok, mint a maiak, érdekesebbek-e a maiak, mint a régiek, és így tovább. Az antológia homogenizáló hatása már kevésbé evidens, de nagyon fontos hatáselemnek vélem. Mert sok-sok verset egymás után, egymás társaságában elolvasva az ember óhatatlanul ha nem is egyformának, de folyamatos szövegnek érzékeli a könyvet.

Meglepő módon a kötetben egy verseszmény egészen kitüntetett szerepet kapott. Azért meglepő ez, mert egy nagyon sok szerzős – és különösen nagyon sok élő szerzős – antológiánál az olvasó arra számít, hogy sokféle törekvést, hangnemet, verseszményt, kísérletet figyelhet meg, hogy a mai fiatal alkotók sokféle tradícióhoz kapcsolódnak. Mégis érzek egy uralkodó hangvételt a kötetben: abban a verstípusban, amely a kötet költeményeinek zömét alkotja, általában szabadverseket olvashatunk, leggyakrabban félhosszú verseket. Rímet és különösen időmértéket csak elvétve találunk. Zömmel a szubjektív líra körébe sorolódnak, személyes megszólalások. Legtöbbükben hétköznapi apróságok kapnak nagy szerepet. Mintha minden kis jelenséghez, tárgyhoz, szokáshoz, eseményhez nagyon közel hajolna az alkotó, és azt szemlélné meg a maga tárgyiasságában, majd ezt a jelenséget általánosítja, metaforizálja, ebből bont ki egy gondolatot, érzést, élményt. Mintha mindenki a ceruzarajztól (mondjuk, Háy Ágnes rajzaitól) tanulta volna meg a versírást: fontos minden egyes részlet, nincsenek felesleges vonalak, díszítések, ám a megmutatott vonalnak mindig jelentése van. Hangnemében nem találunk pátoszt, hanem inkább lefokozó, a hétköznapi világból kiinduló nyelvet használ ez a verstípus. Nem abban az értelemben lefokozó, hogy durva vagy vulgáris lenne, hanem abban az értelemben, hogy nyelvileg köznyelvi, mert élményvilágában köznapi.

Hozzáteszem: ez a fajta vers nagyon közel áll hozzám is, szeretem, és elképzelhető, hogy a mai magyar lírában meghatározó ez a hangnem, de annyira sok az ebbe a típusba tartozó vers, hogy öröm volt egy-egy másféle nyelven és hagyomány szerint megírtat olvasni, egy szonettet, egy antikizáló strófát, egy formabontó monológot, ám ezek száma szinte elenyésző. Van a kötetben egy-két játékos vagy humoros vers is, aztán időnként, amikor egy-egy kötött versforma feltűnik, megörülünk: lám, van, aki ezt is tudja. Amikor egy-egy szerepverset olvasunk, markánsan megformált beszélőt (Noét vagy egy kolibrit), akkor ismét megörülünk: igen, létezik többfajta verseszmény is.

(Hatás és jókívánság) Azt nem lehet előre megjósolni, mekkora olvasóközönsége és hatása lesz ennek az antológiának, másképpen: hogy mennyire járul hozzá az olvasás megszerettetéséhez, a fiatalok olvasóként való megtartásához vagy olvasóvá neveléséhez. Ami biztató: az előző antológiából sok fogyott, népszerű lett. Ami kételkedésre okot ad: vélhetően éppen azok a családok vették meg a gyerekeknek, és azok a diákok olvasták, akik amúgy is szoktak olvasni, ahol a versek olvasásának eleve nagy a presztízse. De abban is bízni lehet, hogy egy ilyen antológia újabb alkalmat teremt arra, hogy gyerekek versekkel, költőkkel, reflektált érzésekkel, jó mondatokkal találkozzanak. Ha ez bevisz a közbeszédbe újabb költőket, ha a diákok a gimnáziumok folyosóin vagy az iskolai könyvtárakban megmutatnak egymásnak verseket, akkor már érdemes volt megjelentetni.

Enteriőr-fotó Gróf Ferenc kiállításában

Az elmesélt idő¹

Mitől egyediek és felismerhetők, sőt időtállóak Fajó János kultikus könyvborítói? A tipográfiai megoldások, a szokatlan színhasználatok, a karakteres formavilág (szuperminimál) miatt? Mind együtt, mivel bennük Fajó gondolkodás és szemléletmódja jelenik meg. Ezért érezzük azt, hogy a bemutatott borítókban egyfajta kontinuitást fedezhetünk fel. Ezek a borítók egy könyvsorozat részei, ami Fajónak lehetőséget adott, hogy nagyobb koncepcióban gondolkodjon, kerülve a sémákban való gondolkodást, és egy új dizájnt hozhasson létre. A könyv is áru, eladásra szánják, legyen bármilyen szép és művészi kidolgozottságú. Meg kell szólítania a maga célközönségét, egyúttal meg kell felelnie a kiadói, műfaji és az olvasói elvárásoknak is.

...A kiállítás fókuszában a Magvető kiadó Gyorsuló idő sorozatának 1975-től 1980-ig tartó első öt éve áll. Fajó János festőművész ebben az időszakban száztizenhárom borítót tervezett a mára kultikussá vált sorozat számára. A Gyorsuló idő kitűnt kortársainak tipográfiára és figurálisra építő, a (szocialista) reklámkultúrába illeszkedő munkák sorából visszafogottságával, a fehér alapon lebegő mértani ihletésű formák mellé állított talpatlan betűkkel. Visszatekintve, a munkákból egyfajta kibernetikus szuprematizmus sugárzik: az analóg formák egyszerre idézik a korai avantgárd kísérletező lezserségét és a beköszönő számítástechnikai korszak maximális optimalizációra törekvő munkamorálját. A Bézier-görbe kivégezte a körzöt és a vonalzót: Gróf Ferenc kiállítása epitáfium a késői Kádár korszak

egyik legmonumentálisabb tervezőgrafikai vállalkozásának emlékművén...²

Mindig fontos, megalapozza az első benyomást, segíti döntésünket egy könyvüzletben, hogy mit veszünk kézbe a polcról. Fajó János könyvborítói gyakran provokatívak, figyelemfelkeltőek. Gróf Ferenc is próbára teszi az agyunkat, mint a korábbi kiállításain. Átalakít, eltérít képet és szöveget, *rekontextualizálja és dekonstruálja őket* (Hornyik Sándor). Tesz arról, hogy ami valóság volt, azon csavarjon egyet, a látványt üzenőfallá (könyvespolccá) alakítja, sőt (könyv)kiadóvá is válik, egymás mellett sorakoznak a mintapéldányok.

Mit mond Gróf Ferenc a kiállítás koncepciójáról? *A Gyorsuló idővel kapcsolatos kiállítás több szálon indult. Egyrészt engem régóta foglalkoztat a létező szocializmus története: mi történt itt Magyarországon és általában véve a szocialista világban az elmúlt század folyamán. Ezen belül is a szocialista modernizmus érdekelt kifejezetten... A Gyorsuló idő könyvek mindenhol megtalálhatók voltak, és a legfurcsább, legelképzelhetetlenebb szituációkban is előkerülhettek. Hiszen nagyon változatos tematikában nyomták őket. A sorozat tág merítésű – Lukács Györgytől Kádár Jánoson át sok mindenkit publikáltak. A sejtbiológiai kérdésektől a kvantummechanikán keresztül művészeti könyvek is megjelentek a sorozatban: például Erwin Panofsky, Vlagyimir Tatlin és Kepes György könyvei. (...) Emellett azért érdekelt ez a sorozat, mert sokat foglalkozom az univerzális enciklopédikus könyvekkel, és kifejezetten érdekelnek a lexikonok*

1 Gróf Ferenc *Konkrét idő* című kiállítása a Fajó Alapítvány támogatásával valósult meg. Az érdeklődők a budapesti ISBN könyv+galériában láthatták 2021. augusztus 3-tól 27-ig.

2 In: <https://www.isbnbooks.hu/event/grof-ferenc-konkret-ido-concrete-time/>

Gróf Ferenc

*mint forma. Ez az érdeklődés nyilván kapcsolódik egyéb ügyek mellett az infografikákhoz is, amikkel korábban is foglalkoztam.*³

A kiállítás tele van váratlan képösszeűgésekkel, asszociációkkal; Gróf Ferenc ajándékaival egy kicsit manipulál is minket, nézőket, hogy feltegyük magunkban a kérdést, milyen viszonyban is vagyunk a valósággal? Ez a tárlat szembenézés is, az olvasó ember néz szembe önmagával, mit és hogyan olvasott és mit nem olvasott, bár ott van (volt) a polcon.

A néző aktív közreműködésére van szükség, hogy összeálljon a tárlat képe. Története van, mint mindegyik kiállított alkotásnak. Egy könyvespolc fény és árnyék érintette világa, világos és elmosódott felületek, lapok, élek tárulnak elénk. Tisztán olvasható címek, képszakadások, kifakulások. A kiállításon láthatunk egy plakátot is, amelyen az összes Fajó által tervezett borító újradigitalizálása látható. A plakát mellett

a *Gyorsuló idő* valamennyi borítójának grafikai elemei egymásra rétegezve szerepelnek.

Most múlik pontosan – tartja a sláger (Quimby). Mi múlik pontosan a tárlaton? A konkrét idő? A konkrét múlt, elengedjük, szaladjon ki belőlünk a múlt? *Engedem, hadd menjen?* Fajó János múlhatatlansága múlik? Egy régi korszak, és általa jelenünk, a valóság múlik? A művészet múlik? Létezik konkrét és nem konkrét idő?

Gróf Ferenc nem rehabilitál semmit és senkit sem. A látott könyvek keresettek voltak valaha, sőt ma is lehetnek a nosztalgia tárgyai. Sikerük volt, tömegek olvasták. (Mint a hatvanas években az Olcsó Könyvtár könyveit.) Százerekhez jutottak el a szövegek. Ma könyvespolcokon, antikváriumban porosodnak. Elavultak? Minden bizonnyal, ha nem is mindegyik. A tárlaton nem csak a könyvek tartalmáról van szó, hanem a könyvek fedeléről, borítójáról, valamint az olvasásról, ami mindig társadalompolitikai kérdés is.

A tárlat címe jelzi, valami megfoghatóról van szó. Valamiről, ami szemlélhető, olvasható, a könyvborító. Az eltűnt idő nyomába eredt a művész? A főfalon időrendbe állítja Fajó János grafikai alkotásait. De már a mellette lévő kép absztrakt alkotás, eltüntet minden konkrét utalást, absztrahál, megsemmisít, közvetít, át-téteket hoz létre, egyfajta rendet vág, ízlése és koncepciója szerint. Konceptuális alkotásokat látunk, egyfajta dekonstruktivista praxist, amely egyben élveboncolás is. A kultúrpolitika és a dizájn kapcsolatáról alkothatunk véleményt.

Fajó János a Budapesti Műhely, később egyszerűen Pesti Műhely néven emlegetett iskolán keresztül, 1971–1988 között a budapesti neo-avantgárd képzőművészeti alkotóközösség tagja volt. A Pesti Műhely szellemisége az egész társadalom vizuális, kulturális környezetének fejlesztésére irányult. Számomra ezért meglepő, hogy Gróf Ferenc úgy veszi fel a Pesti Műhely fonalat, hogy a folytonosságot hangsúlyozza, mintha most történe a múlt, láthatóvá teszi a vonatkozó időpontok és időtartamok konk-

3 https://www.artmagazin.hu/articles/interju/fajo_egyaltalan_nem_tartotta_az_eletmuvebe_illeszkedonek_ezt_a_sorozatot_neki_ez_ujgyakorlat_volt

rétumait. Megérint az emlékezés melankóliája, szépsége, nehéz távolságot tartani a könyvborítókön található nevektől, címeiktől, tartalmaktól. Rólunk is szólnak Fajó János nyomtatott grafikái.

A tárlat pikantériája, hogy amit bemutat, amiről szól, messze áll a korszak ideológiájától. Fajó János mellett a Magvető Kiadó is tetemre hívatott. A kiadó élére Kardos György került, az ÁVH katonai hírszerzésének volt alezredese, aki 25 évig volt a kiadó vezetője. Az ő hivatali idejében lett a Magvető legfontosabb szerzői Berkesi András, Csurka István, Gyurkó László, Moldova György és Szabó Magda, de számos, máshol publikálási lehetőséggel nem rendelkező fiatal tehetséget is elindított pályáján.

Gróf Ferenc nem hagyja összemosni az egyedi teljesítményt a korszak kultúrpolitikájával. Lehetetlen a párbeszéd, a visszamenőleges felmentés, elfogadás. Az *Aczél könyv* az Aczél György-interjút tartalmazó szétvágott könyvekből újraalkotott könyv és mű. A könyv címe: *Egy elmaradt vita helyett*. Aczél György válaszol Jacques De Bonis (France Nouvelle) kérdéseire. A tervezett vitát az utolsó pillanatban azonban lemondták.

Fajót követve, Gróf könyvet is, könyvborítót is alkot. Ezeket az alkotásokat nem találhatjuk meg a könyvespolcon, csak itt a tárlaton. A konkrét idő így válik politikai jelentéssé, közüggé, rendszerkritikává. Fajó János alkotásainak őrzése, értékvoltának hangsúlyozása közügy. Gróf Ferenc nem értékeli át egy korszakot, csak rávilágít, hogy valami történt ebben az időszakban. Konkrétan, a kortárs képzőművészetben, a könyvkiadásban.

Fajó János Európa-kompatibilitásának hátterében az egyszerűségbe vetett hite áll. *Nincs nagyobb vágyam* – írja 1979-ben, pályája elején – *mint a rendtevés, az összehangoltság, a mindenféle együttlétezés megjelenítése...* Mintha az utópia világában született borítók adnák az alapot. Mintha a grafikai világ szabadabb lett volna a Kádár-korszakban. Merész vonalak, formák, képi megoldások keltik fel a látogatók érdeklődését.

A múlt időben járunk, és folyton arra gondolunk, Gróf Ferencet a jelen érdekli, de úgy, hogy a múlt maradandósága és elevensége miként hozható játékba, a művészet és társadalom közötti párbeszéddel. A kultúra folytonosságát éri tetten Gróf Ferenc, ami ma is vállalható. Értéket ment, értéket hív elő, a látványszerűséget, a jelek reklámértékét, miként is hatottak az adott korszakban (1975–1980).

Számos alkotó nem jelenhetett meg a *Gyorsuló idő* sorozatban. Gróf Ferenc közülük Solanas *SCUM* *manifestóját* fordította le magyarrá, adta ki magánkiadásban. A digitális nyomtatással készült provokatív kiadvány látható volt a kiállításon. Gróf nem csak azért választotta ezt a könyvet, mert a *Gyorsuló idő* kilencven százalékban férfiak terméke volt, hanem mert napjainkra is jellemző a patriarchális felhang.

A *Gyorsuló idő* logóját megidézve, Gróf Ferenc készített egy könyvborítót is a *Konkrét idő*-nek. Könyvborítójában megtartotta a *Gyorsuló idő* alapvető tipográfiai megoldásait, formátumát, méretét, ragasztókötését, fényes borítóját és a primér színek fehér borítón történő használatát.

A *Gyorsuló idő* sorozat Fajó János által tervezett borítóinak felhasználásával készült mű

Gróf stílusgyakorlatként elkészített egy könyvet *Világúrszerződés* címmel, ennek a kornak konkrét költészeti vonulatát követve csak tipográfiai jelekből, ékezetekből pontokból. 1967-ben hozták létre a mai napig első és egyetlen, az ENSZ tagállamok által ratifikált

rendeletet a világűr kutatására, felhasználására vonatkozóan. A magyar változatban csak a központozás látható. Szemünk előtt egy csillagrendszer körvonala is kirajzolódik. Tanuljuk meg olvasni és értelmezni a jelek mögötti tartalmakat is.

Enteriőrfotó az ISBN könyv+galéria kiállításában (fotó: Lukács Máté)

A múlt nyitott szemén át¹

A művész nem mint az érzéki világban már korábban is létezőt találta meg, hanem bevezette azt az érzéki világba. (Cassirer, 1930)

Az *Art Concret* egy számban kiadott francia nyelvű művészeti folyóirat volt, amely 1930-ban jelent meg Párizsban. Az *Art Concret* cikkei szigorúan geometriai művészetet hirdettek, személyes értelmezéstől mentesen és matematikán alapulva.

Gróf Ferenc új kiállítása, minden konkrét-sága mellett, tele van érzelemmel, személyes értelmezésekkel, geometrikus jellegét a tipográfia nyelvezete, megjelenési formája adja meg. Mit is látunk valójában? Azt, ami eddig még nem létezett: Gróf Ferenc öntörvényű alkotásait, érzéki képződményeit, tipográfiai kísérleteit. Készíti, realizálja és felmutatja őket. Íme Fajó János, a könyvborító készítő, ahogy én (Gróf Ferenc) látom.

A tárlat beavatás a konkrét látványba, a kulturális örökségbe, amely egyszerre tükrözi a múltat és a jelent, a kettő keresztmetszetét. Darabolás, másolás, kötetbe szerkesztés, falra helyezés, napsütéssel és árnyékkal, idegen nyelvi közegbe helyezett borítókkal. A kiállítótér közepén található installáció alapvetése, hogy Fajó könyvborítóit lehetne akár úgy nézni, mint vizuális vagy konkrét költészeti sorozatot. Gróf az installációhoz minden egyes könyvet horizontálisan három részre vágott, hogy a szerző, cím és grafikai elem külön könyvdarabot képezzen. Azzal, hogy ez a három elem elvált egymástól, kialakult egy puzzleszerűen mozgatható rendszer. A posztamensen található könyvborítók elrendezésének egyetlen elve, hogy mindig felül

legyen egy név, alatta egy cím, végül pedig egy grafikai elem.

A vizuális látvány és általa a kulturális információ uralja a tárlatot, még akkor is, ha a személyes és a nyilvános elkülönítése a konkrét művekben különösen problematikusává válik, hiszen egy olyan kort idéz meg, amikor az állami ellenőrzés és szabályozás nem csak a művészeti világra, hanem a magánszférára is kiterjedt. A tipográfia csak eszköz Gróf Ferenc számára, hogy felfedjen valamit, amit a múlt szövete eltakar. Párbeszéd a múlttal, párbeszéd Fajó Jánossal és gondolkodásával, gyakorlati érzékével. Miként került szinkronba a nyugati művészettel. Együttal Gróf Ferenc párbeszéde önmagával, a művészetről való felfogásával.

Ki is a megidézett személy, azaz Fajó János? Banner Zoltán így írt róla: *...Békéscsabáról indult, ...a mai Munkácsy Mihály Múzeum fedele alatt működő „képzőművészeti körből”, azaz Mokos József legendás szabadiskolájából, aki maga is tudatában volt ennek az igazságnak. Vagyis, hogy ezt az utat megjárni csak úgy lehet, ha egyrészt tökéletesen elsajátítod a LÁTHATÓ megragadásához szükséges kifejezési eszközöket, másrészt viszont az Ő sajátosan célszerű, konstruktívvisztikus „kockológijával” rögtön tanítványai kezébe is adta a LÁTHATATLAN kulcsát.*

Fajó János művészi hitvallását így fogalmazta meg: *...A művész nem a naturát, nem a földi dolgok isteni pompáját szimplifikálja kiszervekthető elemekre, hanem eleve az elemi formák és*

¹ Gróf Ferenc *Konkrét idő* című kiállítása a Fajó Alapítvány támogatásával valósult meg. Az érdeklődők a budapesti ISBN könyv+galériában láthatták 2021. augusztus 3-tól 27-ig.

színek nyelvét beszéli, gazdagítja, telíti új tartalommal, immár olyan folyékonyan, ahogy az ígérhirdető adja elő 30–40 évi gyakorlat után a maga bölcselati tételeit... (...) a világot organikus, egységes egészként szemléli, egyfajta PLASZTIKAI TOTALITÁS szolgálatába szegődik.

Gróf Ferenc is a totalitás konkrétsága felől közelít Fajó könyvborítóihoz, miközben nemcsak a múlt örökségére, hanem a jelenre is reflektál, mintha azt közölné velünk, hogy nem kerülhetjük ki a totalitarizmust, a tekintélyelvűséget, itt van, bennünk van. Szabadnak gondoljuk (gondolhatjuk) magunkat, és kompromisszumot kötünk (köthetünk) a valósággal, a mindenkori rezsimmal. Gróf Ferenc nem a múltat tagadja, és nem is a múltat propagálja, nem is Fajó János apolitikus függetlenségét magasztalja. Fajó János sohasem vált jámbor és udvarias (hatalombarát) képzőművésszé, de megidézett alkotásai kapcsán nem kerülhetők el a művészet és politika közötti viszonytal (kultúra, közügy, közéletiség) kapcsolatos kérdések, például az állam, a Magvető, mint mecénás jelent meg.

Fajó az általa alapított szítanyomó műhely Warhol mintájára hoz létre. *A hetvenes-nyolcvanas években példa nélkül való, ahogy a pártállami szisztéma mellé barátaival, művésztársaival egy egész kis alternatív intézményrendszert építettek ki: műhelyt (Pesti Műhely), kiállítóteremhálózatot (az aczéli direktívával összhangban, vidéki művelődési házakban), később évekig működtették önállóan a Józsefvárosi Galériát, majd, hogy az oktatás se maradjon ki, művésztelepet is létrehozott, szabadiskolát vezetett (Szerencs, Encs).²*

A könyvek címe árulkodó, belelapozhatunk a gyűjteménybe: Fajó János *Gyorsuló idő* 1975–1980 (Gróf Ferenc alkotása). Az idő kerül terítékre, a múlt, amely a hazugság ölelését kikerülte. A Magvető a rendszer része, szem a láncban (Ilyés Gyula), de inkább rés a bástyán (Rákosi Mátyás). Kiszabadult a szellem a palackból. Konkrétan. Erre utal Gróf az újra alkotással, az újra rendezéssel. Hol időrendbe szedi

Fajó János borítóit, hol feldarabolja, elmozdítva az egyes darabokat, mint egy nagy kirakós játék, puzzle során teszi az ember. De szemlélhetem a művek sorát terepasztalként is, egyfajta kulturális mintázatként, amely összetetten szimulálja a múltat, és interakcióra, intuitív gesztusokra, régi olvasási élmények felismerésére és/vagy megismerésére készíti a nézőt.

A terem baloldalán egy öt részből álló képsor fut, az első három tisztán látható, a következő kettő elmosódottan, szaggatottan, hiányosan. A fal képzetét idézi fel bennem, hogy nem átjárható, hogy valamit mégis takarni akar a borítólánc. Fügefalevélnék nagy, talán takarónak, pannónak is. A szabadság látszatát keltik, hogy itt ezt is lehet. Valóban lehetett. Konkrétan. Kassák utolsó tanítványa, Fajó öröme. Egy puritán, egzakt módon gondolkozó és alkotó, askétikusan önmegtartóztató művész könyvborítóit szemlélhetjük, amelyek Gróf Ferenc keze nyomán egy ősi (szent, logografikus) írás piktogramjaivá válnak.

Gróf külön kitér Valarie Solanas feminista manifesztumára (SCUM), ismétli és ismétli a könyvborítót, ártatlan gesztusként hat az egész ismétlés-sorozat, holott nem az, mert a patriarchális társadalom természetére, a férfi és nő viszonyára, annak radikális értelmezésére irányítja figyelmünket. Gróf választását olyan gesztusnak tartom, amely kiállítás a női nem mellett.

Gróf Ferenc másolatai nem hamisítások, a másolat és eredet harcában vesznek részt, invenciózusan. A valóságot akarják uralni. A másolat is mű, mellyel Grófnak sikerült az eredeti formát megidézni, ez egyfajta kisajátítás is. *Nincs többé alapvető valóság, a valóság többirányú és többretegű, nincs kiválasztott irány, a művész maga dönt, a valóság mely részét, szelét használja fel, akár motívumként vagy tárgyként. Mondhatjuk azt, hogy a másolás fontos és elkerülhetetlen? A montázs [...] ollójával belevág a status quo szokásokkal és társadalmi normákkal felszentelt képébe. S mikor azt más összefüggésben újra összeszereli, akkor a hagyományos szemlélet*

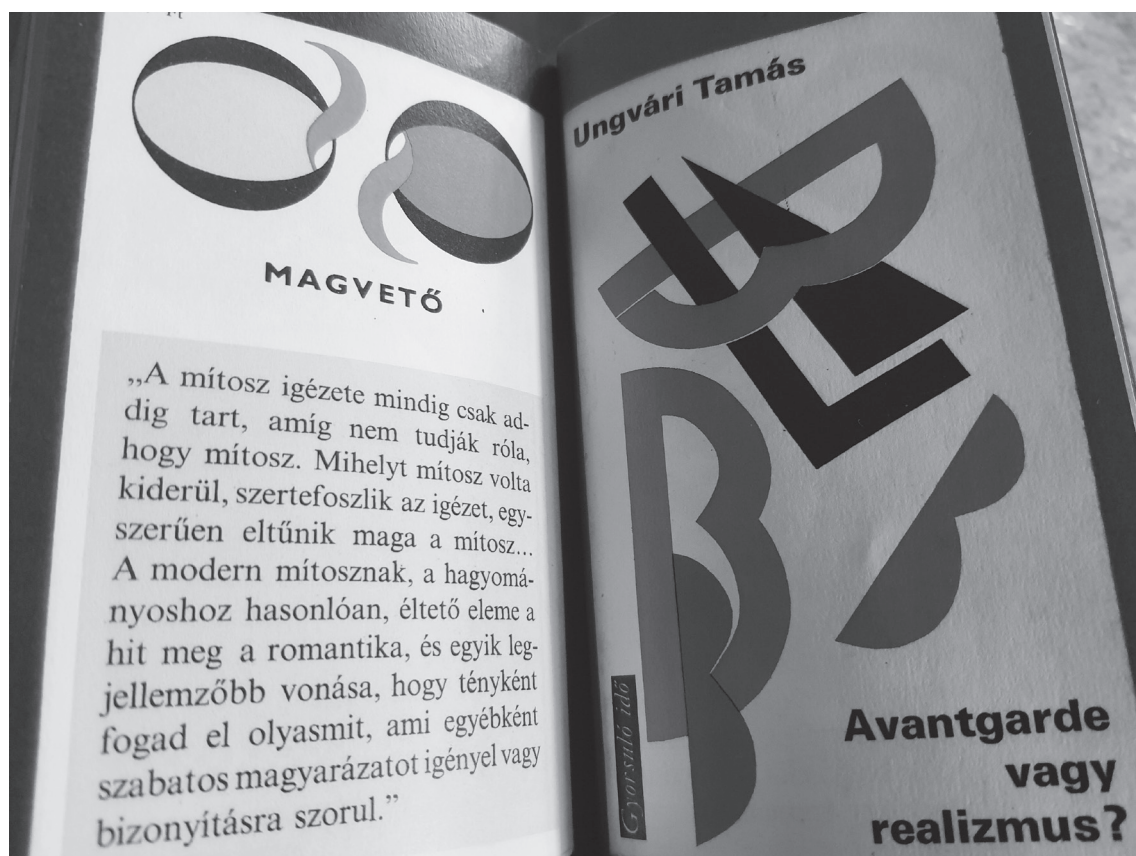
² https://www.artmagazin.hu/articles/interju/fajo_egyaltalan_nem_tartotta_az_eletmuvebe_illeszkedonek_ezt_a_sorozatot_neki_ez_ujgyakorlat_volt

számára felháborító, anarchikus összevisszaságot hoz létre. – írja Erdély Miklós.³

Ma online olvasunk, zsebkönyvet ritkán veszünk magunkhoz. Ott a pocket, e-book, sőt az okos mobil. Gróf Ferenc a Gutenberg galaxis előtt tiszteleg, mintha annak a halálát előlegezné meg. Grafikai megoldások, képek és jelek világába kalauzol bennünket. A tárlat egyben rácsodálkozás Fajó János művészetére, alkotói habitusára, hogyan volt kortalan (modern) egy időtlennek tűnő korban, a vasfüggöny mögött. Fajó János egyik interjújában így vall a korról: *Tudtam, hogy minden telefont lehallgatnak, minden levelet felbontanak. Megtanultunk közlekedni*

abban a rendszerben. Jó páran szimpatizáltak velem, a minisztériumból is, magánemberként.

Gróf Ferenc az olvasó emberről gondolkodik, miközben a totalitárius rendszer abszurdításáról, hazugságairól (*Egy elmaradt vita helyett*) beszél, a könyvborítók esztétikumára helyezve a hangsúlyt, és ezzel Fajó János vizualitásának modernségét emeli ki és artikulálja. Tagadhatatlan, hogy az esztétika és a politika közötti összefüggésre is rávilágít alkotásaival, jelezve, hogy a művészet lételeme a szabadság, és a múltat – miként a jelent sem – nem lehet merev dichotómiák (hamis-igaz) mentén szemlélni, rekonstruálni, megérteni.

Ungvári Tamás: *Avantgarde vagy realizmus?*

3 <http://tizsatajonline.hu/?p=77184>

A kastély és a kastély kertje

Az erdélyi Gernyeszeg művésztelepe

A Marosvásárhely és Szászrégen között futó út mentén fekvő Maros-parti kis település, Gernyeszeg reprezentatív barokk kastélyában és a kastély festői szépségű kertjében 2021 nyarán már hetedik alkalommal dolgoztak a Kastély-park Nemzetközi Művésztelep alkotói. A történelmi Teleki-család leszármazottja, gróf Teleki Kálmán által fenntartott és az elmúlt évtizedek viszontagságai után áldozatos munkával fokozatosan helyreállításra kerülő hatalmas, XVIII. században emelt, ún. Grassalkovich-típusú, U-alaprajzú, középen a baldachinos tetőzettel megkoronázott dísztermet két, hátra futó szárnyal közrefogó épület és famatuzsálemekkel, növényritkaságokkal ékes kertje napjainkban már szabadon látogatható, és az alkalomszerű zenei rendezvények mellett nyaranta a képzőművészeknek is kitűnő alkotói feltételeket teremt. Az évente visszatérően megrendezett, Pokorny Attila marosvásárhelyi születésű, az ezredforduló óta Magyarországon, ma Budakalászon élő és dolgozó szobrászművész által szervezett, gróf Teleki Kálmán nagyvonalú támogatása révén működő művésztelepre minden évben más és más összetételű művészcsapat kap meghívást, amelynek soraiban Erdélyben tevékenykedő magyar, valamint Magyarországról és külföldről Gernyeszegre érkező alkotók dolgozhatnak. A művésztelep célja „...évente változó témában színvonalas kortárs képzőművészeti tevékenység, szakmai konzultáció és az ehhez való lehetőségek megteremtése. A kortárs műalkotások létrehozásának támogatása mellett fő szempontunk a szakmai kapcsolatteremtés, a térség kulturális életének fellendítése a

kortárs nemzetközi képzőművészeti tendenciák megismertetésével, bemutatásával. Mindemellett célunk még a kastély rehabilitációjának segítése, építészeti és művészeti értékeinek megmentése. A művésztelep lehetőséget ad kortárs képzőművészeti, festészeti alkotások (olaj-vásson technikával), tájművészeti, helyspecifikus installációk, beavatkozások megvalósítására (természetes anyagok felhasználásával), a műemlékvédelmi szempontokat szem előtt tartva.” Vagyis a történelmi súlyú épített és természeti környezetben, a XVIII. század építőművészete által emelt falak között – a hagyományokhoz kapcsolódva vagy azokkal konfrontálva – a jelenkor modern művészetét reprezentáló alkotások megszületésének ösztönzése, létrehozásának támogatása a szervezők és támogatók célja, mintegy igazolva azt a tételt, hogy a műalkotások megszületésének helyszíne, környezete, az alkotói tér atmoszférája, illetve inspirációja még napjainkban is fontos, a műalkotást determináló tényező lehet. A napi munka mellett itt is előadások, életmű-prezentációk, beszélgetések illeszkednek a programsorozatba, amelynek utolsó fejezeteként az új műveket közönség elé táró művésztelep-záró kiállítás megnyitására kerül sor. Ebben az évben az augusztus első hétvégéjén nagy érdeklődés mellett megnyílt tárlaton rendkívül gazdag, friss műegyüttes fogadta a látogatókat a kastély első emeleti teremtorájában és kertjében, amelyből a korábbi évek gyakorlata szerint most is egy-egy alkotásukat a Gernyeszegen alakuló, egyre tekintélyesebb művészeti gyűjtemény számára ajánlották fel a telepen dolgozó-vendégeskedő művészek.

2021. júliusi–augusztusi napjaiban hat festő- és három szobrászművész dolgozott Gernyeszegen, akik eltérő generációk képviselőiként, különböző alkotói környezetből – Sepsiszentgyörgyről, Marosvásárhelyről, Kolozsvárról, Berlinből, Magyarpolányból, Kecskemétről, Budapestről, Budakalászáról – érkező változatos, a modernitás szellemét hordozó és tolmácsoló, eltérő alkotói szemléletet tanúsító, a XX. századi művészeti tradíciókhoz és a megújító kezdeményezésekhez másként és másként viszonyuló – új műegyüttessel jelentkeztek. Összességében a festészeti termést csaknem teljes egészében (egy elvont sorozat kivételével) a figuratív megjelenítés és a hagyományos festőtechnikát alkalmazó kifejezés jellemezte, amelynek szólamaait a realista, impresszionista, expresszív, szimbolikus, szürreális, valamint a lírai absztrakt stílusjegyek egyéni alkalmazása avatta sokrétűvé. A tájkép- és a portréfestészet műfaji kategóriáiba sorolható munkák mellett néhány kompozíció a jelek és jelképek, a képi metaforák birodalmába kalauzolta a befogadókat, míg az egyéni mitológia, az alkotói belső én-kiírás művei is megjelentek egyszer lírai érzelmeket megszólaltatva, máskor kemény festői állásfoglalásokat demonstrálván, esetenként konceptuális kérdésselvetésekkel szembesítvén a befogadókat. A plasztikai-térművészeti együttes harmonikus egységet teremtett: a természetművészeti alkotóelveket valló szobrászok természetes anyagokból – tölnyomórészt fából – megformált-faragott művei a park tisztásain, fának lombozata alatt leltek ideiglenes, vagy véglegesnek(?) szánt otthonra, s az új művek közül csupán egy Pokorny Attila szobrászművész által megformált kő-fa kompozíció került be a képek közé, a kiállítóterembe.

Az ezúttal Berlinből Gernyeszegre érkező, a nemzetközi művészeti szcénában a 2010-es évek óta fellépő Lilla von Puttkamer festőművész – aki Münster akadémiaja mellett a budapesti Magyar Képzőművészeti Egyetemen végezte tanulmányait – táblaképein és digitális nyomatain az embert és magát az

Lilla von Puttkamer: Ecset (folyami agyag; 20×6×1 cm)

alkotóművészt a környezetükből kiemelt hétköznapi tárgyakkal idézte meg. A telefont, az ecsetet, a festőszerszámokat hűvös, tárgyilagos szemlélettel vette számba: miként a korábban alkotott, levetett ruhadarabokat megjelenítő alkotásai, ezek az új művei is az objektivitás és a személyesség határvonalán egyensúlyoztak, de úgy, hogy kompozícióit azért lírai érzelmek is átitták. Képeinek motívumait a tárgyak valószínűségi, téri installációba rendezett együttesével is nyomtatékosította. Az „alkotói hétköznapokban” a szentendrei Régi Művésztelepen dolgozó Knyihár Amarilla festőművész – aki 1977-ben Békéscsabán született, s aki 2002-ben kapta meg diplomáját a budapesti Magyar Képzőművészeti Egyetemen – a színek és a fények ígézetében megragadott, leginkább a vízparti tájak, a megbontatlan természeti közegek festőiségét kiaknázó néhány kisebb, és egy nagyobb méretű olajkompozícióval gyarapította munkásságát: képein a tükröződések, a fény-villódzások, az áttetszőségek festői kavalkádját rejtelmes szépségek és tűnékenységek érzékeny feltárása révén avatja izgalmassá. Gazdag festőiséggel

Lucza Zsigmond: *Látomás* (korom, vászon; 100×70 cm)

interpretált vásznain a látvány már-már absztrakcióba vált, és misztikus sejtetéseket hordoz. Az erdélyi, Kis-Küküllő-menti Dicsőszentmártonban 1958-ban született, főiskolai tanulmányokat Kolozsvárott végzett Miklós Árpád festőművész immár harminc éve Kecskeméten építi életművét, ahol a rajzfilmkészítés terén is jelentős munkásságot fejt ki. Gernyeszegen készített, visszafogott színvilágot tükrözőtető táblaképei korábbi törekvéseivel összhangban narratív történeti elemeket hordozó, kollázs-szerűen komponált, figuratív motívumokból építkező alkotások: hol szabálytalan tájképet, hol portrét idéznek művei, de egy-egy új munkáján felbukkantak a gernyeszegi kastély kertjének részletei is. A Budapestről Erdélybe érkezett, 1978-ban született, pályáját az ezredforduló utáni években kezdő Lucza Zsigmond festőművész alkalmi műtermében elvont, gomolygó foltokból szerveződő, a fekete-fehér kontrasztra alapozott korom-kompozíciók sorozata készült el. E sötét, komor, absztrakt láto-

ások mellett néhány művön felfedezhettünk konkrét motívumokat is: egy-egy, a kastélyt és kertjét egykor díszítő, ma rekonstrukcióra váró barokk szoborgaléria groteszk domborműveinek fantáziaportré-rajzolatait. A 2021-es telep két legfiatalabb alkotója az 1988-as születésű Csóka Szilárd Zsolt és az 1992-ben született Gagy Botond festőművész volt. Mindketten Marosvásárhelyen látták meg a napvilágot, és mindketten a kolozsvári Képzőművészeti és Design Egyetemen végezték tanulmányaikat. Gagy Botond vásznain furcsa terekben, a valósággal nehezen párhuzamba állítható közegekben különös alakok jelennek meg, akik nem megszokott életkép-jelenetek, hanem festői látomások szereplői. A fiatal festő kompozícióján a valószerűnek tűnő és az álomszerű egymásba mosódása révén bontakoznak ki az értelmezésnek szabad utat nyitó képi történetek, amelyeknek megjelenítése során a művész számára nem az ábrázolás az elsődleges cél, hanem az általa indukált hatás. Csóka Szilárd Zsolt szabálytalan portrékat fest. Olajjal vászonra rögzített táblaképein többnyire sötét, semleges háttér előtt férfi és női alakok jelennek meg, de e figurák esetében nem a személyiségük, nem az apró részletekből megrajzolódó karakterük a fontos, amit igazol a festésmód is: képszerplői elnagyolt, elmosódó foltok által megjelenítettek. A Csóka-képek fókuszába állított alakok egy abszurd világ bábszerű szereplői, akik feldolgozhatatlan jelenségekkel, megoldhatatlan konfliktusokkal szembesülnek. Tehetetlen létezők. Ha úgy értelmezzük, hogy Gagy Botond kompozícióival ismeretlen félelmeket tolmácsol, akkor elmondhatjuk, hogy Csóka Szilárd Zsolt képeivel már lezárt, visszafordíthatatlan tragédiákkal szembesít.

A három szobrász a szabad ég alatt, a kastély kertjében dolgozott az alkotótelep heteiben, és e festői szépségű, ligetekkel és tisztásokkal tagolt, a fények és árnyékok gyönyörű játékával pillanatonként változó természeti környezet műveik állandónak vagy ideiglenesnek szánt befogadó-tere is lett: a mű és közege együtthangzó bemutatató-térré vált. A művész-

*Knyihár Amarilla: Boszorkánysziget V.
(olaj, vászon; 120×200 cm)*

*Madaras Péter: Tökéletes felek
(fa; 20×160×160 cm)*

*Pokorny Attila: Gravitáció
(fa; térinstalláció)*

*Csóka Szilárd – Zsolt: Enigma
(olaj, vászon; 60×80 cm)*

*Miklós Árpád: Háromság
(olaj, vászon; 100×100 cm)*

*Gagyí Botond: Sötét oldalaink szépsége
(olaj, vászon; 110×100 cm)*

*Dienes Attila: A Nagy nulla díszkapuja
(cserefa; 230×270×60 cm)*

A művésztelep alkotói 2021-ben

telep legidősebb, ámbár a láncfűrészrel rendkívül fiatalosan bánó, marosvásárhelyi születésű alkotója, a hetvenkilencedik évében járó Diénes Attila szobrászművész volt, aki az erdélyi, fiatalkori évtizedeket követően 1988 óta él és tevékenykedik a Veszprém megyei Magyarpolányban. Pályafutása első húsz esztendejében aktív szobrászi munkásságot fejtett ki szülőföldjén – megannyi köztérre került, illetve művésztelepi környezetben felállított munka is igazolja ezt –, amely időszakot hasonló intenzitású három évtizedes, monumentális művekkel kamatozó magyarországi működés követt. Gernyeszegen most egy, a kertben fellelt pusztuló fatörzsekből alakított kapuzatot állított a kastély bal oldali szárnyát övező park egyik hangsúlyos, kiemelt pontjára: a két függőleges oszlopon fekvő vízszintes architráv-elem leplezetlenül, fájdalmas érzeteket keltőn tárja fel a pusztuló fa hatalmas, tátongó seb-kráterét.

Az 1981-es születésű, a nagyváradi Képzőművészeti Egyetemen 2000 és 2004 között tanult Madaras Péter szobrászművész – aki „civilben” a sepsiszentgyörgyi Erdélyi Művészeti Központ munkatársa – természeti elemekből készített installációinak sorát gyarapította egy újabb munkával, amelyet a park egyik füves térségén helyezett el. A 4x4-es rendszerbe foglalt, szabályos geometrikus hálózatot alkotó, rusztikus felületű, faragott fa-félgömbökből összeállított kompozíció a természetes-mesterséges és az organikus-geometrikus jelleg ellentétére, feszültségére hangolt alkotás. A félgömb-együttes csupán egy-két arasznyira emelkedik ki a fűvel benőtt járószintből – amely ebben az esetben nemcsak kerete, hanem a szó szoros értelmében vett szerves alkotóeleme is a műnek –, amelynek belső, kiállítótermi elhelyezése esetén egészen más tartalmak összpontosultak volna a szemlélő számára, mint kint, a szabad térben.

A művésztelep szervezője és motorja, Pokorny Attila is marosvásárhelyi születésű (1977) szobrászművész, aki Kolozsváron és Pécsen végzte művészeti tanulmányait, s mindközben részt vett Zala György viszontagságos

sorsú aradi Szabadság-szobrának restaurálásában, s 2004-ben II. Rákóczi Ferencet ábrázoló bronzba öntött mellszobrot állított szülővárosa egyik hangulatos terére. Az új évezred első két évtizedében aztán autonóm művészeti tevékenységében meglehetősen messzire távolodott a klasszikus szobrászati eszményektől és konvencióktól: a mind erőteljesebb természetművészeti áramlat alkotójává vált, aki a természeti képződményeket és jelenségeket minősíti művei alapanyagának, illetve az alkotómódszerét, az időlegesen létező műveit meghatározó tényezőkné. E szellemben készült a kastély parkjának egyik tisztására állított, fatárcsákkal övezett, egymás felett kissé elcsúsztatott korongokból emelt oszlop-műve, amely akárcsak Madaras Péter kompozíciója, a természetes és a mesterséges jelleg között feszülő ellentét megtestesítője. Ez a divergencia, illetve az e divergencia közötti kiegyenlítés esélyének latolgatása élteti annak a kisebb, a kiállítóteremben bemutatott Pokorny-kompozíciónak az alkotói üzenetét, amely egy fatörzs egyik részének kőben megformált, majd másik részének fában megjelenített egységének összeillesztésével szembesített. E mű értelmezése során is – mint több más, 2021-es gernyeszegi alkotás esetében – a valóságos és a látszatszerű egymás álcájában játszó jellege, természete okozhatott termékeny befogadói zavarokat.

Hagyományosnak, szabályszerűnek tűnő, ámde mégis különösségekben játszó képek együtteseként és egyértelműen rendhagyó plasztikák kollekciónaként minősíthettük a 2021-es gernyeszegi művésztelep termését. A művészek egy-egy csapatát évente a Maros-menti kastélyba vonzó művésztelep, és az itt megszülető, itt megszületett alkotások a gernyeszegi keletkezéstörténetük, inspirációik, kötődéseik révén messze viszik a település és művészeti műhelyének nevét és hírét: az erdélyi és a magyar művészet egyik fontos fejezete íródott ebben az esztendőben is, íródik folyamatosan a Maros-menti barokk kastélyban és kertjében.

A Munkácsy Mihály Múzeum új őrzői

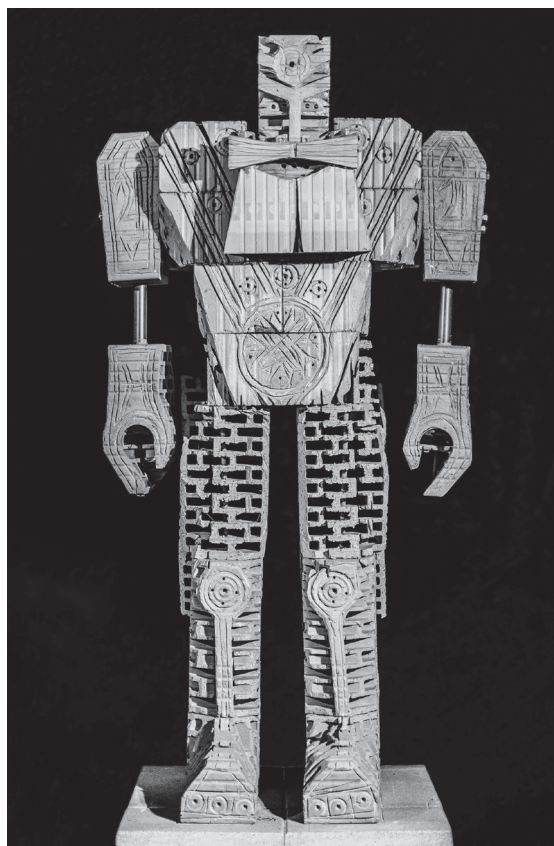
Nyugodtak lehetünk, 2021. október 6-tól ugyanis már nem csak muzeológusok és teremőrök vigyázzák a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum páratlan gyűjteményét. A *3M ünnepe* című rendezvényen ezen a napon mutatta be BMZ / Baji Miklós Zoltán intermediális művész három életnagyságú téglaszobrát, amelyek az Emberi Erőforrások Minisztériuma Kultúráért Felelős Államtitkársága, valamint a Magyar Művészeti Akadémia támogatásával valósultak meg és gazdagítják a továbbiakban a békéscsabai múzeum műtárgyanyagát.

Mostantól egy szabadtéren rendezett időszaki kiállítás keretében, ahogyan a szobormunkákat bemutató Wehner Tibor művészettörténész fogalmazott: „három marcona festő, három marcona téгла-alak” látható – Ando György múzeumigazgató és Baji Miklós Zoltán ötlete nyomán – a múzeum Jankay–Kolozsváry–Tevan szárnyának tetőzetén. Hogy kik ők? Békéscsaba jelesei közül három nagyon különböző, de európai mércével mérve is jelentékeny életművet magáénak tudó festőművész: Munkácsy Mihály, Schéner Mihály és Gubis Mihály jelenik meg egész alakos portré formában.

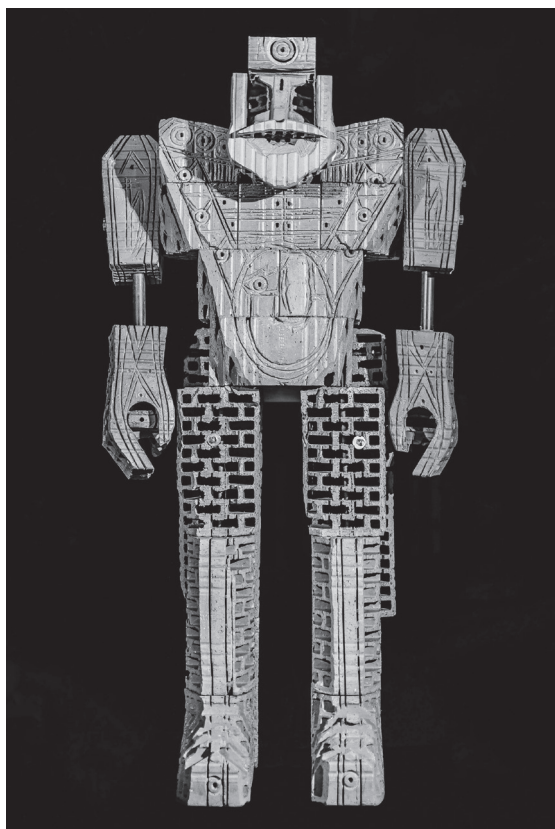
Ha a városhoz kötődő három alkotót ábrázoló szobrok elkészítésére gondolunk, aligha választanánk elsődlegesen alapanyagként a blokkteglát, a megformálás eszközeként pedig a flexet. És ennek ellenére vagy talán éppen ezért tűnik meghökkentően érdekesnek az effajta portrészobrászat.

A szobrászi hagyomány territóriumát elhagyni nem kívánó, az emlékéllítés feladatát

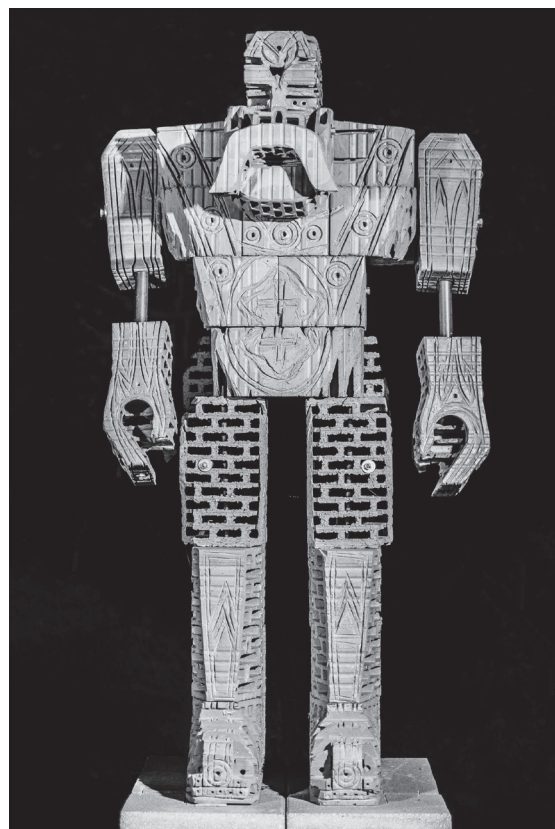
a korábbi évszázadok bevált receptje szerint végző művészek szemében esetleg briganti megoldásnak tűnhetnek a téglaszobrok. A lényeg az emlékéllításon van. Mert BMZ e meghökkentően karakteres megformálás esetében nem az emlékéllítés feladatát és célját tűzte maga elé, hanem az érintett művészek személyének minél érzékletesebb megidézését. A megoldás garantáltan nélkülöz minden kenetteljességet, azonban ad egy abszolút biz-

Baji Miklós Zoltán: *Munkácsy Mihály* (2021)

Baji Miklós Zoltán: *Schéner Mihály* (2021)

Baji Miklós Zoltán: *Gubis Mihály* (2021)

tos kapcsolódási pontot: a könnyű felismerhetőséget. Sokan vannak Békéscsabán, akik láttak már Munkácsy-(ön)arcképeket és a festőt ábrázoló portréfotókat, és olyanok is nagyon sokan vannak, akik a két XX. századi alkotót, a garabonciás Schéner Mihályt és

a magánmitológiai világrendet építő Gubis Mihályt személyesen is ismerték. Akik eljönnek a Munkácsy Mihály Múzeumhoz, láthatják, hogy mennyire igazmondóak és lényegretörőek Baji Miklós Zoltán legfrissebb alkotásai.¹

1 A szoborbemutató a Munkácsy Mihály Múzeum tragikus hirtelenséggel elhunyt igazgatójára, Ando György néprajzkutatóra való emlékezéssel indult. Az alkotásokat Wehner Tibor Munkácsy Mihály-díjas művészettörténész, a BMZ-életmű kiváló ismerője méltatta a Munkácsy Mihály Múzeum előkertjében (<http://www.barkaonline.hu/kep-zmveszet/7889-bmz-fest-m-vesz-portrei-a-bekescsabai-munkacs-mihaly-muzeum-felett>). A szobrokat Herczeg Tamás országgyűlési képviselő, Varga Tamás alpolgármester és Lenkefi Zoltán, a Békéscsabai Napsugár Bábszínház igazgatója leplezte le. A művek születését bemutató film megtekintése után az érdeklődők a Vatafaka Agro-Indusztriális Sámán Szeánsszal találkozhattak a múzeumépület mögötti udvarrészén. (A szerk.)

Meddig Shakespeare, honnantól magyar – a „magyarság” és „magyarítás” eszközei és lehetőségei Shakespeare darabjaiban¹

„Dánia börtön” – mondja Hamlet Rosencrantz-nak és Guildensternnek (II.2); „A szép Verona tárul elénk” – olvassuk a *Rómeó és Júlia* prológusában; „Változott-e valami Skóciában?” – kérdezi reménykedve Macduff Rosstól (IV.3). Shakespeare szinte összes művét gondosan földrajzi határok közé telepíti, és mélyebbre is ás, kulturális hátteret is biztosítva a meggyőzőbb hatásért. Gyakran sztereotípiákból táplálkozva teszi ezt, mint például a *Hamlet* esetében, ahol a dánok iszákos természete lesz többször visszatérő elem;² A *Rómeó és Júlia* olasz városainak, törvényeinek és katolikus berendezkedésének megjelenítése is sajátosan „olaszos” ízt adhatott a darabnak; a *Macbeth*-ben pedig az angolok számára is hírhedten zord táj és időjárás,³ és a hasonlóan zord és barbár katonai attitűd kerül középpontba, és teszi a művet valóban több szempontból is „skót darabbá”.

Ugyanakkor Shakespeare művei, noha felviláglantanak egy-egy nemzeti és kulturális jellegzetességet, ezt ritkán teszik következetesen, és leginkább abban rejlik az erejük, hogy minden (angol és egyéb) nemzeti jelleget felülír a minden embert minden térben és időben érintő kérdések feszegetése: a hatalom, a szerelem, a gyűlölet, a bosszú, a felnőtté válás, a családi kötelek feszülése, szakadása, és még más, szinte végtelen, valóban és minden szempontból *univerzális* emberi probléma megjelenik Shakespeare színpadán.

Ez az univerzalitás viszont azt is lehetővé teszi, hogy ahány nemzet, annyiféle kultúra itassa át a shakespeare-i világot, és írja felül akár a korábbi (angol, dán, olasz, skót...) nemzeti jelleget a saját, éppen aktuális nemzeti kérdéseivel, és így az általánost a partikuláris, az ismeretlent az ismerős felé terelje a színpadi

- 1 A dolgozat alapkérdését a 2021-es gyulai Shakespeare Fesztivál témája – Shakespeare, amikor magyar – hívta elő.
- 2 A dánok megítéléséről és a részegeskedés pejoratív ábrázolásáról, valamint Hamlet önmeghatározásáról ezzel szemben bővebben olvashatunk John E. Curran könyvében: *Hamlet, Protestantism, and the Mourning of Contingency: Not to be*; Ashgate, 2006., 57-60., valamint a „northern identity” és a hozzá kapcsolódó sztereotípiák részletezését találhatjuk Mary Floyd-Wilson *English Mettle* című írásában. In: Gail Kern Paster, Katherine Rowe, Mary Floyd-Wilson (szerk.): *Reading the Early Modern Passions: Essays in the Cultural History of Emotion*. University of Pennsylvania Press, 2004., 140-143.
- 3 Ld. erről bővebben Sophie Chiari könyvét, melyben szinte mindvégig hasonlítás alapként tárgyalja Shakespeare egyéb darabjainak vizsgálatakor a „nyugtalanító meteorológiai jelenségeket” (*disquieting meteorological phenomena*; 56.) és ezek szerepét és a hozzájuk kapcsolódó hiedelmeket a *Macbeth*-ben és a kora modern Skóciában és Angliában (238.). Sophie Chiari: *Shakespeare’s Representation of Weather, Climate and Environment – The Early Modern „Fated Sky”*. Edinburgh University Press, 2019.

feldolgozásokban. A közönség ugyanis egyrészt univerzálisan *emberi*, másrészt azonban egy adott földrajzi-időbeli és társadalmi-kulturális koordináta-rendszerben szemléli és értelmezi a darabokat, és a darabok *berántása* ebbe a sajátos, partikuláris koordináta-rendszerbe személyesebbé és így megközelíthetőbbé teheti az előadásokat.

Természetes, hogy bármilyen színpadra állítás alakítani fog a Shakespeare-darabon, át fogja formálni azt a rendező, a dramaturg, a társulat, a színház akarata, és a közönség értelmezése. A „megtől-meddig tart a mű”, mikortól *más* már egy darab kérdése régóta feszíti a kutatókat, és az adaptációelméletek és -kutatás alapkérdései közé tartozik, hogy milyen faktorok tesznek egy művet *új* művé, eredetivé, a szónak abban az értelmében, hogy olyan mértékű újítást és *másságot* tartalmaz az eredetszövegével szemben, hogy már saját szerzőjének neve fémjelzi, saját kánoni pozíciója lehet, és ezáltal önálló életre kelhet új és újabb színpadi változatok formájában is. A jog igyekszik ezt a folyamatot tisztába tenni, de – noha szigorú és egyértelműnek tűnő szabályokat fogalmaz meg – végső soron mégiscsak az a helyzet, hogy minden származékos alkotás esetében az adott darab/előadás, sőt az adott befogadó közönség fogja eldönteni, hogy *új* mű született-e, vagy egy újabb átdolgozás.

„[Az] átdolgozás útján létrejött mű egyúttal tartalmazza az eredeti alkotó és az átdolgozó személyiségi jegyeit”,⁴ írja Gyertyánffy Péter, de – noha értjük, érteni véljük, hogy ez valóban így van – mégis gondot okoz az átdolgozások, adaptációk, feldolgozások eredetiségének, újdonságának megítélésében, hogy a művészetben, irodalomban nem mérhető patikamérlegesen sem a személyiségi jegyek minősége, sem azok mennyisége. Sági Edit alapos és körültekintő írásaiban⁵ felhívja a figyelmet arra, hogy „[a] kulturális alkotások és az azokat előállító

kulturális tevékenység nem csupán arra szolgálnak, hogy a társadalom tagjainak mindennapjait és kulturális életét színesítse, hanem az adott ország kulturális örökségének gyarapításában is nagy szerepük van”⁶ – így érthető, hogy természetes törekvés lesz az is, hogy a Shakespeare-műveket is *kisajátítsuk*, és a magyar kulturális örökség beleszövésével, annak darabokba alkalmazásával az immár közkinccnek számító, a jogi vitákat tehát kényelmesen elkerülő Shakespeare-szövegeket is saját kulturális örökségünk kincsevé tegyük. De meddig lehet azt mondani, hogy a darab még Shakespeare, de már sajátosan magyar is?

Ha a megtől meddig kérdését határozottabban összekötjük a magyarság, magyar nemzeti jelleg megjelenítésének problémájával, ugyanígy felmerülhet, hogy mennyi, milyen mértékű változtatás, magyarítás, magyarosítás alkalmazásával marad *még-Shakespeare* egy előadás, és milyen magyaros innováció billenti ki a nézőt a komfortzónájából. Ennek a kérdésnek természetesen az alapköve a nyelv és a fordítás, hiszen jogos érv, hogy a magyarra átültetett szöveg maga már egy *új* származékos mű – amelynek, érdekes módon, szerzőjét, Shakespeare-t (immár közkinccsként) nem, de fordítóját (Nádasdyt, Varrót, Kállayt, Mészölyt...) igenis védik (magyar) jogok... A fordító kreativitása meddig mehet el? Meddig magyaríthat az angol szöveg rovására? Hiszen, ahogy Sági Edit fogalmaz, „a színművek fordításával kapcsolatban az egyik leglényegesebb vita az, hogy vajon egy színmű fordítása esetén az képezze-e a fő irányvonalat, hogy megőrizzük az eredeti szöveg karakterét, egzotikumát, vagy pedig a fordítónak az adott nyelv jellegzetességeit a célnyelvre és a »célkultúrára« kell átültetnie.”⁷ Ideális esetben olyan fordítás születik, amely kellőképpen érthető és befogadható a célnyelvi közönség számára, de mégis, mind formai, mind jelentéstani szempontból hűségesen kö-

4 Gyertyánffy Péter: Vagyon jogok. In: Gyertyánffy Péter (szerk.): A szerzői jogi törvény magyarázata. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2000. 164.

5 Sági Edit: Átdolgozás vagy nem átdolgozás: ez itt a kérdés. Az átdolgozás jogának érvényesülése a színpadon. In: Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 2018., és A színpadi művek szerzői joga. Patrocinium, 2019.

6 Sági 2019., 32.

7 Sági 2019., 209.

veti a forrásszöveget. Kúnos László nagyszerűen fogalmaz ezzel kapcsolatban: „...a fordító a szerző képviselője, a szerző meghatalmazottja, a művében jelen levő szerző »szolgája«. Az a feladata, hogy anyanyelvén a lehető leghűségesebben (leghitelesebben, -árnyaltabban, -gazdagabban stb.) reprodukálja a művet, és nem az, hogy a rendező vagy a színház esetleges értelmezési vagy adaptálási igényeit kielégítse. Ez a dramaturg és a rendező dolga, akik a mű megjelenítésével a közönséget, a divatot, az elméletet, koncepciót szolgálják.”⁸

A jó fordítás tehát – bár *magyarságához* kétség sem fér – egyszerre hű szolgája az eredet-szövegnek is, és a nyelvnek, kultúrának is, amelyen megszólaltatni hivatott ezt a művet. És az sem mindegy, hogy kanonizált, kiadott/megjelent fordításról van-e szó, vagy egy színpadi feldolgozás épp aktuális és aktualizált szöveggel. Ha például Nádasy Ádám *Ahogy tetszik*-fordítását összevetjük Závada Péter szöveggel, amely a Katona József Színház 2016-os előadása számára készült, tapintható a két megközelítés közötti különbség. Borotva (Touchstone) az első felvonás második jelenetében Nádasy fordításában így érvel: „Egy lovag a múltkor a becsületére esküdött, hogy a fasírt finom volt, és a becsületére esküdött, hogy a mustár rossz. Na most én állítom, hogy a fasírt volt rossz és a mustár finom – mégse mondom, hogy a lovag hamisan esküdött.” Ez az étel-érvelés Shakespeare-nél *pancake*, de ezt palacsintának fordítani biztosan megzavarná a magyar értelmezőt. A fasírt viszont, amely tipikusan magyar, és sokan mustárral eszik, nem okoz kulturális fennakadást. Nádasy tehát magyarít, és ugyanakkor Shakespeare sem lett kevesebb. Závada viszont „vegán pumpkin latte” fordítást választ – azaz egy mai fiatalokat behúzó, Starbucks-kultúra-kritikát von be a szövegbe, ami a budapesti közönségnek működhet: de a megoldásról üvölt, hogy nem „shakespeare-i” szöveghűség, hanem popkulturális adaptáció a célja. Pik-

li Natália éppen ennek a fordítási vitának a kapcsán a következőképp összegzi a jelenséget: „a színház – akár csak Shakespeare idején – jogosult azt tenni a szöveggel, amire az adott előadásnak szüksége van, és a szöveggel készítőket kezét nem köti az, amit a könyvkiadásba is kerülő fordítások alkotóit (például Nádasy Ádámét) igen: azaz hogy olyan szöveget alkossanak, mely minél hívebb az eredetihez, miközben érthető és élvezhető marad bármilyen magyar nyelvű közönség számára.”⁹

A nyelven kívül azonban számos más módon is magyarítható egy darab vagy egy darabból készült előadás. Magyarra, magyarossá, „nemzeti” jellegűvé válhat egy darab, ha csak a szimbólumok, motívumok szintjén emelünk be valami tipikusan magyar jelenséget a műbe; vagy akkor is, ha ikonikus magyar szövegeket, zenét, képzőművészeti alkotást szövkünk bele; vagy ha kiszakítva a hagyományos színpadi közegből egy sajátosan magyar helyszínen adják elő; és akár akkor is, ha olyan éppen aktuális eseményeket, jelenségeket idéztetünk meg a szöveggel, amelyek tipikusan a mai magyar közélet és közbeszéd tárgyait képezik.

Az egyik legérdekesebb magyarítás a magyar szimbolika, magyar történelmi és kulturális örökség beleszövése egy alapvetően – szövegszinten – shakespeare-i darabba. Mi történik például akkor, ha Skócia királyainak a magyar Szent Korona lesz a fején? Ha Macbeth a magyar korona körül szövi gyilkos ármányát Lady Macbeth-tel, és a magyar korona, az ikonikus ferde kereszttel, az előadásban a hatalom központi jelképévé válik? Ez mozgatja az Örkény Színház 2019-ben bemutatott *Macbeth*-jét, ahol a hatalomra éhes Lady és Macbeth előbb mint múzeumi teremőrök mutatják be a koronát (műtárgyat a vitrinben), de később, darab a darabban, mindvégig tudatosan meta-színházi keretek között, előadják a *Macbeth*-et, amelyben ugyanez a korona, a magyar korona tökéletes mása lesz a hatalom abszolút szimbóluma.

8 Kúnos László: Két úr szolgája: szabad-e az ördögöt Istennek fordítani. In: Színház, 1998. augusztus; 28.

9 Pikli Natália: Shakespeare leporolva: Beszélgetés Závada Péterrel színházi Shakespeare-átírásokról. PRAE, 2018. <https://www.prae.hu/article/10624-shakespeare-leporolva/>

Borsi-Balogh Máté (*Macbeth*); Fotó: Horváth Judit, Örkény Színház

Olyannyira, hogy az előadás a *magyar korona köré* szerveződik, a magyar korona lesz a hatalmi vágy tárgya. Történik mindez úgy, hogy a darab szövege és a cselekmény drasztikusan nem változik meg, nem nevezik át a szereplőket magyar királyokká és bánokká (ami például a tizenharmadik század végén a kordivat szerint megtörtént, gondoljunk csak az elveszett Mérey-féle *Szabolcs vezérre*, amely a *Lear király* fordítása lehetett¹⁰), de még a helyszín is a sötét Skócia marad, és Macbeth Glamis és Cawdor thánja, majd Skócia királya lesz: de a magyar koronával a fején. Óhatatlanul is erős áthallás, átjátszás ez, átírása, ha úgy tetszik, a koramodern *Macbeth*nek – és a tehetséges, ambiciózus, a hatalom kísértésében megbomló skót nemesnek – egy baljós, nagyon is magyar jelenbe.

Ugyanilyen ismert, de nem történelmi, hanem népmesei motívum a *só*, amelyet a *Lear király*ban gyökeredző darabjában jelenít meg Enyedi Éva. A Miskolci Nemzeti Színházban 2018-ban bemutatott *Lear halála* című darab kulcsjelenete lesz, amikor a színpadra helyeztet

cintányérra peregni kezd fentről a tiszta, fehér só, megidézve a magyar népmesei királyt, aki ugyanúgy szeretettesszettel akarta mérni a mérhetlent, és hozott hibás döntést haragjában, mint Lear – és ezzel az utalással Lear *a miénk*, magyar nézőké lesz, akit gyerekkorunk óta ismerünk. Még egy sajátosan magyaros jelenet van a darabban, egy egészen más kulturális szinten, amely *A só* című mese travesztiájaként is olvasható: a színészek egy ponton a kereskedelmi tévécsatornákon a kétezres évek elején jellegzetes kibeszélős vendégeivé válnak, a *Mónika show* sajátos világával mosva össze a shakespeare-i történetet, és ezáltal a közönséget a színházból tudatosan a silány bulvár szintjére húzzák le. Enyedi darabja már szöveg- és cselekményszinten is elszakad Shakespeare-től, hiszen a *Lear halála* már nem egyszerűen átdolgozás, hanem új mű,¹¹ amely a Bolond és Lear kapcsolatából kiindulva és azt kitérítve a veszteség anatómiáját tárja elénk, egyfolytában szemmel tartva és problematizálva a szövegek közötti áttűnést, átmenetet; ahogy Almási

10 Lásd erről bővebben Kiss Zsuzsánna: A magyar Lear király szöveg- és színpadtörténete I. In: Látó, 1997. február, VIII. évfolyam, 2. szám, 57–80.; illetve a Lear egyéb magyarításairól a szintén Kiss Zsuzsánna által szerkesztett *Lear király* (Reciti, 2016.) című szövegkiadás bevezetőjében.

11 Enyedi darabja rávilágít egyébként a jogi definíciók értelmezési nehézségeire is, nehéz eldönteni itt is, hogy pl. a jogi esetekben megállapított négy alapvető átdolgozási szint közül (Sápi 2018: 192.) melyik szint lenne megfelelő erre az esetre: a hármas („szerzői jogi értelemben vett átdolgozáshoz, amikor az eredeti mű alapulvételének következtében egy új, önálló, egyéni, eredeti jelleggel bíró alkotás jön létre, azonban az továbbra is magán viseli az eredeti mű fő vonásait”) vagy a négyes szint („a felhasználó teljes mértékben eltávolodik az eredeti alkotástól, és azt csak ihletet, ötletet adó forrásként használja fel”). Nem tisztázott ugyanis, mik az eredetszöveg (Lear király) „fő vonásai”; vagy hogy pl. a szó szerinti idézés, parafrázis csak „ihlet”-e.

Zsolt fogalmaz: „az áttűnések minden szinten (szöveg – vendégszöveg, két színész – rengeteg szerep, helyszínek – minimális támpontok az azonosításhoz, geometrikus – kaotikus díszlet, valóság – közvetítettség relációjában) azt a rémisztő tételt támasztják alá, hogy minden átmeneti, csak a halál biztos.”¹²

Szintén markáns átdolgozás az Örkény Színház díjnyertes előadása¹³, amely Závada Péter „nem szövegközpontú”¹⁴ átírata, és amelyről Bodó Viktor rendező az előadáshoz elérhető műsorfüzetben a következőket írja: „[e]lőadásunk egyik célja, hogy egy nagyrebecsült klasszikus újra-, át-, feldolgozásán keresztül megragadjuk a mai magyar valóság[ot]...”¹⁵ Az alkotók több helyen is markánsan kiemelik, hogy ez az előadás a „mai Magyarországon” játszódik, és a helyszíne a hetedik kerület, egy létező Kertész utcai autómóso ihlette a színpadképet, és a két család tagjai a hetedik kerület lakói („vállalkozók, helyi tisztségviselők, rendőrök, piti gengszterek”), a nyelv, amelyen beszélnek, nem Shakespeare költői nyelve, hanem „az utca nyelve, a hétköznapiaké, melyben, mint romos házfalon a repkény, burjánzik az ad hoc poézis” – ahogy a szövegíró, Závada Péter fogalmaz.¹⁶ A fiatalok sem „csillagoktól-űzött hű szerelmesek”,¹⁷ hanem lázadó, énkérés és önzés közt lavírozó ifjak, akik felforgatják minden várakozásunkat és elvárásunkat a shakespeare-i tragédiával szemben. Az előadás tehát nemcsak izgalmas szövegátírat, színpadi adaptáció, hanem igazi „mai magyarítás” is: személyek, szöveg, cselekmény és hely szintjén is.

A Kertész utca mint helyszín teljesen aláássa az emelkedett, nemesi Verona alapjait (kicsit hasonlóan Baz Luhrmann *Romeo+Juliet* című filmjéhez), hiszen a helyszín meghatáro-

zó irányt szab a darab értelmezéséhez. A Kertész utca lehúzza, mindennapivá és egyszersmind alparibbá teszi a shakespeare-i valóságot. Hasonló átértelmező/magyarító funkciója figyelhető meg a térnek egy jóval korábbi, és alapvetően szöveg- és cselekményhű *Hamlet* előadásnak is: a Nyugati pályaudvar volt a helyszíne Viktor Ioan Frunză *Hamletjének*, 2003-ban. Bár itt az előadás nem drasztikus „újra-, át-, feldolgozás”, mint Bodó/Závada és Enyedi esetében, mégis egyértelmű, hogy a pályaudvar, és éppen ez a pályaudvar és annak legszebb *váróterme* nagyon is határozottan és aktuálisan magyar szemszögből képes újraértelmezni a dán királyfi történetét. A hangsúly a családi drámáról, a bosszúról, az egyén felelősségéről áttevődik az *átmenetre*, a döntésre, a céltudatos indulás és soha-meg-nem-érkezés problémájára. Nemcsak azért, mert egy pályaudvar önmagában is az átmenet, az úton levés helye, hanem – és számunkra ez az igazán érdekes – azért is, mert a Nyugati önmagában a rendszerváltás előtti magyar elvágás szimbóluma is, már nevében megtestesítette a helyet, kultúrát *ahová-nem-mehetünk*, ahová *nem-tartozunk* – de ahová vágytunk és tartozni szerettünk volna. Ez a *Hamlet* így képes volt a szöveghűséggel és a shakespeare-i cselekmény megtartásával *együtt is* kiközökenteni a nézőt az általános, univerzális érvényű jelentésrétegek síkjáról, és a sajátosan magyar és közép-európai helyzetre, állapotra reflektálni az előadás-sal.¹⁸

A sajátos magyar helyzet és állapot, egy adott idő jellegzetes társadalmi, politikai jelenségei szintén beleszőhetők az előadásokba, megjeleníthetők a Shakespeare-darabokban – van, hogy elég csak mozdulatot, hanghor-

12 Almási Zsolt: A halál geometriája. In: Prae, 2019. <https://www.prae.hu/article/10829-a-halal-geometriaja/>

13 A Színházi Kritikusok Céhe tagjainak szavazatai alapján a Kertész utcai Shaxpeare-móso kapta a legjobb előadás díját a rendhagyó 2021-es díjátadón.

14 <https://iram.orkenyszinhaz.hu/kertesz-utcai-zavada/>

15 <https://iram.orkenyszinhaz.hu/kertesz-utcai-musorfuzet/> Bodó már az előadás definíciójával (újra-, át-, feldolgozás) mintha aláásna minden olyan törekvést, amely skatulyába tudná zárni (jogi vagy irodalomelméleti szempontból), definiálni akarná, mi fog zajlani a színpadon.

16 <https://iram.orkenyszinhaz.hu/kertesz-utcai-zavada/>

17 A darab prologusából Nádasy Ádám fordítása.

18 Ld. erről részletesen Schandl Veronika: Stars with trains of fire: Victor Ian Frunza's Hamlet in the Western Railway Station of Budapest. In: Rouse, Andrew C; Szamosi, Gertrúd; Vö, Gabriella (szerk.) *CrossSections Volume 2: Selected Papers in Literature and Culture from the 9th HUSSE Conference*. Pécs, 2010, 67–73.

dozást vagy díszletet, képet alkalmazni ehhez, de hatásos a szövegbetoldás módszere is, és ezek mindegyikére plasztikus példát is találunk az elmúlt évek, évtizedek magyar Shakespeare-előadásáiban. Ha csak a látványvilágot nézzük például, egészen egyértelmű politikai utalásként is értelmezhető Bagossy László Örkény Színházban bemutatott *Hamletjében* (2014) a stadionlelátó, amely minden jelenetben látható, minden szereplő ezen a lelátón játszik, és amely a magyarországi stadionépítésekre éppolyan erős utalás, mint a futball helyzetére és a futballdrukkerek körüli botrányokra magyarországi és világviszonylatban is. De ugyanilyen politikai utalásként értelmezhető a Nemzeti Színház *Othellójában*, amikor Kiss Csaba rendező és Kulcsár Edit dramaturg épp azt a pár sort vágják ki a darabból (II.3. 363–365. sor), amely Othello megkereszteléséről szól, ezzel együtt viszont Desdemona első megjelenésekor az a bizonyos híres kendő, minden bajok forrása, hidzsábszerűen van a fejére kötve, ruházata, viselete egyértelműen célzás a keresztény hit elhagyására és az Othel-

lo (feltételezett) iszlám hitére való áttérésre.¹⁹ A vallási feszültségek visszafordítása, az iszlám hódítása mindenképpen a magyarországi migrációs válság és az e körüli aggodalmak, hisztériává és propagandává torzuló értelmezések felé billenti a nézői tudatot, Othello mássága már nemcsak a borszíne és kultúrája lesz, de a vallása is – amit pedig Shakespeare fontosnak érzett áthidalni a mór megkeresztelésével. Ugyanebbe az előadásba egyébként egy másik, szintén társadalmi feszültségeket is generáló réteg is bekerül, mégpedig a ciprusi cigányok (nagyon is magyarországi cigánynak tűnő) zenei (egy magyar nyelvű cigány népdalt énekelnek közösen, ceglédi kannával adva hozzá a ritmust) és népművészeti kultúrájának beleszővésével, és ehhez kapcsolódva Jago cigányságából fakadó kivülállóságával.

Ez utóbbi egy újabb érzékeny, nagyon is magyarországi és nagyon is mai problémát von be az előadásba, de – csakúgy, mint Othello vallása esetében – az, hogy Jago cigány származású lehet, és ebből is eredeztethető Othello elleni

Horváth Lajos Ottó (*Othello*) és Farkas Dénes (*Jago*); Fotó: Nemzeti Színház

¹⁹ Az előadásról és a benne megjelenő kisebbségek és vallások körüli feszültségekről korábban írtam már bővebben a Prae.hu számára írt kritikában, Fekete, fehér, igen – nem címmel. <https://www.prae.hu/article/10794-fekete-feher-igen-nem/>

gyűlölete, megint csak markánsan aláassa a shakespeare-i szöveget és dramaturgiát.

A szövegbeszúrással „magyarító” előadások közül az egyik legérdekesebb példa lehet Szikszai Rémusz *Macbeth*-rendezése, amelyben Duncan, a skót király beszédébe sző bele Szikszai néhány sort – de ez a néhány sor, valamint a színész (Kardos Róbert) gesztusai, hanglejtése is egyértelműen utalnak a mai magyar politikai vezetés kommunikációjára, üzeneteire, propagandisztikus törekvéseire. Ahogy Almási Zsolt részletezi egy cikkében,²⁰ a beszéd három alappilléren nyugszik: a vallási nyelvhasználaton, a hazafias futamokon, illetve a megkérdőjelezhetetlen, abszolút hatalom gyakorlásának retorikáján. Almási megállapítja, hogy a betoldás által egyértelműbbé válik az utalás az Orbán-kormány politikai diszkurzusára, és a beszéd a magyar politikai életre jellemző alapvető retorikai gyakorlatra is élénk reflexió lesz. Felerősíti továbbá a *Macbeth* azon olvasatát, mely szerint Macbeth ambíciói, hatalomvágya jogos, illetve megteremti Duncan alakjában azt a vezetőt, aki ugyanazzal az elmentmondást nem tűrő hatalommal uralkodik, amilyenbe Macbeth uralma torzul, és ezzel a magyar jelenre való cinkos kipillantással mégis a hatalom univerzális, mindannyiunkat befolyásoló természetét állítja a középpontba. Hogy ezek a változtatások, magyarítások mennyiben ássák alá, destabilizálják a shakespeare-i szöve-

get, valószínűleg minden előadás esetében, sőt talán nézőnként is más. Az üdvös megközelítés talán itt is az, mint az adaptációkutatásnál általában is: az összehasonlítás, összevetés ösztönös folyamatát nem szabad, hogy a hűségkritika (fidelity criticism) határozza meg. Nem *jobb* vagy *rosszabb, több* vagy *kevésőbb* egy olyan előadás, amely hű a Shakespeare-szöveghez és -dramaturgiához, vagy egy olyan, amely merészebb, hangsúlyosabb változtatásokat eszközöl, aktualizál, magyar(os)ít akár. Inkább itt is azt a kettős gesztust kell keresni és vezérelvként elfogadni, amely az adaptációk és átiratok, de akár egészen „hű” átdolgozások, színpadi feldolgozások sajátja is. Ahogy Lynne Bradley fogalmaz, minden adaptált mű „egyszerre működik együtt és utasítja el a forrás szerzőjét, amivel megerősíti, hogy az eredeti jelentés vagy visszavonhatatlanul elveszett számunkra, vagy többé már nem vállalható. Egyszerre nosztalgikus és ellenálló impulzusokat alkalmaz [...] elismeri, hogy tartozunk Shakespeare-nek, de anélkül, hogy ezzel származékaivá válnánk, vagy modern véleményünket, meggyőződéseinket kompromittálnánk.”²¹ Így a mettől meddig Shakespeare gondolata nem értékítéletként, hanem a nézői élmény izgalmaként ezzel a kettős – dekonstruáló és rekonstruáló, aláásó és újjáépítő – gesztussal életben tartja a shakespeare-i, tehát mindig új, mindig személyes – és mégis mindig univerzális színházat.

20 Almási Zsolt: Textuality, Heritage, and Identity in Hungary – Contexts for the Interpretation of Szikszai’s Insertion in *Macbeth* (2018). In *Theatralia*, 2021., vol. 24., Special Issue, 222–238.

21 Lynne Bradley: *Adapting King Lear for the Stage*. Ashgate, 2010, 7. (Az én fordításom, F. A.)

Rómeó és Júlia, amikor magyar: színpad, tanterem, könyvek és fordítások

A *Rómeó és Júlia* a mai Shakespeare-tudomány legfrissebb és legmegbízhatóbb adatai szerint valamikor 1595-ben íródhatott, és még ebben az évben vagy 1596 elején mutathatták be először a Lordkamarás Emberei egy londoni közszínházban, valószínűleg a Theatre (Színház) nevűben, London északi külvárosában, majd 1597–99 között a szomszédságában álló Curtainben (Függöny) játszották, végül 1599-től a Globe Színházban. Bár népszerű darab volt, senki sem sejtette akkor, hogy mekkora karriert fog befutni ez az Arthur Brooke 1562-es verséből és különböző novellagyűjteményekből jól ismert történet,¹ még maga Shakespeare és társulata sem, hiszen a színházak 1642-es bezárásáig inkább Hamlet és Falstaff alakja vált ikonikussá, rájuk utaltak a legtöbbször különböző korabeli írásokban. Az elmúlt évszázadok alatt azonban Rómeó és Júlia története túlnőtt önmagán, és (bármilyen) szerelmi tragédia ikonikus, jól felismerhető modelljévé vált világszerte. A magyar kulturális emlékezetben azonban a mai, más Shakespeare-darabokat elsöprő népszerűsége és ismertsége nem azonnal alakult ki, hanem inkább a XX. század második felének, a színháznak és oktatási változásoknak a terméke. Érdemes tehát ennek a ténynek a nyomába

eredni, és nagy vonalakban áttekinteni, mi lehetett ennek az oka, milyen kérdéseket vet fel a *Rómeó és Júlia*, amikor magyar.²

Jelen tanulmány röviden megpróbálja áttekinteni, hogy a színház, az oktatás, a könyvkiadás, a fordítások hogyan járultak hozzá ahhoz, hogy a két veronai fiatal szinte a magyar panteon része lett napjainkra, mint azt az ERSTE Bank 2008-as reklámjában is láthattuk, ahol Rómeó és Júlia Mátyás király, Ludas Matyi és Toldi Miklós társaságában jelenik meg. Ugyan Mozart és Columbus is megérkezik kölcsönkérelmével a banki ügyintézőhöz, a két szerelmes, „friss házas” fiatal valahogy inkább érződik magunkénak. Öltözetük a 19. századi magyar színházi hagyományban kialakult romantizált reneszánsz idézi meg, azonnali felismerhetőségük általános ikonikus státuszukat, és természetesen a magyar banki alkalmazott azonnal fokozott szimpátiával fordul feléjük.³ A dráma ikonikus státuszát és a magyar Shakespeare-kultusz⁴ továbbélő örökségét jól mutatja az a *Twilight*-sorozatra emlékeztető, a „Vörös pöttyös könyvek” sorozatban napvilágot látott könyv is, mely először 2009-ben jelent meg, majd azóta újra kiadták többször is (Szeged, Könyvmolyképző Kiadó). Már a címlap romantizálása is

1 Adatok: British Drama 1533–1642. A Catalogue. vol. 1–9. szerk. Martin Wiggins, Catherine Richardson. Oxford: Oxford University Press, 2011–2018. Vol. 3. „1595. No. 987. Romeo and Juliet (extant)”. William Shakespeare, Romeo and Juliet. Arden Shakespeare Second Series, szerk. Brian Gibbons, London–New York, Routledge, 1993. Gibbons írja, hogy csak 1562 és 1583 között tizenkét utalás van a történetre a korszak nyomtatott irodalmában (32).

2 A cím írásmódjában nem a Kosztolányi Dezső-féle „Romeo és Júlia” változatot használom.

3 Megtekinthető: <https://www.youtube.com/watch?v=GPKVHxEkbhg>, letöltés: 2021. október 29.

4 Lásd részletesen: Péter Dávidházi, „Isten másodszülettte”. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza. Budapest, Gondolat, 1989.

figyelemreméltó a rózsza és kard motívummal, azonban a hátlapon megjelenő fülszöveg talán legszebb példája a mára már talán kevésbé jellemző kritikátlan és túlzó kultikus hozzáállásnak – persze jól felfogott reklámérdekből:

William Shakespeare: Rómeó és Júlia. Különleges kiadvány! Shakespeare örökzöld szerelmi krónikája két zseniális magyar, *Mészöly Dezső* és *Kosztolányi Dezső* fordításában. Mára mindkét változat klasszikussá nemesedett. Tégged melyik varázsol el inkább? Válassz szabadon! [itt két idézet következik a két fordításból] Voltál már szerelmes? Leszel még szerelmes? Akkor Neked szól. De vigyázz, akárcsak az igazi szerelem, ez a könyv sem „könnyű préda” – apránként adja magát! Ám alkonyattól hajnalhasadtáig megfejtheted a titkát. Nyisd ki a szíved. „Hisz még van remény, vakmerő a vágy.” Tízennégy éves kortól ajánljuk!

Míg dicsérendő és mind az olvasók, mind az oktatás számára rendkívül hasznos vállalkozás két fordítás egymás mellé helyezése egy kötetben, a romantikus túlzásokban hemzsegő fülszöveg⁵ arról is tanúskodik, milyen fontos részévé vált a *Rómeó és Júlia* a magyar kulturális emlékezetnek. Bár pont a célközönségnek, a fiatal (Júliával egykorú) olvasónak nem nyújt más fogódzót, mint hogy ezt a művet imádni kell. Ennél körültekintőbben célozza meg a fiatal olvasókat a nemrég megjelent „Regényes Shakespeare” sorozat első kötete, melyben egy romantikus komédia és egy romantikus tragédia kerül egymás mellé: *A makrancos hölgy* Gimesi Dóra átíratában és a *Rómeó és Júlia* Jeli Viktória tollából.⁶ A kötet célja, hogy az úgy-

nevezett „young adult” regényeken edződött olvasókat ilyen típusú prózai, regényes átírásokkal vezesse az eredeti Shakespeare-művek felé. Ha a könyvkiadási számokat néznénk, a *Rómeó* mellett a *Hamlet* és a *Szentivánéji álmom* tűnik a legnépszerűbbnek, azaz a legtöbbször és legtöbb formában kiadott Shakespeare-drámának. Mindez persze nem független a színház és a közoktatás világától, mint azt látni fogjuk.

A magyarországi színpadokon a XVIII. század vége óta jelen volt a *Rómeó és Júlia* valamilyen formában, azonban első jelentős magyar nyelvű előadása csak 1844. április 17-én volt a Nemzeti Színházban, Gondol Dániel fordításában.⁷ Fontos azonban megjegyezni, hogy míg a korabeli színészek közül a drámát többen választották jutalomjátéknak (például Somló Sándor 1882-ben Debrecenben), és Lendvay Mártontól Beregi Oszkárig megörökítették híres Rómeó-színészeket kosztümben, igazából nem ez volt a legtöbbet játszott és legismertebb, legikonikusabb Shakespeare-dráma. Inkább egy a népszerűek között, hiszen gyakoriságban megelőzte a *Macbeth*, a *III. Richárd*, a *Lear király*, sőt időnként *A velencei kalmár* is. Az 1930-as, 1940-es évekre már jócskán megnőtt színpadi népszerűsége, melyben szerepet játszott az ünnepelt költő, Kosztolányi Dezső friss fordítása is, de igazából a II. világháború után lett a magyar színpadok kedvence. Szabó Attila számai jól jelzik, hogy 1950-től kezdődően csak a *Szentivánéji álmom* előzi meg a bemutatók számát tekintve – ez nem csoda, a komédiák mindig népszerűbbek, mint a tragédiák –, de a *Rómeó és Júlia* maga mögé utasította a *Hamletet* is a 2019-ig terjedő időszakban, összesen 95 magyar nyelvű produkcióban (bele-

5 Margócsy István kiemeli a XIX. századi romantikus-kultikus gondolkodásra jellemző varázs- és virágmetaforikát, mely legfőképpen a szövegek „preambulumában”, azaz a kísérő szövegekben (mint az idézett fülszöveg) jelenik meg. Margócsy István, „...Egi és földi virágzás tükre...”. Tanulmányok a magyar irodalmi kultuszokról. Budapest, Holnap Kiadó, 2007. 48–49.

6 Gimesi Dóra–Jeli Viktória–William Shakespeare, Makrancos Kata. Rómeó és Júlia. Regényes Shakespeare. Budapest, Pagony Kiadó, 2021.

7 Hofer Miklós, Kerényi Ferenc, Magyar Bálint, Mályuszné Császár Edit, Székely György, Vámos László, A Nemzeti Színház 150 éve. Budapest, Gondolat, 1987. 225. Molnár László esszéje a századelőn így fogalmaz: „Romeo és Juliának már 1799-ből maradt fel színlapja, de ez a Romeo és Júlia silány plágium, kontár német átdolgozás még kontárabbal fordítva magyarra Kun Szabó Sándor uram által. Az első Romeo Láng Ádám volt, az első Júlia Láng Ádámné [...] A Nemzeti Színházban 1844-ben kerül először színre [...] a két főszerepet az id. Lendvay házaspár játszta.” („Magyar Shakespeare-színészek”, Shakespeare Album. A Pesti Napló előfzetőinek. Budapest, Hornyányszky Könyvnyomdája, é.n. 55–77. 68.).

számítva a határon túli előadásokat is).⁸ Csak 2021 tavaszán-kora nyarán négy friss magyar *Rómeó és Júlia*-bemutatót láthatott a közönség: a Nemzeti Színházban (r. Vidnyánszky Attila), a Pesti Magyar Színházban (r. Eperjes Károly), a kaposvári színházhallgatók előadásában a gyulai Shakespeare Fesztiválon, *Rómeó-misszió* címmel (r. Vidnyánszky Attila), és a Kolozsvári Magyar Állami Színházban, ifj. Vidnyánszky Attila rendezésében.⁹

Ha azt nézzük, mi vezetett ilyen kiemelkedő népszerűséghez napjainkra, több okot is találunk: ehhez minden bizonnyal hozzájárult nemzetközi viszonylatban Franco Zeffirelli 1968-as *Rómeó és Júlia*-filmje, a *West Side Story*, majd 1995-ben a Baz Luhrmann-féle modernizált *Rómeó+Júlia* film népszerűsége. Azonban leginkább az ezredforduló után nőtt meg a dráma népszerűsége, nem kis részben Gérard Presgurvic 2001-es francia musical-átiratának köszönhetően, mely 2004-től a magyar színházlátogatókat is meghódította, és komoly rajongótábort hozott létre. Nem szabad elfeledkezni a magyar színházi hagyományban a világháború utáni híres Júliák és a közoktatás Shakespeare-képének szerepéről sem. Ma már nehéz elképzelni, hogy a *Rómeó és Júlia* nem volt mindig kötelező olvasmány az irodalomórákon, pedig ez aránylag új fejlemény.

Csepreghy Henrik az elmúlt fél évszázad irodalomtankönyveiben tekintette át a közvetített (és érettségi tétel-jellege miatt „elvárt”) Shakespeare-képet 2009-es tanulmányában, akárcsak Gombár Zsófia, míg jómagam a 2000–2010 közti évekre fókuszálva végeztem hasonló

kutatásokat.¹⁰ Összegezve ezen kutatások eredményeit, elmondhatjuk, hogy míg Shakespeare mint alkotó a XIX. század óta szerepel az irodalmi tananyagban, Beöthy Zsolt 1885-ös, a középiskolákban sokszor tankönyvként használt *A tragikumja* óta, nem mindig volt elvárás egy-egy adott mű alapos elemzése. Sokáig csak drámaszöveg nélküli rövid világirodalmi kitekintésekben merült fel Shakespeare neve (pl. Prónay Antalnak a két világháború közt használt tankönyvében), vagy rövid szemelvényekben jelentek meg maguk a drámák (még az 1975-ös Kovács Lajos-féle tankönyvben is, ld. Gombár). Amikor már elvárták egy mű alapos ismeretét, ez a rendszerváltásig inkább a *Hamlet* volt, mint a *Rómeó és Júlia* (Gombár Zsófia utal is erre az 1957-es *Tananyagbeosztás*ban megjelenő kiírásra), sokszor nem függetlenül Gábor Miklós híres színházi *Hamletjéről*. Ez a *Hamlet*-központúság nemcsak a vonatkozó tanulmányok, hanem sokszor a tankönyvírók érdeklődését és ízlését is tükrözi. Még az 1978-as tankönyvreform után kiadott Szegedy-Maszák Mihály–Ritoók Zsigmond–Veres András-féle tudományosan aktualizált sorozatban is nagyobb hangsúlyt kapott a *Hamlet*: a *Rómeót* ugyan bemutatta, de hangsúlyozta szerényebb esztétikai-dramaturgiai értékét. Ez a némileg elitista attitűd érződik a 2003-as kiadású Gintli Tibor–Schein Gábor-féle tankönyvben is, mely a *Hamlet* mellől elhagyja a *Rómeót*, és a *Lear királyt* teszi mellé hasonló terjedelemben, más műveket is említve (a *Rómeó* kivételével). Igazából a rendszerváltás utáni tankönyvekben és a legelterjedtebb, már a '80-as évek óta használt

- 8 Szentiványi álom: 106, *Rómeó és Júlia*: 95, *Hamlet*: 76, *Vízkereszt*: 73. Szabó Attila: „Shakespeare és a kortárs dráma színpadi aktualitása a 20. század második felében és napjainkban” = Szabó Attila, *A valós színterei. Színház, közönség, műtelfeldolgozás*. Budapest, Prae, 2019. 53–76, 75–76. A Kádár-korszak alatti *Rómeó*-bemutatókra és az akkori Shakespeare-képre itt nem tudok kitérni, erről részletesebben lásd: Veronika Schandl, *Socialist Shakespeare Productions in Kádár-Regime Hungary. Shakespeare Behind the Iron Curtain*. Lewiston, Edwin Mellen Press, 2009.
- 9 Ugyan a Pesti Magyar Színház bemutatója még 2020. szeptember 18-án volt, de a hamar bekövetkező járványügyi lezárások miatt aránylag kevesen láthatták, ezért ezt is a lezárások utáni friss *Rómeó*khöz soroltam. Természetesen ahogy ki tudtak nyitni a színházak a lezárások után 2021 tavaszán, régebbi *Rómeó*-előadások és -adaptációk is újra műsorra kerültek, azonban itt csak a legfrissebbeket szerettem volna kiemelni, hiszen számuk még így is megdöbbentően magas egy hosszú pandémiás időszak után.
- 10 Csepreghy Henrik: „Shakespeare a magyarországi középiskolai tankönyvekben” = *Anglisztika és Amerikanisztika. Magyar kutatások az ezredfordulón*, szerk. Frank Tibor, Károly Krisztina, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2009. 117–122. Gombár Zsófia, „A *Hamlet* tanításának története a középiskolai irodalomtankönyvek tükrében az 1950-es évektől napjainkig” = *Elektronikus Könyv és Nevelés X. évf. 2008/2. sz. 19–29.* „Natalia Pikli: „Teenagers in focus – classic/popular Shakespeare? A case study of present-day Hungarian reception” = *Confrontations and Interactions. Essays on Cultural Memory*, szerk. Péter Ágnes, Vince Máté, Pikli Natália, Budapest, L'Harmattan, 2011. 235–255.

Mohácsy-féle irodalomkönyvekben vált kiemelt fontosságúvá a *Rómeó és Júlia*, és a tanárok is gyakrabban tanítják ezt a drámát évtizedek óta. Könnyebbnek, jobban befogadhatónak tartották (és tartják) ezt a tragédiát az adott 14-15 éves korosztálynak, mint a *Hamletet* (ld. kérdőíves felmérések a korábbi tanulmányomban). Ez a pedagógiai tapasztalat tükröződik az egyik legutóbbi, már az új kerettantervnek megfelelően, az Eszterházy Károly Egyetem alkotógárdája által készített *Irodalom 9.* tankönyvben, mely azt az erőteljes (bár hamis) állítást teszi, hogy Shakespeare-t „[m]a is közsímet szerelmes tragédiája, a *Romeo és Júlia* tette már saját korában népszerűvé” (120.o.). Ugyan nem ez az egyetlen állítása, melyet a Shakespeare-tudomány egyértelműen cáfol,¹¹ a *Rómeó* kiemelt helye egyértelmű: ezt tárgyalja elsőként és nagyon részletesen négy oldalon át (122-125.o.), a *Hamlet* (126-127.o.) előtt. Mindezek alapján úgy tűnik, a *Rómeó* Magyarországon az 1980-as évek után egyre növekvő népszerűsége tett szert, mely a rendszerváltás és az ezredforduló után csak fokozódott, eközben egyfajta visszacsatolásként a színházakban még több előadást inspirálva.

A színház és a Shakespeare-fordítás ügye szorosan összekapcsolódott a kezdetektől fogva, és ez megmutatkozik a *Rómeó és Júlia* magyar színháztörténetében is. Vörösmarty még 1836-ban is arról panaszkodik, hogy „[s]ajnos nincs *Rómeónk*, nincs *Learünk*, nem láthatjuk a *Velencei kalmárt*, *Hamletnek* csak árnyékát bírjuk.”¹² Kun Szabó Sándor az erősen átírt német Weisse-átdolgozást magyarította csak, és az eredeti angolból fordított *Rómeó-*

ra 1835-ig kellett várni, amikor Náray Antal tollából megszületett az első „hiteles” magyar *Rómeó és Júlia*,¹³ melyet követett Gondol Dániel 1844-es fordítása. Fontos megjegyezni, hogy ezen változatok inkább a színházak számára készült aktuális fordítások voltak, nem irodalmi igénnyel születtek. A magyar nemzeti identitás kialakításával egybefonódó „magyar Shakespeare-összes” terve, mely a pragmatikus színházi szempontokon túlmutatott, a Vörösmarty–Petőfi–Arany triáshoz fűződik (ld. Dávidházi): ennek indulásakor Petőfi Sándor ugyan magának szignózta ki a darabot, azonban 1848 márciusában kezdve a fordítást, csak négylevélnyi lett kész (az I.1. közepéig).¹⁴ A színházak tehát továbbra is a Gondol-szöveget használták, egészen a Kisfaludy Társaság Shakespeare-összesének megjelenéséig, melynek részeként 1871-ben elérhetővé lett Szász Károly magyarítása, amely szinte egyeduralkodóvá vált a színpadokon (bár néha felváltotta Zigány Árpád és Telekes Béla változata) egészen Kosztolányi Dezső 1930-as költői, ám dramaturgiailag és szóhasználatában nem mindig pontos fordításáig (érdemes megjegyezni, hogy a Diákkönyvtár sorozat még ma is sokszor előnyben részesíti a Kosztolányi-féle változatot). Mészöly Dezső 1953-as modernizált, színházilag jól használható fordítása után az új évezredben született meg Nádasdy Ádám (2002), Csányi János (2003), Varró Dániel (2006) és Jánosházy György (2010) fordítása, azaz a *Rómeó és Júlia* népszerűségének felfutása a fordítások számát is láthatóan megemelte. Sokan ezek közül azonban csak színházi szöveggé éltek-élnek, például a Varró-fordítást

11 A tankönyv állítása szerint „A vihar Shakespeare utolsó műve”, pedig ezután még három drámát írt 1612-13-ban Shakespeare együttműködve John Fletcherrel, aki fokozatosan átvette az ő drámaírói helyét a Király Emberei Társulatban (VIII. Henrik, az elveszett Cardenio, és a Két nemes rokon). Ugyanígy hamis az az állítás, hogy „legkorábbi darabjai komédiák voltak, de ezekkel nem aratott sikert”: Shakespeare legkorábbi műve a Christopher Marlowe-val együtt írt VI. Henrik királydráma első része, és a legkorábbi komédiákat (Tévedések vígjátéka, Makrancos hölgy) megelőzi nemcsak a VI. Henrik 2. és 3. része, hanem a véres bosszútragédia, a Titus Andronicus is, mely olyan népszerű volt, hogy még az 1610-es években is gyakran játszották. (Adatok: Wiggins, i.m.)

12 Idézi Maller Sándor, „Shakespeare-örökségünk” = Magyar Shakespeare-tükör. Esszék, tanulmányok, kritikák, szerk. Maller Sándor, Ruttkay Kálmán, Budapest, Gondolat, 1984. 11–54. 32.

13 Sajnos a bírálatok Balogh Páltól Toldy Ferencig kiemelték, hogy míg dicséretes az angol eredetiből való fordítás ténye, a megszületett Náray-szöveg nehézkes, darabos, inkább „elődolgozat”, mint sikeres műfordítás. Magyar Shakespeare-tükör, i.m. 89–92.

14 Ugyanígy a már nagybeteg Vörösmarty 1855-ben megígéri a Nemzeti Könyvtár kiadóinak, hogy lefordítja a *Rómeót*, de csak az első felvonás 3. jelenetéig jut, sok javítással, áthúzással, olvashatatlan sorokkal. Arany egy baráti felkérésre lefordítja a Máb-monológot 1865 februárjában.

használta elsőként a 2006-os Új Színház-i produkció (r. Alföldi Róbert), 2011-ben a Vígyszínház (r. Eszenyi Enikő), 2016-ban a debreceni Csokonai Színház (r. Szikszai Rémusz) – ennek ellenére ez a szöveg nem elérhető a nagyközönségnek.¹⁵ Ugyan Jánosházy György fordítása szabadon elérhető a *Látó* folyóirat jóvoltából a neten, egyedül Nádasy Ádám szövege jelent meg azóta többször is, nemcsak drágább, keménykötésű, de diákoknak szánt olcsóbb kiadásban is. Ma ott tartunk, hogy egy *Rómeó és Júlia*-előadás a fordítások gazdag tárházából meríthet, és persze emellett született-születik sok egyszeri színpadi átírás is különböző dramaturgok tollából. Mindenesetre úgy tűnik, ma főként a Nádasy- és Varró-szöveg kedvelt színházi körökben, főként ha a „modern, mai fiatalok” problémakör az adott előadás alapkonceptiója.

A magyar színházi hagyomány alapvetően két megközelítésmódot favorizál a *Rómeó* kapcsán: vagy a XIX. században és a kultikus gondolkodásmódban gyökerező szépségesszmény jegyében gondolkodik a darabról, melyet kifejez legtöbbször nemcsak a „romantizált reneszánsz” jegyében fogant kosztüm és scenika, hanem egyfajta konzervatívabb rendezői gondolkodásmód is (ld. a Nemzeti vagy a Pesti Magyar Színház 2021-es produkcióit). Az ilyen szellemben fogant előadások főszereplőit akár össze is lehetne keverni a képek alapján: Lendvay Márton, ifj. Lendvay Márton, Beregi Oszkár, Latinovits Zoltán vagy a kora 1980-as években Mácsai Pál Rómeói, Fánicsy Ilka, Tolnay Klári és Peremartoni Krisztina Júliája megjelenésüket tekintve ikertestvérei a Nemzeti Színház XXI. századi ifjú színészeinek. A másik

fő trend a Jan Kott és Peter Brook nyomdokán haladó „kortársunk Shakespeare” felfogás, mely a két veronai szerelmes több mint 400 éves angol történetét mai keretek és modern kosztümök közt képzelet el Ruszt József 1970-es és 1980-as évekbeli első előadásaitól kezdve¹⁶ sok mai produkcióig (Alföldi Róbert, 2006, Eszenyi Enikő, 2011, Porogi Dorka, 2013, Marosvásárhely, Szikszai Rémusz, 2016, Dicső Dániel, 2018). Hogy végül egy *Rómeó és Júlia*-előadás mennyire sikeres, sok összetevőn múlik, és jelen írásban csak azt érdemes megjegyezni, hogy egy Shakespeare-kutató szempontjából a hiteles, „igazi Shakespeare”-hez közelebb áll az utóbbi attitűd. Mint már említettem, Shakespeare korában a két fiatal története közismert és „mai” volt, a Shakespeare által is ismert novella- és versváltozatok mind a XVI. században születtek (Arthur Brooke: 1562, új kiadásban 1587, Painter Boaistuau-fordítása: 1559, Bandello novellagyűjteménye: 1554, Luigi da Porto novellája: 1530), azaz nem fűződött hozzá egyfajta történelmi-historikus érzés, inkább „kortárs” érdekes történetként kezelték. A romantizálás annyiban merült ki, hogy Shakespeare és nézői kulturális fantáziájában a korabeli Itália az egzotikus, eltűnt szenedélyek világa volt, ez adott némi speciális ízt a történetnek – de hangsúlyozottan nem történelmi dimenziót, azaz Shakespeare fiataljai „mai, kortárs” fiatalokként jelentek meg a korabeli nézőközönségnek, csak névlegesen egy másik országban.¹⁷

Végül röviden megemlítenék pár problémát, mely a színház és szöveg kérdéskörébe tartozik, és a *Rómeó és Júlia* kapcsán különösen fontos.¹⁸ Az egyik alapvető kérdés, hogy a könyv és a színpad hogyan viszonyul egymáshoz, mi-

15 A kutatáshoz Lökös Ildikó, a 2006-os előadás dramaturgia bocsátotta rendelkezésemre a Varró-szöveget, ezúton is köszönöm neki.

16 Ahogy Schandl Veronika is kiemeli, Ruszt József sokszor színre vitte a *Rómeó és Júliát*, különböző helyszíneken, formában és társulatokkal (1975, 1978, 1982, 1990, 1995, 1998, 2000). Schandl, i.m. 48.

17 Az „olaszság” külsőlegességére Nádasy Ádám is felhívja a figyelmet: „A két nagyasszonyt Shakespeare nyomán *Lady Montague* és *Lady Capulet* néven jelzem, tehát angolosan, hiszen olasz mivoltuk csak külsőleges: a darab nyugodtan játszódhatna Angliában. (Mercutio egy helyütt felrója, hogy a divatficsúrok sznobizmusból olasz szavakat kevernek beszédükbe; illet ugye Veronában nem lehetne mondani...)”. „A fordító megjegyzései” = Színház, 2003/5. William Shakespeare, *Rómeó és Júlia*. Drámamelléklet, 1–2.

18 Ez nagyon szerteágazó és folyamatosan vitatott, alakuló szakterület, hatalmas irodalommal. Itt csak felhívom a figyelmet a Színház folyóirat releváns számainra, illetve Porogi Dorka tanulmányára, aki rendezte is a darabot („Ó, Rómeó, miért vagy te Romeo?”, *Játéktér*, <https://www.jatekter.ro/?p=5177>). A következő példákban a Mészöly-, Kosztolányi-szövegeket a Könyvmolyképző Kiadó említett kötetéből, Varró Dánielét a rendelkezésemre álló színházi nyomtatványból, Nádasy Ádám szövegét pedig a Színház folyóirat drámamellékletéből idézem.

lye közös és eltérő igényeik vannak a szöveggel kapcsolatban. Mindkettő számára lényeges kérdés, hogyan kezelik például a viccelődést, szóvicceket, az aktualitást, hiszen az adott kulturális kontextushoz kötött (és nem általánosan emberi) komikum az egyik leggyorsabban avuló jelenség, akárcsak a színház „itt és most” jellegéből adódó aktuális kiszólások vagy utalások tárháza. Egy könyvben is megjelenő fordításnak érdemes transzparenssebb, kevésbé specifikus komikumra lefordítani az eredetit, míg a színház bátrabban operálhat a legfrissebb poénokkal, átír, beleír akár a legújabb fordításba is. Igazából ez sem áll távol a Shakespeare-korabeli színházi gyakorlattól, hiszen épp a *Rómeó és Júlia* második kvartókiadásában (1599) jelenik meg az az „elírás”, amikor Peter, a karakter neve előtt ez áll: „Enter Will Kemp”, azaz a Lordkamarás Társulatának vezető komikus színésze, a szerep alakítója, majd egy érezhetően a saját improvizációján alakuló rövid komikus jelenet következik a zenészekkel, épp Júlia siratása után. Ezzel átértünk a dráma másik fő jellemzőjére, a gyakori regiszterváltások (lírai, vulgáris-karneváli, komikus, tragikus) kezelésére, mely egyaránt probléma a fordítónak az íróasztal mögött, és a színházi előadás jellegét is meghatározza az ezekkel kapcsolatos rendezői döntés. A színpadnak ezenkívül vannak speciális igényei: a magyar szöveg jól mondhatósága, könnyebb megértése, színészi „kijátszhatósága” gesztusokban. Meghatározó még a célközönség is, el kell döntenie az előadásnak, hogy az eredeti Shakespeare-dráma erőteljes szexualitását és időnként a nekrofilia határát súroló sötét jellegét hogyan prezentálja, azaz hol helyezi el az előadást a líraiság–tragikus szerelem–komikus szexualitás háromszögében.

Emellett a színpadon fontos az azonnali hatás, főleg vicceknél, sértéseknél, melyek a kortárs nyelvhasználathoz kötődnek. Amikor Tybalt párbajra akarja kényszeríteni Rómeót, ezt mondja: „thou art a villain”, mely Varró Dániel szó szerinti fordításában valóban azt jelenti, hogy „gazember vagy.” De ennél sokkal hatásosabb a színpadon mind Kosztolányi és Mészöly „te rongy”-a, vagy a legmaibb változat

Nádasdytól: „te féreg.” A Shakespeare-korabeli és azóta elavult, elfeledett aktualitás helyett muszáj valami olyat találni, ami a mai nézőnek is mond valamit, de érdemes figyelni arra, hogy ne essünk át a ló túloldalára a modernizálással. A III. felvonás első jelenetében például Mercutio csipkelődik Benvolióval, és arra a szabóra utal, aki már húsvét, azaz ünnepnap előtt felveszi új kabátját – ez a rituális-viselkedésbeli motívum ma már nem ilyen erőteljes hatású, viszont a szituáció megértéséhez elég az „új kabát” (Nádasdy), „új zeke” (Kosztolányi), „új mellény” (Mészöly), „ünneplő ruha” (Varró). A következő félmondat („any man should buy the fee simple of my life for an hour and a quarter”) fordítása viszont már fontos különbségeket jelez: Nádasdy megoldása („nem kötnének rám másfél óránál hosszabb életbiztosítást”) túl modern, szembekerül a húsvét/új kabát korhoz kevésbé kötött regiszterével, míg Kosztolányi („az életemért egy garast sem adnának”), Mészöly („ne adjanak a fejemért egy fületlen gombot”) vagy Varró („egy fabatkáért nem kötne senki fogadást az életemre”) megoldása nem okoz ilyen ugrást a színész megszólalásában vagy olvasáskor.

Érdekes helyzet, mikor egy eredetileg aktuális, majd elavulóban lévő utalás újra borzongatóan jelen idejűvé válik. A COVID-járvány idején tanultuk meg, hogy igazán mit jelentettek a Shakespeare korában dúló pestisjárványok lezárásokkal, félresikló üzenetekkel és a potenciálisan halálos járványtól való félelemmel. 1593-94-ben csaknem másfél évre bezárták a színházakat a pestis miatt Londonban, ezért a pár évvel későbbi előadásban Mercutio háromszor is megismételt átkat („A plague o’ both of your houses”) nagyon erőteljes zsigeri hatással bírt – ezt a hatást nem adja vissza a pestis és COVID-járványokat nem átélő Mészöly Dezső („Pokolra ezt a két famíliát”, „Pokolra mind a két famíliát”, „Pokolba a családjuk!”), és bár mind Kosztolányi („Dögvész mind a két családra”), mind Varró („Dögvész mind a két családra”, „Dögvész essen mind a két családba”) megoldása erős, sajnos túl irodalmias marad. Ugyan Nádasdy Ádám fordítása is a

COVID-járvány előtt született, talán mégis ez napjaink színpadán a legerőteljesebb változat: „Dögöljön meg (mind) a két család”, háromszor ismételve.

Mindez nem azt jelenti, hogy a színház teljesen szabadon csemegézhet sok fordítás legjobb megoldásait kiemelve. Egy erős dramaturgi-rendezői előadás- és szövegkoncepció nélkül ebből csak egy nagyon furcsa szöveg tud megszületni, hiszen minden fordításnak van saját arculata; de ez a kérdéskör ismét messzire vezetne. Mindössze néhány problémát kívántam jelezni, és végezetül még egy nehézséget említenék, mely a Shakespeare-darabokkal kapcsolatban mindig fontos: melyik fordítás híres sora válik szállóigévé, és ha már szállóigévé vált, mit kezd vele a színház? Megtartja, azaz áttemeli egy

másik fordításba vagy előadásszövegbe? Vagy nem ragaszkodik hozzá, hanem felvállalja, hogy a nézők „keresni fogják”, és esetleg hiányolják az ismert sorokat? Tanulságos, hogy a legismertebb nagymonológ szállóigésített kezdetét a közönség leginkább Kosztolányinak tulajdonítaná, miközben a „De csitt, mi fény tör át az ablakon” Szász Károly fordításában jelent meg először, és Mészöly Dezső szó szerint átvette, míg Varró, Nádasdy és Kosztolányi egészen másképp fogalmaz. Hogy egy színházi előadás végül mit választ? Ahogy tetszik. A lényeg, hogy Rómeó és Júlia történetét újra és újra elmondja, híven az eredeti Shakespeare-mű „testamentumához”, mely erre a folytonos újramesélésre buzdít: „For never was a story of more woe, / Than this of Juliet and her Romeo.”

Shakespeare és Győrei Zsolt és Schlachtovszky Csaba*

A Gyulai Várszínházban már hosszú ideje hagyomány, hogy a Shakespeare Fesztiválon egy jeles kortárs magyar íróval is beszélgetünk a Shakespeare-bez való viszonyáról, és azokról a műveiről, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak Shakespeare-bez.

Idén (a Shakespeare, amikor magyar című fesztiválon) ki más lehetett volna a vendégünk, mint az kortárs magyar szerzőpár, akiknek a darabját bemutatjuk a Várszínházban, illetve annak a szerzőpárnak főként az a tagja, aki már itt Gyulán többször is szerepelt, bizonyította kötődését Shakespeare-bez is. Győrei Zsolt három évvel ezelőtt például, Baksa Imrével közösen tartott itt egy előadást Hamletman címmel. Merthogy akkor Hamlet és társai címmel rendeztünk tematikus Shakespeare Fesztivált, Hamlet előadásokat, Hamlet átíratokat, parafrázisokat mutattunk be. A Hamletman egy egészen különleges előadás, egy monodráma-szerű produkció, amiben ugyanakkor komoly szerepe volt Győrei Zsoltnak is, mint narrátornak, magyarázónak, irodalomtudósnak.

Győrei Zsolt egyetemi tanár, irodalomtudós, költő, drámaíró, prózaíró, végtelenül gazdag és szerteágazó életpálya és életmű áll mögötte fiatal kora ellenére, de a mai estén Shakespeare a vezérfonalunk, és leginkább arról fogunk beszélgetni, ami az ő gazdag életművéből Shakespeare-bez köthető.

A három évvel ezelőtti előadás kapcsán kérem, hogy bevezetésként arról mesélj nekünk, hogyan kerültél abba a helyzetbe, hogy egy színésszel köz-

ösen lépj fel, és az ő előadását segítsd a magad narrációjával? Honnan indult a Shakespeare-kutatásod, Shakespeare-ismereted, mennyire terjed ki, mennyire lehet téged Shakespeare-kutatónak nevezni, azonkívül, hogy a drámatörténeti óráidon nyilván Shakespeare-rel is foglalkoztál, mennyire foglalkoztatott, vagy foglalkoztat téged máig Shakespeare életműve, munkássága?

Gy. Zs.: Köszönöm szépen az egyszerű, gyorsan és röviden megválaszolható kérdést. Igen, három éve történt, hogy Baksa Imre szeretett volna egy Hamlet monodramát eljátszani itt a színházban, én pedig közbeavatkoztam, és nem hagytam, hogy ez valóban monodramává váljék. Úgy is találtuk ki, hogy egyfajta viadal bontakozzék ki közöttünk: amikor ő kezdte belelovallni magát a játékba, akkor én valamit közbeokoskodtam, és ettől nemes versengéssé fajult az előadás a Hamlet ürügyén. Eközben esett meg, hogy én néhányszor Gertrud helyett Gertrudist mondtam, és Imre a végén nagyon kedvesen figyelmeztetett, hogy egy kicsit összekeveredett a fejemben a két név, és akkor bevallottam neki, hogy ez azért lehet, mert annak idején, tizenkilenc éves korunkban Schlachtovszky Csabával írtunk egy darabot, amiben éppen azért szerepelt Bánk bán, mert ő már megölt egy Gertrudist, és adta magát, hogy egy újabbra fenje a fogát. Azután felidéztem neki néhány emlékezetes pillanatot abból a régi-régi Hamlearból – nem tudom, neki mennyire tetszett, de nekem olyan jólesett, hogy aztán el-

*A Gyulai Várszínház Kamaratermében 2021. 07. 02-án, két nappal a Hamleat című darab ősbemutatója előtt, a Hamleat című dráma kötetbemutatója alkalmából is, közönség előtt elhangzott beszélgetés, némiképp szerkesztett és stilizált változata.

kezdtém rágni Csaba fülét, hogy mi lenne, ha újra elővennék. Tehát tulajdonképpen a *Hamletman* elvezetett ehhez a mostani pillanathoz.

Kicsit még visszatekintve, Imre azért kért meg engem, mert a színművészetin volt szerencsém őt tanítani, sok darabot elemeztünk közösen az osztályában, és ennek során szóba került az a Shakespeare-mű, ami nincs annyira benne a mainstreamben, de én nagyon szeretem és izgalmasnak tartom: a *Troilus és Cressida*. Ez egy fanyar, kesernyés vígjáték, az idilli szerelem torzképe, és nagyon jóleső órát tartottam róla. Egyszer azután Imre megkezdte, hogy ő monodrámából vizsgáljuk, és ezt az egyszemélyes *Hamletet* akarja megcsinálni, amire én azt mondtam, amit bárki mondott volna, ha egy barátja ilyen ötlettel áll elő: „Hah, jó.” És ő tényleg megcsinálta. Én csak ott ültem – akkor még nem volt beavatószínház jellege a dolognak –, és néztem, ahogy lekapta a sapkát, felkapta a sapkát, rakta fel a pápaszemet, beszélgetett a két kezével egymással, és mégis azt éreztem, hogy benne vagyok a *Hamlet* közepében, és ámultam, Imre honnan szedte elő ezt a sok színészt hirtelen. Szóval nagyon tetszett, úgyhogy amikor megkért, akkor egy viszonylag hosszú, tizenöt tizedmásodperces gondolkodás után mondtam neki igent, és így jött össze ez a *Hamletman* című előadás.

A *Troilus és Cressidát* elég sokat tanítottam a Színművészeti Egyetemen, egy kicsit azért is, mert már, amikor dramaturg-tanonc voltam, sűrűn jöttek szembe a Shakespeare-ek. Az egyik legnagyobb élményem az volt, amikor Fodor Géza tanár úr – a Katona József Színház dramaturgja és egészen kivételes színháztörténész, operakritikus, operatörténész – egy féléven át az *Othellóval* foglalkozott velünk. Tegnap itt már Márton Laci elmondta, pedig én akartam ma, de úgy érzem, nemes bosszú, ha elmondom én is, hogy az *Othelló*ban egészen csodálatos felfedezni, milyen vígjátéki eszköztár szolgálja a tragédia tökéletes kibontását. Nagyjából ugyanaz a hallgatózós jelenet van benne, mint a *Tartuffe*-ben, rengeteg más, finom apróság mellett, és ahogy ezt Fodor tanár úr végiggondoltatta velünk, az egészen csodálatos volt. Annál erő-

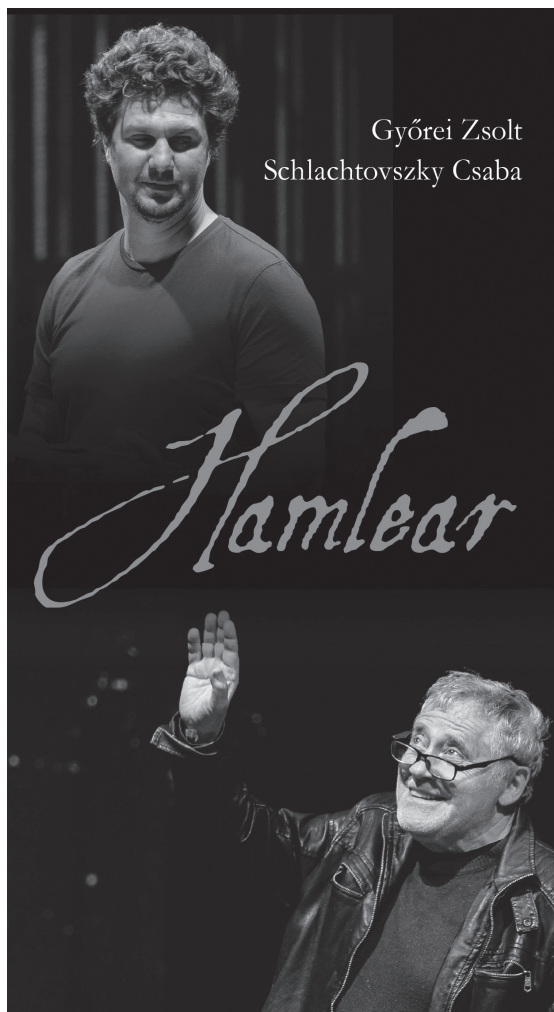
sebb volt az élmény, mivel Ádám Ottó is tartott nekünk egy Shakespeare-kurzust, a rendezésbe beavatásként. Ő is az *Othellóval* foglalkozott, és nekünk koncepciókat kellett hoznunk egy elképzelt előadáshoz – ez volt az a pillanat, amikor eldőlt, hogy nem leszek színházi rendező. Sokunknak volt nagyon merész elképzelése az *Othelló* színpadra állításáról, az enyém az volt, hogy Jágónak legyen egy forgatható köpönyege. Ádám Ottó hosszasan értékelte, amiből én kikövetkeztettem, hogy valószínűleg nem nagyon tetszik neki, és így nem lettem rendező.

Visszakanyarodnék még oda, hogy mikor elmentem a Színművészeti Egyetemre dramaturg szakra felvételizni, akkor már a szegedi bölcsészkaron nagyon szerettem Shakespeare-t, sőt, már a felvételire készülve is rengeteg Shakespeare-t olvastam, ami meg már visszavezet ahhoz, amikor a gimnáziumban olvastam csak úgy a magam szakállára. Amikor írtuk ezt a bizonyos *Hamleart*, volt az a bizonyos pillanat, arra határozottan emlékszem, amikor a középiskolában megfogtam a diákkönyvtáros Shakespeare *Öt dráma* kötetemet, és féltettem – érthető a csalódás, mivel soha nem írt ilyen című darabot, hogy *Öt dráma* –, majd elkezdtem gyűjteni azt a bizonyos sorozatot, amit akkor az RTV adott ki Magyarországon, és aminek a borítóján a BBC Shakespeare-sorozatából volt egy-egy kép. Beszereztem az összeset, és el is olvastam, ott voltak bennük a jegyzeteim. S most, amikor végre lehetett egy önálló Shakespeare-kötetünk a Gyulai Várszínház és a Gondolat Kiadó révén, akkor szerettem volna, hogy a mi kötetünk is úgy nézzen ki, mint annak a Shakespeare-sorozatnak egy darabjai. Ebből következett, hogy addig is, amíg Nagy Ervin és Koltai Róbert várják azt, hogy a *Hamlear* BBC-feldolgozásában is ők kapják meg a főszerepet, addig, mivel a *Hamlear* Gyulai Várszínház előadásában ők játsszák a címszerepet mint idősebb és ifjabb *Hamlear*, az ő képük kerüljön a borítóra. A kötet hátulján pedig legyen ott a Gyulai Várszínház – ahogy a régi könyvsorozatnak a Globe Színház képe szerepelt a hátsó borítóján. Azt is szerettem volna, ha Nádasdy Ádám ír hozzá egy legalább

negyvenoldalas előszót, amelynek minden sorából az elragadtatás csendül ki. Éreztem, hogy ezt irreális elvárni tőle, úgyhogy kértem egy fülszöveget, amit meg is írt, és már ezzel nagyon boldog vagyok.

Mégse szaladjunk ennyire előre, most még ott tartunk, miután szerencsésen nagyon sok mindent megtudtunk a Shakespeare-hez való viszonyokról, hogy mennyire is vagy Shakespeare-kutató, de igazából nem is ez érdekel, hanem ha az vagy, ha nem, milyen kép él benned Shakespeare-ről? Most nem is arra kérdezek rá, amit már telefonban jeleztem, hogy majd rákérdezek, hogy szerinted a legutóbbi Shakespeare-ábrázolás mennyire hiteles. Időről-időre felbukkannak különböző képek, és mindig azt mondják, hogy na, ez az igazi, ami eddig volt, egyik sem hasonlít Shakespeare-re, de ez igen, és a honlapon a legújabbal hirdettük ezt az estét. Szóval, nem is erre kérdezek rá, hogy a külsejét hogyan látod, hanem arra, hogy milyen személyiségkép él benned, hogyan tudnád Shakespeare-t jellemezni, mint figurát, karaktert, író, színházi embert?

Gy. Zs.: Kicsit még hadd térjek vissza erre a bizonyos RTV-s Shakespeare-sorozatra, amelyben megjelent egy Mortimer nevű úr *Will Shakespeare* című kötete is, ami egy életrajzi regény, viszont meglehetősen szabadszájúan és élettelen ábrázolja Shakespeare-t, nagyjából olyasféle stílusban, tónusban, ahogy a jóval későbbi, nagy sikerű *Szerelmes Shakespeare* című film is. Úgy hiszem, ez a regény annak idején erősen rányomta a bélyegét az én Shakespeare-képemre, mindig valahogy ilyen szertelen, a szavak mámorát az életöröm kifejezésére használó embernek láttam tulajdonképpen a Shakespeare-t. És valahogy így tévelyegtem abban a csodálatos dzsungelben, amit a hasonlatai, képei, figurái, jelenetei alkotnak. Bámulatos, hogy mennyire végtelenül gazdag, és ebben a gazdagságban mennyire pontos. Valahogy akármi történik egy Shakespeare-darabban, az ember megy vele, és megáll, és elgondolkodik, hogy miért történik, mert mindig végtelenül pontosan és finoman meg lehet mondani, hogy mi miért és hogyan történik, és miért működik jól a színpadon, amit ő leír – ez igaz még azok-

Győrei Zsolt
Schlachtovszky Csaba

HAMLEAR – Győrei Zsolt és Schlachtovszky Csaba műve

nál a daraboknál is, amiket nem olyan könnyű olvasni. A királydrámáknál az ember előre-hátra ugrál, hogy a jegyzetekben tudja követni, most akkor melyik színű rózsza gyilkolja melyik színű rózsát. De ezzel együtt, ahogy az emberek egymásnak esnek, az is egyrészt végtelenül gazdagon, másrészt rendkívül pontosan történik, és elkápráztat, hogy valami egyszerre ilyen pontos és gazdag és izgalmas tud lenni. Azt hiszem, ez az, amitől az ember úgy dönt, hogy az irodalom nagyon izgalmas dolog. Lehet úgy végtelenül sokat elmondani az emberek közti helyzetekről, viszonyokról, kinek-kinek a saját élete emlékeiről az irodalom eszközeivel. Mert az irodalmi eszközöktől, a mesétől, a rímtől, a jambustól, a hasonlattól, a metaforától nem veszíti el a fő-

kuszát, hanem ugyanolyan pontos marad, csak még szemet-szívet gyönyörködtető is lesz. Azt hiszem, én valami ilyesmit tanultam tőle.

Ezzel részben válaszoltál egy még ki nem mondott kérdésemre, amit valójában nem is akartam kérdezni, de tőlem megkérdezték nemrég egy interjúban, hogy szerintem, mi Shakespeare titka, mondtam, amit gondoltam, de hangsúlyoztam, hogy én nem vagyok Shakespeare-kutató, nem akarom elvenni a kenyerüket, csak azt tudom ismételni, amit tőlük olvastam, amivel egyetértek. Szóval, ezt nem is akartam tőled megkérdezni, de annak kapcsán, amit mondtál, mégis rákérdezek arra, amivel talán egy kicsit tovább tudjuk görgetni ezt a Shakespeare jellemzést, vagy Shakespeare műveinek, munkásságának jellemzését, hogy szerinted miért szereti annyira a magyar színpad, a magyar színháztudomány Shakespeare-t? Ennek a Shakespeare Fesztiválnak is ez az egyik fő kérdése, hogy mit kezd a mai magyar színháztudomány Shakespeare műveivel, de tulajdonképpen kimondatlanul az is kérdés, hogy miért olyan népszerű. Talán nem is tudják a jelenlévők, de kb. 40-50 Shakespeare előadás vagy darabból készült átírat előadása van jelenleg is a magyar színházakban, a Kárpát-medencében. Ez elképesztően nagy szám szerintem, és az elmúlt évtizedekben is a legnépszerűbb színpadi szerző volt Shakespeare, de az utóbbi években mintha még népszerűbb lenne...

Gy. Zs.: Azt gondolom, hogy az ember először úgy találkozik Shakespeare-rel, hogy akik sokat foglalkoztak már vele, és tekintélyük van fiatalok előtt, azok egyszerre csak azt mondják neki, hogy ez jó. Ennek szerintem kettős hatása van: egyrészt elhiszi az ember, hogy jó, másrészt egy kicsit irritálja az, hogy ennyire készen kapja azt, hogy jó. És tulajdonképpen így, ahogy nő fel az ember, találkozik vele és foglalkozik vele, valahogy ez az egyrészt tisztelet, másrészt irritáció arra készteti, hogy adjon egy saját választ: tehát igen, jó, de nem úgy jó, ahogy ti gondoltátok, hanem úgy jó, ahogy én fogom gondolni. És ezért az egymást követő színházcsináló generációk újra és újra megfogalmazzák maguknak Shakespeare-t, hogy ez most lesz majd igazán jó. Éppen azért, mert van egy ennyire erős hagyománya, és ez a hagyomány amúgy is egy

veszélyes dolog. Miért kezd el az ember kötött formákban írni, mi értelme van ennek? Igazából azért, mert megkapta azt, hogy hány klaszszikus forma van az ókortól kezdve, ami például jambusban szokdédcel. Na jó, ti tudtok jambust, akkor én is fogok tudni jambust! Az ember nem tudja ésszerűen megmagyarázni, hogy mi a fenétől jó az, hogy pont 14 soros egy vers, hogy 4 sor, aztán 4 sor, aztán 3 sor, aztán megint 3 sor, és ebbe a kompozícióba nagyon sok mindent bele lehet szuszakolni, de éppen ezért, mert már nagyon sokan nagyon sok mindent beleszuszkoltak, úgyhogy akár el is fogyhatna a szufla. Mondhatnánk, oké, jó volt ez a szonett annak idején, persze, de már nem kell. De mégsem ezt mondjuk, hanem: „Ha ezek tudtak, akkor én is tudok, ráadásul én olyat tudok, ami jellemzően mai.” Úgyhogy egymást érik a generációk, és mintha mindegyik egy lapáttal rá akarna tenni arra, amit ő megkapott. Mintha ez egy kicsit abból a daczból is származna, hogy neki fiatalabb korában azt mondták, hogy jó a Shakespeare, és ő elhitte, és be is akarja bizonyítani, úgy, hogy tényleg jó legyen, aztán elér odáig, hogy tényleg jönnek a fiatalok, akiket tanít, és már ő mondja nekik, hogy jó a Shakespeare, és akkor ők olyan furcsán néznek rá, és akkor az ember azt gondolja, na, ezeknél is kezdődik – ez a nagyon izgalmas az egészben. És látni mostani Shakespeare-előadásokat, amik éppen ennyire izgalmasak. Tegnap néhány Hamlear-szereplővel ültünk le, és beszélgettünk, hogy milyenek voltak 20-25 évvel ezelőtt a Shakespeare-előadások, és találtunk olyanokat, amik ott és akkor ugyanilyen rendhagyó, rendkívüli, izgalmas előadások voltak, mint amilyenek ma is akadnak. És valószínűleg az az oka, hogy az emberbe tüskét szúr, hogy ezt szeretni kell. És amikor olvassa, tényleg szereti, és egy saját, személyes viszonyt akar kialakítani vele. Szerintem ez az irritáció dül itt nagyjából szűk két évszázada.

Na jó, akkor még hátrébb ugorjunk, egy kis kitérőnek látszó mellékvágány, de a te életműved és írói pályád fontos eleme, és bizonyos mértékig kapcsolódik is Shakespeare-hez, merthogy Shakespeare-korabeli a Velemi Névtelen nevű szerződ, költőd is,

aki különböző időmértékes versformákban írt verseket a 16. századi Magyarországon. Shakespeare kortársa, s még egy shakespeare-i szonettet is ír. Többek között ezért is kérdeztem rá, hogy képzeled el magadnak Shakespeare-t, mint személyiséget, figurát, merthogy magad is teremtettél egy ilyen 16. századi alakot. Hogy jutott eszedbe, hogy egy 16. századi költőt teremts, szinte a semmiből, egyáltalán hogyan írhatott akkor valaki ilyen verseket?

Gy. Zs.: Hát ha szigorúan az alkotáslélektani oldalát nézzük, akkor nekem azért jött nagyon jól, mert egyszer csak felfedeztem, feltaláltam ezt a Velemi Névtelent, mert valahogy nehezen birkóztam azzal, hogy megtaláljam saját hangomat. Verseim megjelentek a *Tiszatáj*-ban, itt-ott, pont annyit írtam és fordítottam, hogy itt egy súlyos hiányérzet forogjon fent: ha már ennyit írok, miért nem írok rendszeren, de ha már nem írok rendszeren, akkor miért nincs az, hogy egyáltalán nem írok? És akkor sietett a segítségemre ez a Velemi névtelen. Tehát írtam egy villoni balladát, amiről úgy éreztem, hogy kicsit archaizáló, meg akkor jelent meg egy antológia, az *Udvariatlan szerelem*, amelyben a középkor pajzán verseit gyűjtöttük egybe, és nem kis részben fordítottuk újra, és oda is kitaláltunk egy nem létező író, Jakub Al Muhadzser álnevű figurát, és akkor már megvolt az, hogy teremtünk költőket ennen képmásunkra, és ennek az ötletnek volt kinövése, burjánzása a Velemi Névtelen. A poétikai megfontolás az volt, hogy a 16. századi irodalom nehéz olvasmány, ott ülnek az emberek a gimnáziumban vagy egyetemen, és tényleg mindent elkövetnek izomból, minden porcikájukat megfeszítve, hogy szeressék olvasni, ezt a csodálatosan gazdag, 16. századi magyar költészetet, de mindig érzem, hogy hiába tesszük meg a fal és köztük lévő távolságot feljűk, sose érünk el a falig. És hogy a poétikai okát is említsem, van ez a rettenetes izometria, ami elvárás a korabeli költészetrel, hogy ha elkezdek egy strófával egy verset, akkor ugyanazzal a strófával görgessem azt tovább, abból viszont ne sajnáljam az anyagot. És ebből születtek ezek a nagyon hosszú, négysoros strófákba írt versek, amik olyanok, mint ezek a 18 perces koncertfelvételek a nyolcvanas évekből, amiket meg-

csinálni nagyon jó lehetett, befogadni már egy árnyalattal nehezebb. És közben Európában már dühöngtek ezek a csodálatos versformák – ezek miért nem jöttek Magyarországra? Innen jött az ötlet, hogy ki kell találni valakit, akinek könyvkötő volt az apukája, rengeteg verset kötött könyvekbe, és ezeket lemásoltatta magának, saját kis szemelvénygyűjteményt készített, azt mutogatta a fiának, és a fia így megismerte a nyugat-európai versformákat. És amikor költészetre adta a fejét, figyelt arra, hogy szonettet írjon, petrarkai szonettet, rondót, shakespeare-i szonettet is, csak különféle okokból nem tudott érvényesülni az akkori magyar irodalomban, akit a pártfogójának hitt, hirtelen egy szenteskedő, bigott erkölcsös lett, és emiatt ezek a pajzán versek azoknál rekedtek meg, akinek ajándékba vitte őket. Szóval elkezdtem a magam kedvére írni, picit archaizálva, de megengedtem magamnak azt a nyelvi szabadságot, hogy ha azt mondják nekem, hogy beleírom egy versbe a karfiol szót, noha pontosan tudható, hogy először a 18. század elején bukkant fel a karfiol szó, akkor azt fogom mondani, hogy nem, inentől adagolható a karfiol szó. Ilyen szempontból egy kicsit súlymentes volt nekem a nyelv használata, és akkor teremtettem egy nagyon pajzán, szoknyabolond figurát a különféle versekben, akinek az elmúlás a másik nagy gondja.

Tegnap egy fiatal kritikus hölgy készített velem interjút, és többek között azt a meglepő kérdést tette fel, hogy szerintem miért van szükség színházra, és hogy Gyulán miért kell, hogy legyen színház. Vajon mit szólnál ahhoz, ha én ezt megkérdezném tőled, de nem kérdezem meg, hanem azt kérdezem inkább ennek kapcsán, hogy miért olyan fontos számodra a színház, a színjátszás, és a színjátszáshoz való alapanyag létrehozása, gondolok itt drámai művekre. Ugyanis fiatal korodtól kezdve foglalkozol színdarabok írásával, szerzőtársaddal, Schlachtovszky Csabával együtt, akit mindjárt meg is szólítottok, hogy vegyen részt a beszélgetésben, de előtte téged kérdezlek, hogy neked miért olyan fontos fiatal korodtól kezdve, hogy hol íróként, hol színészként, hol dramaturgként, rendezőként, valamelyik közöd legyen a színházhoz?

Gy. Zs.: Valahogy azt hiszem, hogy ez a közvetlenség nem kiküszöbölhető. Erről az jut eszembe, ahogy Nagy Endre emlékezik *A kabaré regényében* arra, hogy amikor Reinitz Béla megzenésítette Ady Endre két versét, később többet is, és bemutatták a Kabaréban, akkor valami olyan döbbenetesen lámpalázás volt, hogy kinyargalt a páholyból és a folyosón rágta a körmét. Nagy Endrének kellett behívnia a páholyba, és azt mondta Adynak, hogy „sikered van, te Zerkovitz!” Utóbbi egy nagyon népszerű dallamgyáros, operett szerző volt abban a korban, és hát ennek örült Ady. Tehát mi is úgy vagyunk vele, Csabával is, meg én magam is, hogy nagyon izgalmas az, amikor írunk epikát vagy verset, és nagyon jó az összes barátomat négyszer felhívni, hogy olvasta-e, tetszett-e neki, vagy aki nem veszi fel, annak e-mailt írni. De az, hogy emberek önként bejönnek egy terembe, rájuk zárjuk az ajtót, és addig nem mehetnek ki, amíg végig nem hallgatnak mindent, amit mi találtunk ki, ez azért klasszikusokkal jobb. Csak ül az ember, és áhíttal hallgatja a mondatait a színészekről. Ez hihetetlen jó érzés. Egy másik sztori: egyszer nekem kellett vezetnem egy beszélgetést egy német regény könyvbemutatóján, eljött a szerző, és volt egy csomó kérdésem, amit úgy volt, hogy felteszek, de aztán okosan mégsem tettem föl. Nekem nem igazán tetszett ez a könyv, és emiatt mélyen zavarban voltam, és azt gondoltam, hogy úgy fogunk segíteni a dolgon, hogy rengeteget fogunk felolvasni belőle, és akkor a szerző mindent felolvas németül, az úgy nagyon jó, és akkor hol a fordító fog felolvasni belőle részletet, hol pedig én. És akkor eljött az a pillanat, amikor nekem kellett felolvasnom, az a rész a szememben ugyanolyan rettenetesen gyenge volt, mint a többi rész, és elkezdtem olvasni, és nem hiszik el, de egyszerűen mindennél fontosabb lett 15 másodperc múlva, hogy az a rész tetsszen a közönségnek, egyszerűen azért, mert én itt olvasom és dolgozom vele, ne peregjen le a hallgatókról. Úgyhogy odatettem magam, és próbálkoztam, mint a boldogtalan aranyásók, ráztam ezt a szitát, hogy hátha valami aranyrögöt sikerül felmutatni az egybegyűlteknak.

A közvetlen hatásra akarok utalni, mert ezzel nem lehet betelni, hogy az ember a saját szavai súlyának az élményét ott és akkor le tudja mérni. Valószínűleg emiatt vagyunk Csabával mindketten lámpalázások a holnaputáni bemutató miatt, annak ellenére, hogy a Hamlear előtt már aktívan átnyergeltünk a regényírásra.

Ha csak Győrei Zsolt lenne ma itt a téma, akkor is sok mindentről lehetne még beszélni, például a Kosztolányi kritikai kötetek szerkesztéséről és egyebekről, de mivel ez itt most egy kötetbemutató is, s a könyvnek Zsolt mellett van egy szerzőtársa, ezért vessünk egy pillantást kettejük drámai munkásságára. Schlachtovszky Csaba, a szerzőtárs, akivel, megjelent már két drámakötetük, az egyik a JAK-füzetek sorozatban, a 101. darabjaként 1998-ban, Rostáltatás a magtárban (4 eredeti színmű), itt szerepel először, hogy a Pitymalló Kesely prezentálja, és hogy-hogy nem, az új, Hamlear című drámakötet címe felett is azt olvassuk, hogy a Pitymalló Kesely prezentálja. A 2005-ben szintén a JAK és L' Harmattan kiadásában megjelent A passzív apaszívét (5 eredeti színmű) is a Pitymalló Kesely prezentálja, és még ezen kívül is vannak drámáik, amik nem jelentek meg kötetben vagy másként jelentek meg. Sajnos nincs idő arra, hogy ezt a két drámakötetet áttekintsük, meg hogy a szerzőpáros egyéb közös munkájáról, főként a két nagyon nagyszerű, fantasztikusan érdekes regényéről is szóljunk, az Emmuskáról (2013) és a Magyariné szeretőjéről (2019). A kérdés a drámai jellegű együtt-munkálkodásokról irányul: hogyan jött létre, miért jött létre? Csaba, arra kérek, hogy te kezd.

Sch. Cs.: Hogy miért, azt a jóisten tudja, valószínűleg nagyon unatkoztunk az általános iskolában, és egymásban találtuk meg a szórakozásnak a legjobb és legviccesebb lehetőségét, közben mindenféle paródiákat meg tréfás műsorokat állítottunk össze, dalokat írtunk, festettünk is, tehát összművészeti alkotásokban utaztunk, és aztán az egész becsatornázódott a drámaírásba. A gimnáziumban kezdtünk komolyabban írni, kerekébb, kiadósabb műveket létrehozni, de akkor még nem volt Pitymalló Kesely, talán csak a tojásában mocorgott. Az-

tán az egyetemen vált ez komoly elhatározássá, hogy kvázi idegeneknek is elő fogjuk adni a saját színdarabjainkat, és félrelökjük azokat a színházakat és színházi embereket, akik ki akarják tépni a kezünkből a kéziratot, inkább mi magunk fogjuk színre vinni őket. És így is lett. Aztán elkezdődött az agyalás azon, hogy mi legyen a társulat neve, mert nagyjából megtartottuk a fontossági sorrendet, ugye, már írtuk a darabot, készült, szereplőket is elkezdtük válogatni, tehát időszerűnek tűnt, hogy legyen valami jó neve a társulatnak. Voltak ötleteink, de vagy túl viccesek voltak, vagy épp ellenkezőleg, és akkor egyszer csak így bevillant: miért nem hívjuk magunkat Pitymalló Keselynek?

Tehát ez eredetileg a társulat neve.

Sch. Cs.: Még előbb egy rövid életű folyóirat neve volt (egyetlen szám jelent meg belőle), amit Zsolttal ketten írtunk tele. És rájöttünk, hogy nem hagyhatjuk veszendőbe menni ezt a találó nevet. Aztán idővel a társulat egyre csapangatott, mígnem végül ketten maradtunk, és akkor írtunk is magunknak egy kétszereplős darabot, de a Pitymalló Keselyt megtartottuk. A Kesely egyébként a keselyűnek az archaizáló változata, ami remekül passzol hozzánk.

És a Pitymalló?

Sch. Cs.: Azért Pitymalló, mert a mi keselyünk együtt kel fel egy új nappal. Amúgy a névre kitaláltunk különféle magyarázatokat, merthogy ez sokszor felmerült, hogy mi ez a Kesely, és mit tesz a pitymallása. A lényeg, hogy ezt a pitymallást az új irodalmi törekvéseink napfelkeltéjeként gondoljuk, a Keselyt pedig a régi irodalom tetemén való lakmározás megtestesítőjének.

Lépjünk egy kicsit tovább! Nagyon érdekes, hogy ezek szerint tudatosan és szándékosan távol tartottátok magatokat a hagyományos színjátásztól, vagy a színházaktól, társulatoktól, ez egy szándékos elhatározás volt részetekről, hogy ne mások adják elő a ti műveiteket, meg ne a bevett színházi gyakorlat, hanem teljesen újszerűen, a saját kezetekbe vegyétek a saját műveitek előadá-

sát. Nem is tudom, hogy hány mások által előadott darabotok van, ahhoz hasonló előadás, mint ami holnapután lesz a Várszínpadon.

Gy. Zs.: Amíg az egyetemen játszottunk, természetes volt, hogy a magunk kedvére írjuk ezeket, keresünk embereket, előadjuk, játszunk, és aztán, amikor véget ért a bölcsészkar, akkor még volt egy olyan rövid időszak, hogy két darabunkkal is felléptünk: egyrészt a kétszereplős *Bolygó királyt*, másrészt a sokszereplős *Ludovicust*, amihez összerántottunk a régi barátokkal egy társulatot, és mindkét darabot előadtuk a Szkénében és más helyeken. Utána nehezedett ránk az a kérdés, hogy akkor vigyük tovább ezt a színtársulatosdit, vagy kezdjünk valami mást, és arra jutottunk, hogy csak írjunk darabokat, és akkor majd folyamatosan kopogtatni fognak nálunk a különféle színházak, hogy elő akarják adni. Kidolgoztunk egy bonyolult logaritmust, ami alapján majd a bemutatási engedélyek sorrendjét kiadjuk. Ez a képlet azóta is ott porosodik valamelyik sporttáska mélyén. Nem nagyon jöttek a színházak, valahogy az volt a fura, hogy igazából tudtak rólunk, a darabjaink megjelentek, kétszer voltunk a Dramaturgok Nyílt Fórumán, és mégsem kerültünk bele a körforgásba. A színházigazgatók kedvét nem nagyon csiholtuk fel, bár nem az első vagy, Tibi, de nincs hosszú sor előtted. A már emlegetett kétszemélyes darabot a kecskeméti Katona József Színház mutatta, illetve Őze Áron is vette már elő korábban egy másik darabunkat. Ez utóbbi volt a közvetlen előzménye annak, hogy a *Hamlear* közös produkcióként elindulhatott, de előtte sokáig csak vártunk, közben nyertünk drámaíró ösztöndíjakat, megjelentek a drámaköteteink, tehát irodalmi drámaírók lettünk, de a színházi világban nem vertünk igazán gyökeret. Aztán volt egy olyan korszak, amikor a Spinózában elkezdtünk mindenfélét csinálni, és akkor nosztalgiaiából megint írtunk magunknak egy darabot, de végül arra jutottunk, hogy ne dolgozzunk már a fióknak, Kesely ide vagy oda, és akkor elkezdtünk regényeket írni.

Igen, lehet, hogy a színházigazgatók túl nagy kockázatot láttak bennetek. A közösen írt regé-

nyekbe nem fogunk most belemenni, de arra csak rákérdezek, amire a regények kapcsán rá szoktunk kérdezni: hogy kell elképzelni egy ilyen szerzőpárnak a munkáját, a munkafolyamatot, hogy írtátok ketten a drámai szövegeket? Dialógusokat még talán könnyebb is elképzelni két szerző részéről, mint egy prózai regényszöveget, de azért mégis szokatlan, és nem sok példa van arra, hogy egy-egy drámának két szerzője legyen. Hogy lehet elosztani egymás között, hogy ki melyik mondatot írja, és ki melyik szereplő mögé bújjik, honnan beszél?

Gy. Zs.: Szerintem pont a közös alkotásból fakad, hogy a drámánál kötöttünk ki, mint kedvenc műnemnél, az egész írási folyamatot közösen abszolváljuk, és így folyamatosan eljártsszuk a papírnak, a tollnak a darabot, és utána megpróbálunk visszaemlékezni, és lejegyezni belőle annyit, amennyi eszünkbe jut, amikről megint újabb ötletek jutnak eszünkbe, amiket leírunk, másokat átírunk vagy kihúzzunk... Ez az egész folyamat egy szerves együtlet, egyrészt mind a ketten szeretünk pipázni, másrészt szeretünk teraszokon, erdős helyeken ücsörögni, írunk, ötletelünk, eljatszunk jeleneteket, kitalálunk sztorikat, és a végén ebből általában összeáll egy kedvünkre való szöveg.

Te hogy látod, éled meg ugyanezt, Csaba?

Sch. Cs.: Szerintem az segít még, hogy elfogadtuk kölcsönösen, hogy a másiknak sokkal egészségesebb a humorérzéke, mint nekem, és ha én mondok esetleg valamit, és Zsoltnak tetszik, az úgy már elég jó. Az a dinamikája az egésznek, hogy állandóan egymásra licitálunk. De közben működik a gyerekkorunkból magunkkal hozott demokrácia, hamarabb ismertük meg egymást, és kötöttünk barátságot, sem mint nagyon belénk ivódott volna ez az anyém-tiéd dolog, amit már Csokonai is kárhoztatott.

Gy. Zs.: Van egy ilyen miénk fogalom, amibe bekerülnek a legjobb mondataink, és ha valaki szembejön, és azt mondja, na jó, most szűrtam ki a tizenvalahány éves korotokban írt Mikes darabból azt a mondatot, hogy „olyan

biztos, hogy a két kém arat megint fiaskót, mint hogy biztos, hogy a skótnak skót anyától fia skót”. Ezt most melyikötök találta ki? Nagyjából azt mondjuk, hogy mi, mert már születése pillanatában törlődik, hogy melyikünk találta ki, és megy a közösbe. Itt ilyenkor az a fontos, hogy a közös fórumunkon elismerést nyerjen. A regényeket is úgy írtuk gyakorlatilag, hogy a párbeszédeselem nagyon erős bennük, éppen emiatt, hogy nem tudtuk levetkőzni ezt a drámaírói habitust.

Sok minden van a Hamlearben, amiről érdemes lenne beszélni az egész drámaírói munkásságotokkal összefüggésben, de spoilerezni sem lenne jó. Az biztos, hogy az is megvan benne, ami a korábbi drámáitok közül nagyon sokban megvan, az apa és a fiú, a szülő és a gyermek viszonya, egyfajta nemzedéki ellentét és szembenállás. Ez a téma, mottóvum miért húzódik ennyire végig az egész drámai munkásságotokban? Illetve benetek tudatosult-e, hogy ez a munkásságotokban ennyire jelentősen jelen van?

Gy. Zs.: Már *A passzív apaszív* kötetben is vezérelvnek választottuk ezt, amint a fülszövegben ki is emeltük, hogy minden darabban az apák nemzedéke szembekerül a fiak nemzedékével. A *Hamlearre* visszatérve, azért Shakespeare is tehet róla, de tény, hogy mi jócskán ráerősítettünk erre a motívumra. Hamlet nehéz helyzetbe kerül attól, hogy az apja ráéri ezt a kötelezettséget, hogy bosszút kell állnia, és emiatt egy pályára van állítva. A *Lear királyban* ugyanígy ez a nemzedéki konfliktus kerül előtérbe. Mi ezt úgy fordítottuk meg, hogy a két lánya rajong érte, míg a harmadik rettenetesen utálja őt, ám ő mégis pont ezt a lányát szereti, és innentől az egész darabot a viszonzatlan szeretetre, a szülő-gyerekek viszállyra fűztük föl.

Ezzel részben már választottok is a nyilván sokakban a felvetődő kérdésre, hogy miért éppen a Hamletet és a Lear királyt kapcsoljátok össze, gondoltátok tovább, írtátok át, fordítottátok ki-be, de hogy kerülhet ehhez a két műhöz a Bánk

bán, miért, hogy lehet az, hogy ebben a műben, a Hamlear-ben Bánk bán mondja azt: „Kizökkent az idő. Ó, kárhozat, // Hogy én születtem helyretolni azt”?

Gy. Zs.: Az, hogy éppen ő mondja, tulajdonképpen azért történik, mert szerettünk eljátszani azzal, hogy minden szállóigét átadunk valaki másnak, ami által gellert kap az eredeti jelentése. Bánkról a darab legelején kiderül, hogy rosszul jár az órája, mert nem állította át a dán időszámításra, ehhez kapcsolódóan hangzik el az ismert mondat. Eredetileg amikor tizennyolc évesen, abszolút bohócos kedvünkben nekiálltunk az első változatnak, akkor igazából onnan jött az ötlet, hogy mennyire vicces, hogy a *Hamlet*-ben is van egy Gertrud, és akkor már be is lépett Bánk bán figurája, és az első részben átvehette Horatio szerepét, míg a *Lear*-részben adta magát, hogy ő legyen Kent. Aztán most, hogy elkezdjük újraírni, negyvenkilenc évesen, két évvel ezelőtt, az volt bennünk, hogy igen, lehet, hogy ez ott és akkor infantilis ötlet volt, de mégsem lenne jó, ha elfutnánk az infantilis ötleteink elől. Inkább tisztelnünk kellene azt a két fiatalembert, akik még nem tudták akkor, hogy mi lesz belőlük. Ezért igyekeztünk megértéssel és kíméllettel viselkedni az akkori hülyeségeinkkel szemben, és Bánk bánnak adtunk tulajdonképpen egy olyan kiterjesztést, hogy a személyével annak a korszaknak a nagy magyar drámai főhőse vonul be a színpadra, amelyik igazából felfedezte magának Shakespeare-t. Az 1810-es, 1820-as évek jelentik a magyar Shakespeare-kultusz igazi beindulását, amikor még félig németből magyarázzák, de idővel elkezdik angolból is fordítani Shakespeare-t, amikor még zsenge ifjak azok az alkotók (Vörösmarty, Arany, Petőfi), akik majd Shakespeare első nevezetes, marandó magyar fordításait hívják életre. Ott van Katona is köztük, ott játszik a Rondellában, és éli a maga életét az 1810-es években, és nagyon sokat átvesz a németek által közvetített Shakespeare-képből. Azt gondolom, nem baj, ha ezt megidézzük. De az alapja mégiscsak az, hogy mind a két királynét Gertrudnak hívják.

Vajon arra figyeltetek-e írás közben, hogy úgy írjátok le a szövegeket, hogy esetleg, ne adj isten, ha olyan néző nézi ezt az előadást, aki nem ismeri ezt a két vagy három alapművet, az is értse? Nagyon fura ez a kérdés, de sajnos előfordulhat nem csak fiatalokkal, akár idősökkel is, hogy nem olvasták. Szerintetek fogják-e érteni a tiéteket?

Gy. Zs.: Mi ebben bízunk. Amikor a kötet szövege elkészült, akkor felmerült a kérdés, hogy jegyzeteljünk-e, tegyünk-e bele csinos kis csillagokat, és legyenek-e hozzájuk kis magyarázós részek, de aztán végül leszavaztuk, mert azt gondoltuk, hogy önmagában is működni fog. Ám ha valaki kihallja egy-egy mondatból, hogy az eredeti vagyis az egy Arany-féle *Hamlet*-ből van, amit kiforgattunk, akkor adtunk egy kis extrát, de anélkül is meg kell állnia a lábán és viccesnek kell lennie.

Sch. Cs.: Abból indultunk ki, hogy szóljon azoknak is, akiknek nincs a kisujjukban az Arany-fordítás, vagy Vörösmarty *Lear királya*. Aki elment a Globe színházba az 1600-as évek elején, az se arra figyelt, hogy most Shakespeare *Hamlet*-jéből hányszor idéz a szerző, hanem kapott egy olyan darabot, amire ott és akkor oda kellett figyelni. Igazából a mi darabunk sem azt tudja be a legfőbb erényének, hogy hivatkozik más darabokra, ez inkább egy jó ürügy arra, hogy egy izgalmas és fordulatos történetet meséljünk el a színpadon, és ha a néző közben esetleg ráismer az áthallásokra, csak annál jobban fog mulatni remélhetőleg.

Zsolt az elején emlegette, hogy a kötethez fűl-szöveget Nádasdy Ádám írt, csak az első mondatait olvasom fel: „Szabad-e bármit csinálni a klasszikusokkal? Én azt mondom, szabad. Egyfelől szabad őket márványba vésve tisztelni, másfelől szabad őket gyurmának használva alakítani, öszszefogdosni, megrágni. Shakespeare is ilyen klasszikus, aki évszázadok óta szolgál nyersanyagul új művek létrejöttéhez.”

Ezzel zárom a beszélgetésünket, gratulálva a szerzőknek, egy igazán izgalmasan szórakoztató, új, eredeti mű létrehozásához.

eméztektonika
Kornél
CB
teín évtizede

áramlatok
zanszban
suló idő

Dercsényi
Dezső

ország
-1975

lékezések
Miklósról)
orsuló idő

Gyorsuló idő

Vásárhelyi Miklós
T T T

Egy új
magyar nyelvtan felé
Gyorsuló idő

Jánossy
Ferenc

Voltaire-
problémák

Tegnap, Ma, Holnap
Gyorsuló idő

Gyorsuló idő

Miklós Pál

Gyorsuló idő

László Gyula

6
Gyorsuló idő

„Szüzek bennem a gondolatok”

Babiczy Tibor: Szapphó-paradigma

Szapphó egyedi tünemény, pótolhatatlan kulturális kincs és örök jelkép. És megannyi töredék: az „életmű” tulajdonképpen egyetlen rommező, egyetlen, összefüggő és hatalmas ásatási terület, melyet az életpálya- és szöveg-rekonstrukciók filológiai kísértetei járnak be. A csonka sorokat, hézagos strófákat, sőt szófoszlányokat nemegyszer a hiány poétikájának sugalmazott költészete lengi be. Szapphó nemcsak minden nőíró legendás őse, hanem kulcsfontosságú alteregó is, sőt a leszbikus irodalmi diskurzus (hiszen már a jelenség is Szapphó szülőhelyéről, Lesbosz szigetéről kapta a nevét) motívumteremtő klasszikusa, életművének nem egy motívuma sokszor kényszerű kódja a „kimondhatatlannak”.

A Németh György nevével fémjelzett *Szapphó fennmaradt versei és töredékei görögül és magyarul* című 1990-es Szapphó-kötet egyenesen kiprovokálja a kiegészítést, az interaktív „olvasói” beavatkozást. Már a „laikus” olvasás során is társszerzők vagyunk. De mi van akkor, ha történetesen egy kiváló költő olvassa ezeket a törmelékeket? Babiczky Tibor nemcsak archeológusa lett e gyakran csupán megsejthető költői mélyrétegeknek, hanem közre is adta a „kiegészítéseit”: ezek a kiegészítések természetesen újjáírások, lélektani-poétikai rekonstrukciók. Szereplő is, és nem is, amit kapunk: inkább a filológiai rejtvényfejtést felülíró kreatív életműkonstruálási kísérletnek mondanám. Négykezes Németh Györggyel (és másokkal). Nem Szapphó-„összes”, mégis a leggazdagabb Szapphó-szövegekonglomerátum.

Szapphót csak eredetiben lehet olvasni, minden más „fikció”, illetve az ösztönös kikekeltési igény merész fantáziajátéka. Vojtech Mihálik, a szlovák Szapphó-fordító 1980-ban jelentős feltűnést keltett, amikor eleve „kiegészítve” adta közre a szövegeket. Nem kell hozzá feltétlenül „botrány”, hogy lássuk a helyzet filológiai fonákságait. A Németh-féle kiadás filológiai rekonstrukcióiból is világosan kitetszik, hogy sokszor miként lesz egy meglehetősen hiányos, ellentmondásos, a hagyományozódás során igencsak lestrapált Szapphó-eredetiből egy teljesen szabályos szapphói strófákban adagolt kerek magyar költemény pl. Devecseri Gábor zseniális tolmácsolásában. A cserepek-ből összeragasztott, illetve művileg kiegészített amfórák textuális variánsaiból a magyar műfordítás is több muzeális példányt birtokol. Szapphó-töredékek költői kiegészítésével sikerrel próbálkozott többek közt Kerék Imre és Schein Gábor is, az átköltéseknek se szeri, se száma, elég csak Adyra vagy Faludy Györgyre gondolni. Ráadásul a műfordítás és az átköltés határmezsgyéi a legtöbb esetben kijelölhetetlenek. A női Szapphó valóságos alteregója volt Erdős Renée-nek (ahogy erre még egy hódoló Babits-vers is céloz) vagy pl. az „alternatív” kánonba sorolt Czóbel Minkának is. A queer-érzékenység erős jelenléte hatja át pl. Fabó Kinga vagy Ágens Szapphó ihlette szövegeit.

Babiczy egyedi módszert alkalmaz (ez leginkább a szlovák fordító, Mihálik technikájára emlékeztet): kurzívval kijelöli az „eredeti” foszlányokat, és körbeveszi költészettel. Van olyan

strófa, hogy csak a „mint” és az „és” szó eredeti. Persze ezek is csak rekonstrukciók, a görög maradványok minimuma más „olvasatot” is megengedne. De mire megy a Németh-kötetben a magyar olvasó a strófa szinte teljes hiányával, a két bizonytalan és marginális szóval? A következő strófából három foszlány maradt fenn: ezeket Németh sem meri „lefordítani”, Babiczky is inkább vado- natúj strófát költ rekonstrukció helyett. A szapphicumot Babiczky igen lazán kezeli: a strófa minduntalan inkább ütemhangsúlyos impulzusoknak enged, a szigorú időmérték csobogása gyakran meg-megtörök egy-egy prozódiai mikrozátonyon. Németh még a töredékes részeket is metrikailag nagyon „pontosan” fordította. Itt viszont kárpótol a nyelv hajlékonysága és a rekonstruált világ érzelmi intenzitása. Szenvedélyes és lendületes Szapphó bontakozik ki előttünk: az életlegendák (az utószó ezekről is tájékoztat) ellentmondásait a költői szerepjátékokban feloldó, összetett személyiség, aki a gnómát, az érzéki benyomást és a teremtő fantázia képességét hangolja össze, mint pl. ebben a strófában: „*Sárvanykarú* ragyogás, nincs halál, / és nem lehet nélküle élet. Fogj be / óriási szíved élő öszvérnek / *végzetet*, álmot.”

A filológiai pályarekonstrukciók fiktív foszló életrajzaihoz illeszthető költemények Babiczky tollán innovatív modernségükkel tűnnek ki, pl. a testvére sikeres hajóújtjáért fohászzkodó költőnő Flegma istennőt kérleli. Itt feladja Németh „Boldog (istennő)” olvasatát

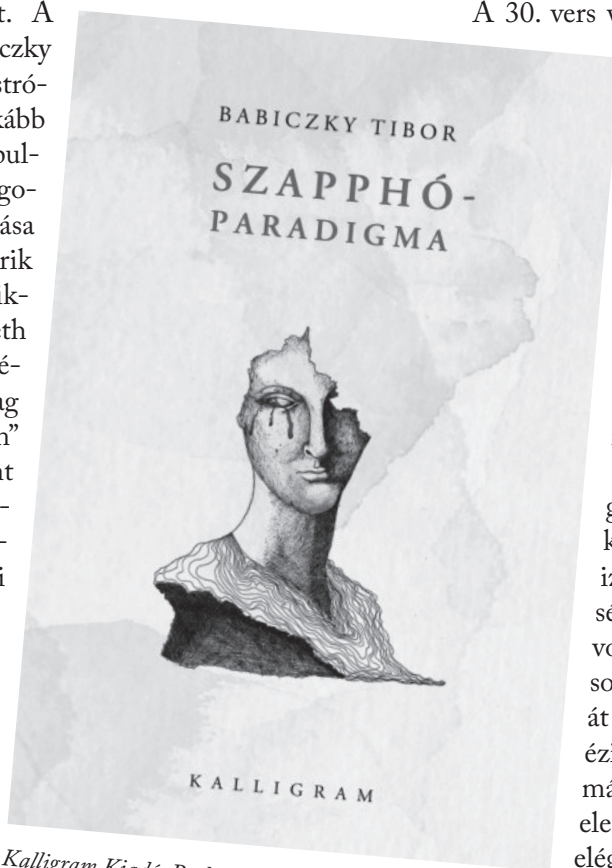
(a görög töredék ezt megtámogatni látszik), vagyis magát a rekonstrukciót, és elkezd általános mitológiát költeni. A szinte épen maradt harmadik strófát leahagyja, holott versdramaturgiaiailag igencsak izgalmas Dórikha alakja és általa a szerelmi érzés megjelenése miatt. Az ép magyar strófák sem mindig épek a görögben (lásd pl. a 23. vers második versszakát a Németh-gyűjteményben), mégis kimaradnak.

A 30. vers viszont szinte Németh

György-költemény marad, az 55. pedig egy Devecseri-venégszöveg, de tisztán Babiczky-szöveg is akad (pl. a 69.), s olyan vers is kötetkompozíciós helyre kerül, melynek léte ismert ugyan, de egyetlen töredéke sem maradt ránk.

A nemek közti távosság, illetve a nemek közti antik áttűnések izgalmas játéklehetőségei mintha kevésbé vonzanák Babiczkyt, sokkal szívesebben adja át a terepet az antik poézis gnómius hagyományainak, a reflexív elemeknek, melyek az elégia elengedhetetlen részét képezték. Ezt a gnómiusságot azonban

sokszor igencsak eleven kontrasztként kezdi ki a szublimáció, az érzelmi regiszter tudatosan lecsitított vágymunkája („Szűnj meg / nincs-szavu szívem”). Ez a kettősség modern nyugtalanságot csempész a szövegekbe. Ahogy a nem szapphói strófák metrumainak kisilabizált anomáliái is trükkösen innovatívak: a szabadvers felé inklináló dikció ezt tovább fokozza. A legendás 102. vers (mely Radnóti átköltésében – „Édesanyám, nem perdül a rokka...” – vált klasszikussá) Babiczkynál szapphói

Kalligram Kiadó, Budapest, 2021.

jellegű strófát kap, ezt a görög nem indokolja. Helyenként a „műfordító” Babiczky Fabchich Józsefre emlékeztet, aki ha Szapphó-versforgácsot látott, azt nyomban szapphói strófában magyarította. A magyarra többször is lefordított 102. költemény ezúttal Anakreón szerelmi töredékeinek metaforarendszere felé mozdul el.

Újdonság, ahogy Babiczky a „nyers” Szapphót is megteremti. Az antik hagyományos műfajfelfogás szerint sokkal inkább a iambosz regiszterébe illenének az olyan szakaszok, mint: „Széjjelkúrtak az éjjel, de *szüzek* bennem a gondolatok, / s eddig még soha nem sikerült megtörni a lelkem.” A szókimondás erotikus-pornográf karaktere is gyakran szokatlan regiszterekbe átcsapva oldódik fel: „Kúrni akarom, szeretni nem, amikor letepert / életem őre, a kín.” A 105. vers varázslatos metaforarendszere, melyet Devecseri nyomán Babiczky továbbkölt, a korabeli lírai költői maradványok isme-

retében sokkal közelebb áll a szapphói világhoz és annak megsejthető modalitásához: „Mint a hegyekben a jácintot ha a pásztori népek / földretapossák, s fekszik bíbor szirma a földön” – fordította Devecseri a meglehetősen ép töredéket. A jelzések könnyen terelnek erotikus térfelre, és ez Babiczkynál is bekövetkezik, noha feladja a hexametert: „úgy fekszem véremlen, nedveimben előttem / a padlón, öntudatlan várva a kint s a gyönyört, / várva, hogy rám taposs, aztán felemelj újra magadhoz. / Sérülni te fogsz, de a végén úgysem számít a seb.” A meggyalázott vagy szüzességét veszített lány képe helyett itt egy szadista-mazochista szerelemharc képei bontakoznak ki előttünk.

Babiczky kísérletének érdekessége, hogy cizellálja a szereplíra fogalmát: nem a jól bevált magyar fordítások nyelvezetét generálja újra vagy modernizálja, hanem idegen és saját vállalt költői ötvözetét állítja elő.

Amiről a kék bálnák énekelnek

Nagy Attila: *A kék bálna éneke*

Zajos és vírustámadásoktól szenvedő korunkban sok múlik azon, hogy meghalljuk-e a bálnák énekét. És ha meghalljuk, felfogjuk-e a bálnaének kék színének jelentését.

Nagy Attila Nagyenyeden született, Marosvásárhelyen élő kortárs költő eddig megjelent tizenhárom verseskötetében a kettős – költői és orvosi – hivatásban gyökerező humanizmus jegyében rendeződnek fegyelmezett versekké a különböző élettapasztalatok és meghatározó olvasmányélmények. Természettudományos és humán műveltsége összefonódik, de csupán kiegészíti a lét misztériuma iránti alázatát, sohasem tolaikodik a versek előterébe, sőt a leg-egyszerűbb dolgokban, jelentéktelennek tűnő epizódokban fedezi fel a költészetet. A műveltség, a tudás csak kalauz a lét egyszerű, ámbár igencsak rejtélyes és tekervényes útjain. Sajátos, halk szavú, érzékeny líra születik a rebbenésnyi észlelésekből, töprengő versek a szülőföld, a tágabb vagy szűkebb közösség és környezet iránti aggodalomból. A közérzet fogantatásának pillanata a közös élmény, amelyben költő és olvasó a vers jelen idejében találkozik. Nagy Attila – egy interjúban elhangzott – hitvallása szerint minden találkozás tétje „a kimondott vagy kimondatlan szeretet”. Megannyi ellentmondást és konfliktust, gyűlölködést és lelki sivárságot hordozó korunkban álinaivnak vagy korszerűtlennek tűnhetne ez a kijelentés, ha a verseiben a sorok mögött nem vibrálna a szeretet hiánya vagy a végleges elvesztése miatti aggodalom. A kimondott szavakat a kimondatlan vagy kimondhatatlan gondolatok és érzelmek hitelesítik, amelyekben a versek megfogannak.

A költői látásmódban gyaníthatóan szerepe van az orvosi tapasztalatnak, ami konkrét és gazdag tudást jelent az ember fizikai állapotáról, esendőségéről és mulandóságáról. Jól ismeri a legmagasabb szinten szerveződött anyag, az agy működésének mechanizmusát. Költőként viszont azt szeretné megragadni, ami azon túl van: az élettelen anyagba lehelt lelket, a megfoghatatlant, ami örök – és az univerzummal egynemű. A roppant feladat alázattal és aggodalommal tölti el. Visszafogottsága szándékos önkorlátozás, tapasztalatból fakadó józan beismerése annak, hogy az ember nem mindenható. Az aggodalmat, a szorongást csak olykor oldja fel a játékoság vagy az irónia, mert a lírai én attitűdje a töprengő keresés, már-már kész gyöngyhalászat a háborgó emberi lélek mélyén. Ahogyan csak az óceánba lemerülve hallható a bálnák, e hatalmas, titokzatos – de a kíméletlen fogyasztói szokásaink miatt immár veszélyeztetett – óriás teremtmények talányos, emberi füllel-ésszel megfejthetetlen éneke, úgy a költő is önmaga legmélyén talál transzcendens élményre. Az élmény feltárásának folyamata az előző verseskötetekben is fontos szerepet kapott, és bár az alaphang, a látásmód, a költői stílus bizonyos állandóságot mutat, a legújabb kötet erőteljes metaforája különös fénytörésbe helyezi az újabb verseket.

A kék bálna éneke című kötet az igencsak ellentmondásos korunkhoz fűződő személyes lírai közérzet – a névtelen fájdalom, szorongások, a múlt idő, a cselekvéstől a csendes rezignációig vezető út, a magány – hatvanhárom versét tartalmazza. Megértésükhöz nem elég

csupán posztmodern korunk zavarát, a világ technikai fejlődésével párhuzamos általános érzelmi elbizonytalanodást érzékelünk („Manipulált infók virulnak, s intrikák.”), vissza kell nyúlnunk a lelki folyamatok eredetéhez, a közérzet fogantatásának pillanatához.

A kötet címe, mottója és indító verse (*Hommage à Parmenidész*) jelzi, hogy a költő a klasszikus hagyomány viszonylagos biztonságában találja meg a maga számára a versíráshoz nélkülözhetetlen körülményt, és azt az állapotot, amelyben „nem marad más, / Mint megszületni újra egy vidámabb földtekén.”

A tárgyi és alanyi síkon egyaránt megmutatkozó kettősségek a legkülönbözőbb – általában kötött – versformákban öltenek alakot. Ezek mindig eleven dilemmák, amelyekben két pólus és a közöttük lévő feszültség vibrál a visszafogott szavak mögött. A költő és az orvos, a művész és a tudós, a gyermek és a felnőtt, a mester és a tanítvány élményei egymásban tükröződnek. A kettősség két pólusa a metafizikai és a tapasztalati világ, és ezek ellentétje képezi e líra finom rezgését ég és föld között. *A nyolcvanas években* című – Székely Jánosnak mondanám alcímű – vers hajdani önmaga elsiratása és a reménytelen várakozás megilletődöttségében fogalmazza meg ezt a kettősséget, a vonzást–taszítást, a merengésben a nyugtalan nyugalmat. Székely János költői alakja és szelleme egyébként végig jelen van a versek mögötti téridőben, a tárgyi világ keretei között vigaszt jelent: „Nem hagy el soha / *A vers, az édes mostoha.*”

Lector Kiadó, Marosvásárhely, 2020.

Az állandó dilemma kapcsán óhatatlan felmerülő magatartás kérdései és válaszai válnak önálló versekké Nagy Attila költészetében. Erkölcsei, filozófiai, társadalmi és személyes nyugtalanság áll e szemérmes líra mögött, balsejtelmek, nosztalgia, felvillanások az elkerülhetetlen öregedés és elmúlás miatt. Egyik verse pontos időpontmegjelöléssel jelentés korunk váratlan és fenyegető ellenségéről, a vírusról (*Corona-gólya*); de egyúttal a vele szembeállított jó Hírről is! A bizakodással teli aggodalom, vagy fordítva: az aggodalommal teli bizakodás két szólama itt összecseng. Ez a törékeny egyensúly teremti meg a feszültséget; hogy biztosan nem tudjuk,

csak reméljük, hogy merre billen a mérleg nyelve. Éles vakuval készült, fekete-fehér pillanatfelvételeket látunk szülőkről, némi-lyik rokonról (*Néném*), a városi környezetről. Megidéző költőket, Füst Milánt, Szócs Kálmánt, Jékely Zoltánt, Rilket, Áprilyt, Janus Pannoniust, de nem a költői vita vagy csupán a rajongó tisztelet miatt, hanem mert a „holt költők társasága” az a közeg, amelyben magabiztosan kijelentheti, hogy „...a vers szabadság / Egyetlen biztos otthonom.” És bár azt vallja, hogy „Indulat nem ihlet verse engem, / Komolyabb düh vagy bosszú sem” – e látszólagos nyugalom ellenére az angyali

és a démoni, az léletszeretet és az elmúlás, a közösségi igény és a magány feszül egymásnak a verseiben; a hit és a kétely eleven és mégis rezignált vívódásainak lehetünk tanúi (*Orphikus himnusz Thanatoszhoz*). Valójában a lírai én önmagával való feleselése rendeződik a fegyelmezett verssorokba: „Érzelmek nano-flottája /

Méri be, merre navigálok. / Búvölik egymást fekete-lyukak, / És bár az elme lázasan kutat, / Meg-megtörpanok, hezitálok." Az *Ady-szagga-tó* kilenc verse is a lázas, vonzó és taszító kutatás, belső vívódás – a mélyre szállás éles lenyomata.

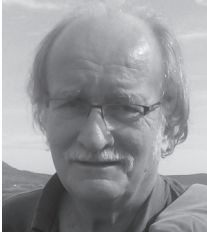
Nagy Attila versei burkolt, tárgyiasított önvallomások. Az álmodozó, ideált kergető 21. századi tétova ember magányossága, tágabb környezetével való ellentmondásossága, a jelen időből való kilépés igénye szólal meg bennük. A lírai én két világ, két szerep, kétféle világfelfogás között lebegve álmodozó, vívódó, merengő emlékező, aki a klasszikusok társaságában vagy a saját felelevenített félmúltjában talál leginkább önmagára.

A *Leoldott saruk* tanúsága szerint a személyes sorsot kísérő, a két pólus között feszülő állandó dilemma végül katartikusan feloldódik a hitben: „Mert nem marad más: a havazásban / Lebegő őzeknek lehelete. / Egymáshoz békülni, mintha lázban, / *Quemadmodum speravimus in te!*”

A legelső vers, *A kék bálna éneke* utolsó versszakára *A bálma kék énekeként* csendül fel a kötet végén, már abban a dimenzióban, „ahol minden csak Egy!”: „Immár együtt, megnevezetten, / Kék bálnák Egyként ússzák a távot. / Fogannak nemlét s magány ellen – / Nem ellobogó idegen telkek / A Föld, a Nap, az éteri házak! // Szigonyt tesz le és minden terhet – / Lelke zúg föl az orvvadásznak.”

Egy elmaradt vita helyett. Aczél György válaszol Jacques De Bonis (France Nouvelle) kérdéseire

Példás tisztelgés

Bíró József: *Napszentület után*

Bíró József 1973 óta van jelen kultúránkban, 1982 óta folytat képzőművészeti tevékenységet, és első kötete, a *Térérzés* 1986-ban jelent meg. Későbbi könyvei közül különösen fontos a 2014-es válogatott, a *Stromatolite*, benne a 2003 és 2013 között keletkezett művekkel.

Mindenképpen jelzi verseinek a világát is a „közösségi beszédmód”, a gyakori ironikus látásmód, ami mögött persze meghúzódik a személyesség hitele. Érezzük az indulatot, a szenvedélyt, a költő eltökéltségét. Ismerve hovatartozását és gondolatvilágát, valóban valamiféle „nemzeti neoavantgárd” hitelét láthatjuk benne. Persze jobb, ha óvakodunk mindenféle skatulyától! Az természetesen nincs semmiféle skatulyához közel, hogy lássuk: a pontos magyarságtudat is ott van a szellemi háttérben, s ez azért is hangsúlyozandó, mert nem minden posztmodern vagy neoavantgárd szerzőnél ilyen egyértelmű ez a minőség.

Legújabb kötete, a *Napszentület után* két-ségtelenül különbözik az előzőektől. Erdélyi hangulatokat idéző címe is némi meglepetéssel szolgál. Harminchat hatsoros vers, harminchat emlékezés harminchat emberre. Nagy Lászlótól Erdélyi Zsuzsannáig. A szigorú versforma fegyelmezettséget (is) jelent. Megvannak benne a Bíróra jellemző tipográfiai jegyek, de ezúttal jóval puritánabb formában. Két-két hosszabb és kettő rövidebb sorral, s a közük illesztett kettőspontokkal. Egyébként Zalán Tibor játékos előszava is jól idomul a szerző műveinek formai sajátosságaihoz. Tőle egy idézet: „... halottakat szólongató...halottakat simogató...” Vagy: „...amikor eljönnek a halottak ...amikor

visszajönnek...” Persze nem hagyományos szellemi emlékmű-állítások gyűjteménye ez a kötet. Mindegyik miniatűrre jellemző ugyanakkor, hogy ráismerhetünk bennük a megidézett alkotó személyiségére, illetve Bíró József földézi személyes emlékeit is velük kapcsolatban. Találón és pontosan, úgy, ahogy érdemes.

Példás tisztelgés a *Napszentület után*, méltósággal és szeretettel. Talán nem túlzás azt állítanunk, hogy a nemzetközi térben is gyakran szereplő szerző egyfajta szellemi hazatalálását is bizonyítják ezek a művek, a számára oly fontos, ám egymástól gyakorta alapvetően különböző életművek fölsvillantásával. A Cicerónak tulajdonított latin nyelvű mottó is ezt a személyes érdekeltséget jelzi: „Amicus est tanquam alter idem”, vagyis: „Az igaz barát olyan, mint ha második énünk volna.” Így próbál költőnk szinte azonosulni hőseivel. S ha már a latin címeznél tartunk, akkor érdemes utalnunk a Szervátiusz Tibort megörökítő *A. M. D. G.*-re. A rövidítés magyar jelentése: „mindent Isten nagyobb dicsőségére”, és ez egy jezsuita jelmondat. Bíró tálalásában a legendás szobrász életműve ehhez méltó. A „megszentelt töviskorona” szellemében.

Értékkörzők valamennyien, nemzeti kultúránk legjobbjaihoz tartoznak. Az is jellemző, ahogy igyekszik – költők esetében – a jellemző képi világot megidézni. A Nagy Lászlóhoz szóló *Csillagok játszótársában* például így: „... aranyvesszővel rajzol tükörré / emberarcú embert teremtőt...” (Természetesen az *Adok nektek aranyvesszőt* című kötetre gondolhatunk.) De a csillagvilág emlegetése is telitalálat. A példásan

tiszta jellem (*Candor illaesus*) pedig Latinovits Zoltánhoz kapcsolható, „csillagtalán csendről álmodó” alliterációs említésével. Az egyik legnagyobb színész, a „színeszkirály”, a már említett Nagy László megjelölte cím birtokosának idézésével két ikervers született Bíró József tollán. Gyakran olvashatunk a versek hőseihez fűződő személyes kapcsolatról. Ilyen a Csoóri Sándorra vagy a Takács Imrere emlékező opusz is. Sokszor a tisztaságvágy érzékeltetésével és találó portrévázlattal.

S van úgy, hogy sikeresen utal egy-egy életút és életmű sorsszerűségére, drámaiságára, miként ezt látjuk a Sütő Andrást jelző *Szóval* című hatsorosban.

Még nem esett szó arról, hogy a szövegek utolsó két sorának szavait széttördelte költőnk, így némileg új jelentést vagy legalábbis annak árnyalatát hozta létre. A Fekete Gyuláról szóló mű végén például ekképpen: „...kéz fo gás / u tol já ra”. Egyéb-ként érdekes lenne egy olyan játék, amelyben nem neveznék meg a művek szereplőit, s va-

jon úgy ráismernénk-e, kiről van szó. Az irodalomban jártas olvasók jó eséllyel indulhatnának ebben a játékban...

Bíró József érzékletesen rögzít tragikus sorsokat az irodalom és a testvérműzsák köreiből is. Ilyen többek között a *Szamizdatlét*, a középpontba állítván Balaskó Jenőt, ezzel a felütéssel: „...elolvassa megfelel igen / fentről odaszólnak nem...” És szól a fájón korán eltávozott Csengey Dénesről, az Aczél-korszak „betiltásképleteit” emlegetvén. Vagy éppen a tragikus szépséget juttatja eszünkbe a szenvedéstörténet egyik hőisével, Kemenczky Judittal kapcsolatban. S ha már a szellemi örökséget örökökről szoltunk, akkor jelezhetjük, hogy méltó a befejezés is: az *Örökségfényben* Erdélyi Zsuzsa az,

aki „társaságunkban évődő sziporkázásával” is kitűnt.

A kötet portréi emlékezetesek és nagyon emberiek. Bíró József egyre letisztultabb lírájának bizonyítékai.

Napkút Könyvkiadó, Budapest, 2021.

A kerítésen innen és túl

Becsy András: *Kert és ház*

„Az ablakkeret egy akvarell-ráma, / benne a festmény az utcai járda” – nyitja Becsy András legújabb verseskötetében *Galéria* című versét. „A képen egy konyhába / kizárt férfi a világot vizsgálja, / örök az arc, nem változik, nincs mása, / feketét főz, és van cigarettája”, folytatja Becsy, immár az ablakkeret előtt álló nyírfá perspektívájából. Az egész kötetre jellemző ez a részletekbe merülő szemlélődés, a látászögváltások és a finom, önironikus hangneme. A versek többségükben kertvárosi élethelyzetek metszetrajzai hol dallamos lírában, hol prózaversben. A költői Én ezáltal hétköznapivá satnyul, de pont hétköznapiságán, esendőségén keresztül válik újra líraivá. „Szigetekre szabdalt hiéna-foltos / pázsit rozsdáll, elvágyik innen minden, ami élni / akar, nézze, mutatott az aknába, bent nem folyik / semmi, ez itt csak állóvíz, és látja, áll az óra.” (*Az aknában*). Becsy egy puha, süppedős, otthonos világba enged be minket, ahol látszólag csupa hétköznapi dolog történik – vacakol a kerti lámpa, megfial a kutya, eldugul a lefolyó, klímát szerelnek be, nyári konyha épül, szúnyogot irtanak, elromlik a szivattyú. Mégis minden vers látszólagos profánságából lírai mélységek nyílnak. A mindennapi, a banális alatt, mintha csak csipketerítőn keresztül, átsejlik az a szintér, metafizikai táj, ahol a valódi ütközetek zajlanak.

A lapok már a nyitóversben (*Mondtad-kérdezted*) le lesznek osztva, ahogy a párkapcsolat, az együtt- és az egymás mellett élés anatómiáját boncolgatja Becsy: „a pázsitunk egyik fele sötétzöld, / a másik fele meg világos. Két egymás / melletti négyzet egy nagy sakktabla lapján,

/ két egymás melletti egyszemélyes matrac / a kétszemélyes ágyban”. A másikkal megosztott magány azonban nemcsak a mindennapokban jelenik meg, hanem a vers zárlatában már az életközép horizontjáról felsejlő halálba is elkíséri a költői Ént. „Az ágynak melyik oldalán kapcsolják le / majd a lámpát, és melyik oldala marad / világos, melyik rész tűr jobban, *kérdezted*.” A nyitóvers két központi témája, a páros magány és a halál át-átszővi a kötet majd összes darabját, de mégis könnyedséggel, önironiával, mintegy elfogadó derűvel párosulva: „nem volt maguknál sokszor dugulás, / kérdezte a mester, de igen, mindig, / mondtam, ... / félrenyelt szavak szorították el a / torkunk a néma késő délutánok szürke függönyei mögött” (*Új-régi*).

Becsy a kötet első szakaszában (*Kert és ház*) ellentétpárokat vonultat fel huszonegy szonettformára emlékeztető, tizennégy soros versben, melyek azonban két klasszikus szonett kivételével rímtelen szabad versek. Emellett címtelenek is, csupán nyitó és záró szavaik, ritkábban címszavak alapján szerepelnek a tartalomjegyzékben. A versek a hangsúlyozottan statikus élethelyzetek és viszonyok ellenére is dinamikusá válnak az egymásnak feszülő ellentéteken keresztül: kint és bent, kijelentés és kérdés, születés és halál, anya és apa, új és régi, tél és nyár, csirregés és csend, kerítés innenső és túlsó oldala. A térré nőtt udvar és nyújtózkodó gyeppel, avagy a szabadság ellentétéként jelenik meg a nyári konyha, „egy bunker, ahol magunkra zárhatjuk az ajtót” (*Nyári konyha*). A nyelvi játékosságon kívül (*Őszült – ő szült, Mind együtt – Mindegy üt*) rendkívül finom, gazdag

szimbolika is tapintható a sorok között: be/születés (*behúzni a hamarosan ellő kutya házát a garázsba*) a ki/halállal szemben (*kiválasztani a négy fölös kölyköt*), anya/élet („*Anyám életet adott nekem, aztán az öcsémnek*”) az apa/halállal szemben („*de most elfogyott a sok élet, / nem maradt már több, csupán csak egy, / mit csináljak most ezzel, kérdi, / ne dobd ki, tedd a fiókodba, / jó lesz az majd, mondaná apám.*”). Egy egyszerű kerti szivattyú az öregedő test allegóriájává válik: „*berreg, zihál, mert a folyadékot / most nem tudja áthajtani magán, nem tudja elejeszteni, / mert nem tudja megfogni, nem tud tolni, mert nem tud húzni, nem tud / köpni, mert nem tud nyelni*” (*Szivattyú*). A szél mint a kertbéli fenyősor utolsó, kivágásra váró fájára leselkedő veszély egyben a saját magunkra leselkedő veszély is: „*néztél ki az ablakon, / hogy mi vár ránk, lépteinknél le / sem fog érni*

a lábunk, fogd a kezem, tenyeredet tedd majd tenyeremre, a / kirakatok előtt beléd karolok, a villamoson magad után húzol, / visszarántalak a járdaszegélynél, ilyen idő lesz a kerítésen túl.” (*A kerítésen innen – a kerítésen túl*).

A kötet második, *Egyenleg* címet viselő szakaszába öt hosszabb lélegzetű és a korábbiaknál borúsabb hangvételű prózavers került. A kötet többi darabjától formailag merőben eltérő, iskolai fogalmazást utánzó, margóján tanítónői javításokkal és hibajelzésekkel tarkított *Egy napom otthon* című vers hiányvers, fájó emlékezés az elmúltra, az apára („*valami indok kéne amire hivatkozhatok / hogy ezen a padon a hársfaágak csendes árnyán / a sziesz-*

ta vége felé itt ülj velem”), mégpedig anélkül, hogy az apát megemlítené („*anyám ül már csak itt velem a varázshegy csúcsán a / meséjét hallgatom*”). E szakaszon is ismételten végigvonul a saját haláltól való félelem, és a rá való készülődés („*az utolsó szó jogát / nagy szóközök-*

kel írtam be a vonalas vonalas / füzetbe gondolva a piros javításra hátha / elmarad a leszámolás”). Ahogy a szakasz címe is sugallja, egyfajta számvetést olvasunk. „*Mert a sok séta és ücsörgés után / lassan készülünk kell majd a nagy Lefekvéshez*” – írja Becsy (*Ez a nap*). A szakasz záróversének utolsó soraiban ugyanakkor ismét megcsillan valamenynyire szelíd derű („*jó lenne egy bőrgarnitúrát venni, [...] egy tovább / már nem cipelhetőst, egy miénkest, / egy velünk halóst*”) (*Költözések*).

A tizenhárom klaszszikus szonettből és egy szonett-ciklusból álló harmadik szakaszban, a *Sziesztában* ismét a korábbi szelíd,

szemlélődő hangnem jelenik meg, ezúttal dallamos, játékos lírával egybefűzve. A formai játékoság és a könnyedebb tematika valamelyest oldják az előző szakasz komorságát, de Becsy itt is tud mélyre menni: „*Át fogunk fázni – diderged – ebben a / belénk fojtott, sós ízű zivatarban*” – írja például a *Szieszta* című versben. A *Szakad* formai könnyedséggel ütköző borúsága pedig már a kötet utolsó szakaszát készíti elő („*szakad a röhögéstől a kórház / szakad kettőnk közös dolga félbe / tudómben vergődik egy légtornász / szakad a hó – mikor szakad el végre?*”).

Az utolsó, *Búcsú* címet viselő szakasz szabad és rímverseket felsorakoztató darabjai

Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 2021

többnyire a halált boncolgatják – és a halál sok arcban jelenik meg: a halál mint úr, mint az apa halála, és mint saját halál is. „Az első halott, akit láttam, / apám volt, lepedőből csavarták ki, / [...] él még, mondtam – nem él, jelentette ki / szakmai sértettséggel az ápoló.” (*Az első halott*). Rendkívüli feszültséget sző, ahogy a versek komor mondanivalója élesen szembehelyezkedik a szakasz némely darabján végigvonultatott vidám ritmikával és rímelésel: „Apám hideg már kéthete / Pereg a földről

felfele, / Amije volt, nem ment vele, / Hagyta, hogy az agyag egye” – írja a *Pereg* című versben. E szakasz és egyben a kötet záróverse egy hexameterben írt szívszorító búcsúzás az apától (*Triangulum*). Az idő, mint egy völgy felett járó ezüst triangulum, megy tovább. Mégis találunk valamennyi vigaszt is. Mert bár, ha nem is marad utánunk más egyéb, „csak a mindenség melege”, ahogy Becsy írja – azért az nem is olyan kevés.

Gróf Ferenc: Fajó János – Gyorsuló idő (1975–1980)

Egy talált tárgy megtisztítása

Székely László: „A jó mostoha történetét még nem írták meg...”

Az irodalomtörténet mint tudomány összekapcsolódik a filozófiával, a pszichológiával, a szociológiával, ám hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy a régi irodalom szerzői – bölcsész-képzés híján – jártasak voltak a jogtudományban, sőt némelyikük nemcsak végzettséget szerzett, hanem praktizált is. Az érvelő próza egyik megteremtője, a nagy Cicero szintén jogász volt, ami meg is látszik metsző logikáján. „Nincs annál nagyobb szégyen, mint korábbi meghitt barátunkkal háborúskodni”¹, mondja Cicero, ám Székely László könyve, „A jó mostoha történetét még nem írták meg...” című kötet azonban ennél tovább megy, tudniillik egy nevelőanya és örökbefogadott lánya tragikus kapcsolata örökíti meg. Akár posztmodern regény is lehetne, hiszen tanúvallomásokot és terjedelmes képmellékletet tartalmaz naplójegyzetekből, hivatalos iratokból, inspiráló jegyzetapparátussal rendelkezik, valamint Papp Zoltán János, a kötet lektora válogatásában több Babits- és Török Sophie-szöveget tartalmaz, amelyek kapcsolódnak a pertörténet fejezeteihez. A tény, hogy a két peres fél történetesen Török Sophie és örökbefogadott lánya, Babits Ildikó, ad némi plusz ízt ennek a (majdnem azt írtam, regénynek) pertörténetnek, amely különben jogtörténeti szempontból is érdekes.

Babits életét viszonylag kevésbé tépázták meg az irodalomtörténetet szélesebb körben népszerűsítő, azonban nemritkán a bulvár felől megközelítő szerzők, így annál is izgalmasabb ez a kötet, mivel tényanyagra támaszkodik, nem

kíván pszichologizálni, sem ítéletet mondani, új színeket belevinni a házaspár már ismert pályaképébe (ezt kissé nyersen le is szögezi Székely szerzői utószava, a *Verba ultima*). A strukturalista irodalomelméleten nevelkedett és azt hitellel valló olvasóközönség számára a tényanyag objektíven olvasható, s bár Babits halálát követően indul a történet, mégis elgondolkodtató, hogy ilyen két nő mellett töltötte a nagy szerző az utolsó másfél évtizedét. A címlapon egy rokonszenves család: a még egészségesnek látszó költő, egy hallatlanul modern kinézetű anya-felenség és egy eleven kislány hármasa.

Tanner Ilona/Török Sophie írói-költői tehetségét blaszfémia volna Babits talentuma mellett említeni, bár – még Babits életében – számos alkalommal megjelent a *Nyugatban*, végül 1946-ban Baumgarten-díjat kapott (nem lényegtelen, hogy Babits halála után öt évvel, Füst Milán, Gyergyai Albert és Lukács György imponáló társaságában). Az OSZK így ír Törökről: „Műveiben egyetlen törekvés vezérelte: önnön lelki vívódásait a lehető legmaradéktalanabban megmutatni, akár a poétikai megformálás igényének feladása árán is.”² Értjük, kihalljuk belőle az ítéletet. Török Sophie irodalmi életművének öröklése teljesen hidegen hagyta jogi képviselőjét, a könyv főszereplőjét, Basch Lórántot, amivel tökéletesen egyet is lehet érteni, noha a '80-as években mégis napvilágot láttak Török Sophie írásai a Magvető gondozásában. Az alperes Babits Ildikó, a házaspár örökbefogadott lánya, aki – a peranyag

1 Cicero: Laelius de amicitia, 4. caput, Maróti Egon fordítása

2 <https://nyugat.oszk.hu/html/alkotok/toroks.htm>

tanúvallomásaiból kiolvasható – méltatlannak bizonyult, ha nem is a költő emlékének ápolására, de az anya után járó örökségre, s az özvegy szerette volna nemcsak a saját, de a költő részéről is semmissé tenni az örökbefogadást. A két nő harca megdöbbentő, mindkettejük jellemé igencsak messze áll a normalitástól. Közös lakásban, egyazon fal két oldalán éltek, Babitsné két fajtisza macskával, Babits Ildikó pedig egy ötven darabos tolvajkulcs-készlettel és egy vélhetőleg nős férfival. Néhol egymásnak ellentmondó tanúvallomások törnek lándzsát egyik vagy másik fél mellett, mindenestre különleges olvasmány hat-hét évtized távlatából betekinteni kettejük párharcába, amelynek szinte már a kezdetén meghalt a felperes, Babits Mihályné, az örökösök és a perbe vont magyar állam azonban folytatták a harcot, az 1956-ban Angliába távozó Babits Ildikó pedig hiába

Jaffa Kiadó, Budapest, 2021.

nyert, az őt értesítő megbízott találta meg lakókocsijában a bomlófélben lévő holttestet.

A kötet tulajdonképpen egy „talált tárgy megtisztítása”: 1967 óta nem nyúlt senki a Babitsné kontra Babits-fondhoz³, peranyaghoz, majd 2019-ben dolgozta fel Székely László, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának címzetes egyetemi tanára, polgári és szerzői joggal foglalkozó jogász. A Vékás Lajos akadémikusnak, jogtudósnak ajánlott könyv eredetileg egyetlen példányban készült el: a neves magánjogász 80. születésnapja előtt tisztelgő tanulmány-

kötet⁴ terjedelmén ugyanis túlnőtt a peranyag, „A jó mostoha történetét még nem írták meg...” című kötetet végül a Jaffa Kiadó jelentette meg 2021 nyarán, több jogász (köztük Légrádi Gergegy) és szerkesztő munkája nyomán.

Míg figyelmünket a két nő köti le, a háttérben kirajzolódik a világháború utáni Magyarország és egy különleges ember alakja.

A Baumgarten Alapítvány nagy hatalmú kurátoraként csupán Babitsot ismerjük, ám a költő mellett volt még egy tagja az alapítvány vezetésének: Basch Lóránt ügyvéd, aki szenvedélyesen kelt a babitsi életmű vagy inkább annak jogutódlása (és természetesen más vagyontárgyak) védelmére. Hiba lenne – bár megtörtént már – Bascht irodalomtörténészként aposztrofálni, ám maga is szerkesztő volt, s az ötvenes-hatvanas években, hajlott korában több irodalmi folyóiratban tett közvé visszaemlékezéseket

nagynevű barátjáról és annak kapcsolatrendszeréről. Érdekesség, hogy maga is jelentetett meg „pertörténetet”⁵: a Babits és József Attila közötti vita – vagy félreértés? – jogilag nem per, de harminc sűrű oldalon fejt ki a két költő nézetkülönbségeit, a „Babits sarkán ügető salkákról” is véleményt mondva, valamint a korabeli irodalmi táborok bemutatását is érintve. Azt mondhatjuk, tekinthetnénk Basch főművének is a *Mostoha*-kötetben mintegy háromszáz oldalra rúgó peranyagot, amelyet most Székely László tesz közzé olyan magyarázatokkal, ame-

3 egyes tartalmú levéltári anyag

4 Studia in honorem... HVG-Órac Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2019

5 Egy literális pör története, Babits Mihályról és József Attiláról, Irodalomtörténet, 1959. 3. és 4. szám

lyek jogi végzettség nélkül is szinte teljesen érthetőek. „A családjog ott kezdődik, ahol a család véget ér” – írja a szerző, s az axiomatikus mondatot fényesen alátámasztja a könyv.

A két nő közötti ellenszenv bizonyára nagyon korán kialakult, hiszen Török a könyv tanúsága szerint elmondta valakinek: azért nem verték meg a gyereket, nehogy később azt mondja, azért kapott ki, mert örökbe fogadták. A lány csak nevelőapja halála után szembesült származásával. A nyílt ellenszengeskedés kezdete a két nő között a Török Sophie számára rendkívül fontos írógép „kölcsonkérése”, Babitsné kézzel már nagyon nehezen írt, örökbefogadott lányát pedig jól jellemzi, hogy Babitsné haláláig nem adta vissza a gépet, amivel megakadályozta, hogy nevelőanyja írásban rögzítse gondolatait. Török Sophie hatvanéves korában bekövetkező halála, illetve azt megelőző testi leépülése szinte felfoghatatlan. Ha csak a tárgyakat nézzük – de hol van az a Babits-életműhöz! –, hajszárító, vetítógép felett perelnek (ne felejtsek el: a negyvenes-ötvenes évek fordulóján vagyunk!), lába kél a kórházban a Dante-fordításért kapott kétezer forintnak, a fasiszta olasz állam által adományozott San Remo-díjból vett briliánsgyűrűnek, amely az „alperes kezén” tűnt el, s aztán ott van még a több százezer forintra rúgó szerzői jogdíj, amelyet a külföldön nyomorgó Babits Ildikó már sosem vett fel, pedig korabeli értékén felfoghatatlan összegről beszélünk. Ildikó szinte unottan pereskedett, de Basch – lévén műértő, művészetpártoló és jogász egy személyben – szenvedélyesen érvelt az utolsó pillanatig, Székely László szerint tanítani kellene beadványai felépítését.

Izgalmasak a tanúvallomások, nemcsak a vélt vagy valós tények, hanem a háttér és a kor felvázolása miatt is, különösen Bernáth Aurél festőművész feleségéé, dr. Pártos Alice főor-

vosnőé, aki meglehetősen sarkosan, objektíven látta – és immár elmondhatjuk, hogy láttatja – a per két résztvevőjét.

Sok tény felvillant az anyag (Tanner Béla szemtelen anyagiasságát, a Babits családban megjelenő idegbetegséget és azt a különös módot, ahogyan Baschék szerették volna a babitsi irodalmi örökséget egyben tartani). Más (a per szempontjából természetesen irreleváns) tények homályban maradnak, például hogy mi lett a vér szerinti anyával, hogy tudta-e befolyásolni lányát Tanner Béla – ha ugyan ő volt a természetes apa.

A fejezetcímek részint a drámaírás, részint a hadászat tárgyköréből merítenek („Főpróba”, Az „előadás” folytatódik, Basch Lóránt csatát veszít, Új csatatéren – vereséggel felérő győzelem), emögött két külön kezét vagy egy erősebb akaratú szerkesztőt sejtek, szerencsés lett volna csak az egyik metaforát megtartani. A jogászi érvelés csaknem egészében érthető, bár időnként zavaró a tények többszöri megismétlése, amely más irodalomtörténeti művekre kevésbé jellemző. Íróként-olvasóként természetesen a félmondatok, a ki nem bontott utalások fogtak meg, amelyek alapot szolgáltathatnak arra, hogy a Babits-kutatás, illetve maga a szépirodalom felhasználja ezt a könyvet mint ihlető forrást. Nagyszerű órákat töltöttem azzal, hogy egyes hivatkozásoknak vagy Basch Lóránt előttem korábban ismeretlen munkásságának utánajártam, költők-írók csoportképeim ismerem fel az arcát.

Érdekes lesz megfigyelni a kötet recepcióját, hogy tudniillik a jogásztársadalom vagy az irodalomkedvelők forgatják-e majd szívesebben, a kettő metszetének vagy uniójának figyelmére tarthat-e inkább számot. Mindkét tábor számára különleges kiruccanás lesz a két terület inkább elválasztó, mint összekötő, jelenleg nemigen látogatott sávba.

A NYÁJSZAGÚ FICKÓK ZSOLTÁRA

Sokan irigykednek a pásztorokra,
kinn élünk itt magunkban,
függetlenül mindenkitől,
jövünk-megyünk a nyájjal,
nem vagyunk bezárva négy fal közé,
nagyon is hetykén viselkedünk,
kötekszünk az ivókban,
és minden pénzünkön túladunk,
ha elkezdünk mulatni.
Viszont megnézném azért a sok városbelit,
amint egy szál pokrócban vacog
a sziklarepesztő hidegben éjszaka,
megdühödött vadállatok
vagy tajtékszó kóborkutya-hordák
ellen védi a nyájat botokkal,
vihartól megkegyült bárányokat
próbál biztonságba terelni.
Piszok kemény munka ez, kérem,
olyan jöjjön csak ide,
aki bírja az érdes karaktereket,
mert itt, kérem, nincs bájolgás,
nincsenek táncoslányok meg lakomák,
itt minden perc éber virrasztás,
sose tudni, mikor borul fel
a békés nyugalom, és tör ránk
váratlan veszedelem, szélvész,
záporeső, rablók hada, bármi.
És olyannak sem érdemes
letanyáznia a falakon kívül,
aki rosszban van saját magával,
aki nem tud napokig hallgatni,
aki nem képes elnézni
a felhők árnyának kavargását a réten,
akire a frászt hozza,
ha pár napig csak nézni kell,
ahogyan nő a fű,
aki félti a csinos köntösét

a sárban caplatástól,
patakban gázolástól,
aki szeret nyafogni,
hogy milyen meleg van, milyen hideg,
miért esik, amikor esik,
miért fúj, amikor fúj,
efféle műsornak itt
nemigen van közönsége.
Az igazi pásztor ha kell, izzad cefetül,
ha kell, állja bitangul a fagyot,
kiköp, oldalba taszigálja
a bamba birkát,
elfarigcsál a késével,
csontba, fába álmodja lelkét,
sosem unja magát,
javítgatja a karámot, a kalyibát,
megerősíti az ingó cölöpöket,
visszaszegeli a deszkákat,
hasznossá teszi magát,
tüzelőt gyűjt vagy köveket
az istálló megerősítéséhez.
Egyenként ismeri a birkákat,
akkor is, ha több száz van a keze alatt,
szemlézi folyton a jószágot,
melyik tartja furcsán a fülét, a száját,
melyik szimatol baljóslatúan,
melyik sántikál gyanúsan,
melyik béget panaszosan
köhéccsel úgy, ahogy nem kéne.
Nem látványos dolgok ezek, kérem,
a felületes szemlélő elsiklik felettük,
így aztán nem is tudja, hogyan lehet
megelőzni a bajt, felfakasztani kelést,
tövist kiszedni, szembajt borogatni,
külön venni a gyengélkedő állatot,
gondot viselni rá, míg megerősödik.
A figyelemhez idő kell,
a figyelemhez egyensúly kell,
meg imádság is, mert mi a nap összes
fohászát végigmondjuk előírás szerint,
kivételek nélkül,
nincs az a jeruzsálemi rabbi,
aki ezt szigorúbban venné,
nekünk itt, az időjárás
szeszélyének kiteve életünk múlik rajta,
hiszen ha nem lenne fejünkön Isten
óvó tenyere éjjel meg nappal,

nem lennénk már sehol sem,
se mi, sem az állataink.
A pásztor, ha alszik,
az csak amolyan félálom,
minden rezzelésre éberem,
mert a veszély olykor sunyin érkezik,
sötétben, leselkedve, váratlanul,
szépen néznénk ki, ha első jelre
nem tudnánk felpattanni,
védelmére kelni a nyájnak.
Azon az éjszakán egy szempillantás alatt
talpon voltunk mindannyian,
mintha kigyulladt volna az istálló,
de füst meg láng sehol se,
csak ragyogás, két kézre kapott
botjainkkal csak pislogtunk,
nem tudtuk, hova kell ütni,
de ki is hullott egyszeriben
kezünkől a bot, lábunkból a csont,
térdre hullottunk rettegve és ámulva,
mert eleven tűzbe öltözött
szárnyas lény lépett elénk,
lobogva, mégis valóságosan,
ha mertük volna, meg tudtuk volna
markolni karját, ruháját.
Zene szólt, bár zenészek sehol,
sok mindent láttunk már, de ilyet soha.
Azt mondta, ne féljünk,
süvöltött a hangja, mint a vihar,
azt mondta, örüljünk,
kongott a hangja, mint a templom csarnoka,
ujjongjon a nép, mert szabadító jött a földre,
úr és Messiás,
az ő jele egy pólyába takart csecsemő
jászolba fektetve, állatok között.
Ekkor mintha az ég zsákja kiszakadt volna,
megtelt a mező angyalsereggel,
ha elkezdtük volna számolni,
nem végzünk vele reggelig,
ha reggel fogunk számolásba,
estig nem végzünk vele,
ki látott ekkora angyalnyájat!
Aki ezt terelgeti, az lehet ám a pásztor!
De hát ez... De hát ez, ha igaz...
Ez eszméletlen, és hogyné lenne igaz,
minden telis-tele angyalokkal,
mintha behavazná a mezőt,

mintha gyapjú borítana mindent,
világító gyapjú, amilyen nincs is,
most mégis van.

Békesség embernek, dicsőség Istennek,
ezt harsogják, de mintha
az összes vásári banda egyszerre húzná,
mégsem süketülünk meg,
de teljesen betölti fejünket
a zenebona, mint mikor fülig
jóllakik az ember.

Most a lelkünk van jóllakva.

Sürgettek, keljünk útra,
ne várjunk, ne késsünk,
mi meg álmélkodástól
dugig jóllakottan nekivágtunk,
szinte repültünk le a völgybe,
botjainkat az égbe dobáltuk,
kurjongattunk, elhemperedtünk,
mintha tízévesek lennénk újra,
csuda tudja, mitől ragadt ránk
ekkora jókedv, majd szétvetett.

Mi az, hogy büdös pásztoroknak
jelentik ki az új királyt?

Ő az, aki a teljes világot majd
szeretettel igazgatja?

Akit imáinkban hívogattunk,
hogy gazdagot és szegényt
egyaránt irgalommal öleljen,
juháj, ezt nem lehet épp ésszel bírni.

Ha most az emberek látnának,
azt hinnék, meggárgyultunk,
de cseppet sem érdekelné, bárki látna,
mert láttuk, amit láttunk,
azt a zenét, azt a fényességet
hogy is törölhetné ki fejünkből
pár ferde tekintet?

Amikor az istálló ajtaján bezörgettünk,
tagbaszakadt fickó ugrott elénk,
ujját szájára téve mutatta,
vegyünk vissza a hangerőből,
mert az a cseppecske szundikál,
Istenem, milyen kicsi
a frissen szülött embergyerek,
ha egy ideig nem látok ilyet,
mindjárt elfelejtem!

A család meg se lepődött,
hogy betódul az a sok nyájszagú

fickó, nem kérdezték, honnan jövünk,
nem kérdezték, honnan tudjuk,
ki született meg itt ma éjjel,
talán ők is látták az angyalokat,
ez nem a kérdések éjszakája volt,
bizony mondom, fuldokoltam
a könnyeimben, és aki ezért kiröhög,
úgy vágom pofon a kezem szárával,
hogy kiköpi pár fogát, az biztos,
mert az efféle nem ért semmit,
ha meg nem ért semmit, minek pampog,
ha ő térdelt volna akkor, ott,
az előtt a kicsike Isten előtt,
ő is bőg, mint a záporosó,
hacsak nincsen fából,
ha legalább annyi esze van,
mint egy pamacs gyapjúnak.
Amikor kicsodálkoztuk magunkat,
hajlongva kihátráltunk,
és megígértük, hozunk ám enni,
nem volt azoknak semmijük,
nem tarisznyálta fel őket
a Magasságbeli, hanem hát
minket csak elküldött hozzájuk,
hogy gondoskodjunk róluk,
annyira koldusok nem vagyunk,
hogy jószívvel adni ne tudnánk,
tejet, vaját, sajtot, birkahúst,
nagyra nőjél, kicsi Isten,
nagyobb mindenkinél,
hozd el a szabadítást,
hogy felemelt fejjel járjunk,
hogy az öröm olaja kenje meg homlokunkat,
hogy bőven öntözött kert legyen a lelkünk,
víz mellé ültetett rózsató a szívünk,
hogy a magunk ültette
fák gyümölcsét szüretelhessük
majdan az élők földjén!

*Áldott karácsonyi ünnepet
és boldog új évet kívánunk minden kedves olvasónknak!*

Az előző számunk tartalmából

Markó Béla, Bék Timur, Falusi Márton, Poós Zoltán, Károly Dorina, Zsille Gábor,
Major Petra, Tompa Gábor versei
Bödöcs Tibor prózája

X. IRODALMI HUMORFESZTIVÁL:

Fehér Béla, Egressy Zoltán, Kiss Judit Ágnes, Háy János, Gál János, Kiss Ottó, Márton
László, Kiss László, Fekete Vince, Szív Ernő, Tóth Krisztina, és Győrei Zsolt–Schlach-
tovszky Csaba humoros szövegei

Kakuk Móni gyerekversei a *Papírhajó* rovatban

A MAGYAR IRODALMI HUMOR MÚLTJA ÉS JELENE című konferencia tanul-
mányai

Tanulmányok Lonovics László, Gnandt János, Széri-Varga Géza képzőművészeti mun-
káiról

Márton László *Nibelungok* című drámájának befejező része

Kritikák Tompa Gábor, Szaniszló Judit, Báthori Csaba, Révész Emese könyveiről

---

Bárka

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta. Kiadja a Békéscsabai Jókai Színház

Felelős kiadó: Seregi Zoltán igazgató. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Andrássy út 1–3.

Telefon: 66/519-558, Fax: 66/519-560, E-mail: barkaszerk@gmail.com; Internet: <http://www.barkaonline.hu>

Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A lapot tervezte: Lonovics László

Alapította: Cs. Tóth János (a Tevan Kiadó igazgatója) és Kántor Zsolt (főszerkesztő) 1993-ban

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 3000 Ft.

Terjeszti a LAPKER Zrt.

Kéziratokat nem őrzünk meg, de minden felbélyegzett válaszbörítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.